

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Laimis Mikelevičius

Paveldosaugos studijų programa
Magistro darbas

Lietuvos Respublikos valstybinių parkų veikla kompleksinio paveldo apsaugos srityje: idėjos ir praktika

Darbo vadovė: dr. J. Poškienė
Darbo konsultantas: dokt. S. Kulevičius

Vilnius 2008

Turinys

Įvadas.....	4
1. Kraštovaizdinių paveldosaugos sampratų įvairovė.....	12
1.1. Amerikietiškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai.....	13
1.2. Japoniškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai.....	16
1.3. Australietiškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai.....	18
1.4. Europietiškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai.....	19
1.5. Tarptautinė samprata: raida ir pagrindiniai principai.....	21
1.6. Sampratų palyginamoji analizė.....	26
2. Kraštovaizdinės paveldosaugos vieta paveldosaugos fenomene.....	29
2.1. Paradigminė paveldosaugos kaita (pagal Rasą Čepaitienę) ir kraštovaizdinė paveldosauga.....	29
2.2. Gamtos ir kultūros dėmenų kaita (pagal Jurgį Bučą).....	31
3. Kraštovaizdinės paveldosaugos idėjos Lietuvoje.....	35
3.1. Idėjos ištakos ir raida.....	35
3.2. Pauliaus Kavaliausko kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos modelis.....	39
3.3. Jurgio Bučo kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos modelis.....	41
3.4. Lietuviškųjų idėjų sąveika su kitomis kraštovaizdinės paveldosaugos sampratomis.....	44
4. Kraštovaizdinės paveldosaugos raiška Lietuvoje.....	46
4.1. Saugomų teritorijų sistema.....	46
4.1.1. Raida.....	46
4.1.2. Tikslai ir veikos principai.....	49
4.1.3. Tipai.....	52
4.1.4. Lietuvos kaimyninių šalių saugomų teritorijų tinklas.....	54
4.2. Kompleksinės saugomos teritorijos.....	58
4.2.1. Ištakos ir raida.....	58
4.2.2. Savitumai.....	62
4.3. Kompleksinių saugomų teritorijų veiklos kryptys ir rezultatai.....	65
4.3.1. Valstybinių parkų veiklos organizavimas.....	65
4.3.2. Valstybinių parkų pasiekimai ir problemos.....	69
4.3.3. Valstybinių parkų perspektyvos.....	72
Išvados.....	74
Šaltinių sąrašas.....	76

Literatūros sąrašas.....	81
Priedų sąrašas.....	85
Santrauka.....	90
Santrauka anglų kalba (Summary).....	91

Santrumpos:

ICCROM – (International Centre for the Study of Preservation and Restoration of Cultural Property) Tarptautinio kultūros turtų konservavimo ir restauravimo centras

ICOMOS – (International Council on Monuments and Sites) Tarptautinė paminklų ir vietovių apsaugos taryba

IUCN – (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources) Tarptautinė gamtos ir jos išteklių apsaugos sąjunga

INP – istorinis nacionalinis parkas

IRP – istorinis regioninis parkas

KPD – Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos

NP – nacionalinis parkas

RP – regioninis parkas

ST – saugoma teritorija

UNESCO – (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

VSTT – Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos

Įvadas

Kultūros paveldo apsauga galima ne tik taikant tam tikrus reglamentus atskiriems vertingiems ir išskirtiniams objektams, esantiems tiek urbanizuotoje, tiek gamtinėje aplinkoje. Akivaizdžiai perspektyvesne paveldosauga yra laikoma bendra kompleksinė paveldo apsauga, kai saugomas ne atskiras paminklas, bet visa susiformavusi aplinka – kraštovaizdis. Tokio tipo paveldosauga veda link geresnio užtikrinimo, kad vertingi kultūros ir gamtos paveldo klodai bus išsaugoti dabarties ir ateities kartoms.

Paprastai bendra gamtos ir kultūros paveldo apsauga siejama su saugomomis teritorijomis, kuriose vienu pagrindinių akcentų ir tampa kraštovaizdis. Ne išimtis ir Lietuva. Šio darbo temos pasirinkimą įtakojo siekis išnagrinėti ar tokia paveldosauga egzistuoja Lietuvoje ir kaip ji įgyvendinama praktikoje, taip pat kokią vietą moksliniu pagrindu suformuotoje saugomų teritorijų sistemoje užima kraštovaizdžio apsauga. Temą aktualia daro ne tik minėta pozicija dėl optimaliausio paveldo išsaugojimo būsimoms kartoms, tačiau ir kompleksinės paveldosaugos būtinumas, nes suvokimas, jog kultūra, t. y. žmogus, yra priklausomas nuo gamtos, o gamta – nuo žmogaus, šiandien suteikia galimybę į paveldosaugą pažvelgti daug platesniu aspektu.

Šio darbo pradžia apibrėžė 2006 m. gintas Vilniaus universiteto paveldosaugos magistro studijų studentės Dalios Blažulionytės magistrinis darbas „*Integralioji kultūros ir gamtos paveldo apsauga: regioninė perspektyva*“¹. Jos padarytas įnašas panašios temos tyrimo eigoje suteikė progą labiau įsigilinti ir į pasaulinį gamtos ir kultūros paveldosaugos supratimą. Taigi darbo naujumas atsispindi platesniame pasauliniame požiūryje į kraštovaizdžio apsaugą, pirmojoje Australijos paveldosaugos analizėje, kaimyninių Lietuvos valstybių saugomų teritorijų nagrinėjime. Esminis šios darbo dalies aspektas – Amerikos (JAV ir Kanados), Australijos, Europos, Japonijos ir tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratų palyginamoji analizė su Lietuvoje išvystyta ir suformuota samprata. Šioje dalyje išsiskiria Europos sampratos analizė, nes tai vienintelis toks elementas, apimantis daugiau negu vieną valstybę. Toks žingsnis pasirinktas, nes nagrinėjama ne atskirų Europos valstybių sampratų raida, bet Europos Tarybos suformuota nuomonė, kurią laisva valia gali priimti valstybės narės. Vienas svarbiausių ir naudingiausių minėtos analizės bruožų yra autentiškumo traktavimas, nes remiantis juo galima nustatyti kokių pagrindų vienoje ar kitoje šalyje vertinamas kraštovaizdis ir jame esančios vertybės, t. y. kokiam kraštovaizdžiui taikomos kraštovaizdinės paveldosaugos idėjos. Autentiškumas yra pamatinė paveldosaugos kategorija, todėl jo vertės nustatymas kraštovaizdžiui taip pat tinkamas.

¹ BLAŽULIONYTĖ, Dalia. *Integralioji kultūros ir gamtos paveldo apsauga: regioninė perspektyva*. [magistro darbas]. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2006, 89 p.

Šių sampratų palyginamoji analizė su Lietuvos kraštovaizdine idėja yra itin svarbi, nes Lietuvos bendros gamtos ir kultūros paveldo apsaugos idėjinis lygmuo dar nebuvo nuosekliai nagrinėtas. Temos naujumą galima akcentuoti ir tuo, jog darbe suformuluojama nauja sąvoka, tiksliau apibrėžianti darbo tikslą – kraštovaizdinė paveldosauga. Tai leido smulkiau išigilinti į kraštovaizdžio, kaip bendro gamtos ir kultūros komponento, apsaugą bei išnagrinėti tokios apsaugos realią padėtį šiandieninėje paveldosaugos ir saugomų teritorijų sistemoje, pabrėžti kylančias problemas. Jurgio Bučo kompleksinės paveldosaugos sąvoką čia galima vertinti kaip sinonimą. Nors kraštovaizdinės paveldosaugos sąvoka nevertinama Lietuvos Respublikos *Saugomų teritorijų įstatyme*² ir pagrindinėje literatūroje, ji yra geriausiai ir tiksliausiai apibūdinanti kompleksinių saugomų teritorijų tikslą. Formuluojant kraštovaizdinės paveldosaugos apibrėžimą, remtasi pripažintų Lietuvos kraštovarkos specialistų profesorių Jurgio Bučo ir Pauliaus Kavaliausko darbais.

J. Bučas kraštovaizdžio sąvoką priskiria prie kitų apibrėžimų, nusakančių kraštovarkos objektą ir veiklą. Tačiau apibūdinant kraštovaizdžio terminą, svarbu trumpai aptarti ir landšafto apibrėžimą, nes neretai landšaftas ir kraštovaizdis yra suvokiami kaip vienas ir tas pats darinys, vertinami kaip sinonimai. Nors landšafto sąvoka dažniau naudojama gamtiniams dariniams nusakyti, vienas iš jo terminų yra sukultūrintas landšaftas. Šiuo apibrėžimu apibūdinama integrali sistema, kurioje sąveikauja gamtiniai ir antropogeniniai komponentai³. Kraštovaizdžio sąvokos aiškinimas ne kartą keitėsi ir buvo įvairiai suprantamas. Daugeliu atvejų kraštovaizdžio apibūdinimas buvo ir (ar) yra labai artimas landšaftui. Vienas iš labiausiai atskiriančių šias sąvokas vertinimų buvo išsigalėjęs sovietmečiu, kai landšaftas buvo suprantamas kaip visuma, o kraštovaizdis – kaip regimasis jo vaizdas. Tačiau atkūrus Nepriklausomybę, pasak J. Bučo, grįžtama prie prieškarinės kraštovaizdžio, kaip viso krašto suvokiamos fizinės erdvės, sampratos. Remiantis J. Bučo samprotavimais, kraštovaizdžiu vertėtų laikyti gamtinių ir antropogeninių veiksnių ilgaamžės dialektinės sąveikos rezultata, medžiaginę ir regimąją jos raišką teritorijoje, neatskiriant fizinių ir regimųjų aplinkos savybių⁴.

P. Kavaliauskas kraštovaizdį įvardija kaip kraštovarkos ir geografijos bendrumo pamatą. Tai Žemės paviršiaus gamtinių ir antropogeninių komponentų teritorinis kompleksas, vienas su kitu susijusių vertikaliais bei horizontaliais medžiagiais, energetiniais ir informaciniais ryšiais⁵. Pažymėtina, kad P. Kavaliausko kraštovaizdžio apibrėžimas naudojamas ir *Saugomų teritorijų įstatyme*.

² Lietuvos Respublikos *Saugomų teritorijų įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=156931&p_query=&p_tr2=

³ BUČAS, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 23.

⁴ BUČAS, išnaša 3, p. 24.

⁵ KAVALIAUSKAS, Paulius. *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius: Academia, 1992, p. 100.

Siekiant pilnai suvokti kraštovaizdinės paveldosaugos sąvoką, būtina išaiškinti bei kitą jos sudėtinę dalį - paveldosaugą. Pasak Bernard M. Feilden ir Jukka Jokilehto, paveldas – tai ne vien reikšmingi paminklai, istorinės teritorijos ir parkai, bet ir žmogaus sukurta aplinka kaip visetas⁶. Viso to apsauga – paveldosauga – tai mokslinė ir praktinė veikla, susijusi su praeities kultūros ir gamtos vertybių išsaugojimu esamoms ir būsimoms kartoms⁷.

Susiejus šiuos sąvokų aiškinimus, suformuluojamas pagrindinis darbo terminas. *Kraštovaizdinė paveldosauga* – tai gamtinių ir antropogeninių veiksnių sąveikos dėka teritorijoje susiformavusio gamtos ir kultūros paveldo apsauga.

Tačiau, pasak P. Kavaliausko, dėl plataus kraštovaizdžio suvokimo tą pačią kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą reikėtų vartoti atsargiai, ją labiau siejant su teritorija, nes būtent ji yra vienas kompleksinio paveldo apsaugos aspektų⁸.

Su kraštovaizdine paveldosauga glaudžiai susijusi sąvoka *kultūrinis kraštovaizdis*, kurio apibrėžimą J. Bučas apibūdina kaip žmogaus ir aplinkos darnaus sambūvio kokybišką rezultatą⁹. Kultūrinis kraštovaizdis neatsiejamas nuo kraštovaizdinės paveldosaugos, nes jį galima įvardinti kaip šios srities objektą. Taip pat egzistuoja gamtinis kraštovaizdis, tačiau Lietuvoje tokį jau sunku surasti. Žmogaus veiklos nepalietas arba mažai palietas kraštovaizdis išlikęs nebent rezervatuose, todėl šiame darbe orientuojamasi į kultūrinį kraštovaizdį kaip vyraujantį.

Neatskiriama nuo kraštovaizdinės paveldosaugos yra integruotoji paveldosauga. Kadangi kompleksinio tipo saugomose teritorijose gamtos paveldas neatsiejamas nuo kultūros paveldo, šis terminas taip pat tampa vienu iš esminių. Tokio gamtos ir kultūros paveldo sąveikos būtinumą įtakoja tai, jog ši sintezė yra labiau patikima siekiant kuo geresnių paveldosaugos rezultatų. J. Bučas nurodo tris tikslus, kurių siekiama organizuojant kultūros ir gamtos paveldo vertybių apsaugą: 1) saugoti biologinę įvairovę ir gerinti aplinkos kokybę, 2) stiprinti kultūros istorijos atmintį, 3) puoselėti krašto savastį¹⁰. Šie išvardinti tikslai nusako ir *integruotosios paveldosaugos* apibrėžimą – tai gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos bendrų veiksmų veikla siekiant išsaugoti ir panaudoti kultūros ir gamtos paveldo vertybes kaip valstybės turtą ir kraštotvarkos išteklius¹¹. Integruotosios paveldosaugos santykis su kraštovaizdine paveldosauga yra bendrų interesų visuma, nes kraštovaizdis suvokiamas kaip gamtinis-kultūrinis kompleksas, o čia esančių gamtos ir kultūros vertybių bendra apsauga, kaip minėta, yra daug veiksmingesnė. Tačiau mano darbe integruotosios

⁶ FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*, Vilnius: Savastis, 1998, p. 14.

⁷ BUČAS, išnaša 3, p. 70.

⁸ KAVALIAUSKAS, Paulius [interviu]. Atliko Laimis Mikelevičius. Vilnius, 2008 m. balandžio 15 d.

⁹ BUČAS, išnaša 3, p. 31.

¹⁰ BUČAS, išnaša 3, p. 69-70.

¹¹ BUČAS, išnaša 3, p. 78.

paveldosaugos sąvoka nėra plačiai vartojama, nes tikslesnę apibrėžtį orientuotą į kraštovaizdžio apsaugą nurodo būtent kraštovaizdinės paveldosaugos terminas.

Pagal LR *Saugomų teritorijų įstatymą*, *saugomos teritorijos* – tai sausumos ir (ar) vandens plotai nustatytais aiškiais ribomis, turintys pripažintą mokslinę, ekologinę, kultūrinę ir kitokią vertę ir kuriems teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (tvarka). Ši apibrėžimą galima palyginti su konkrečiai kraštovaizdinės paveldosaugos išreiškimu praktinėje veikloje – *kompleksinėmis saugomomis teritorijomis* – gamtiniu ir (ar) kultūriniu vientisumu pasižyminčiomis teritorijomis, kuriose pagal bendrą apsaugos, tvarkymo ir naudojimo programą sujungiamos įvairių apsaugos krypčių prioriteto, taip pat rekreacinės ir ūkinės zonos¹².

Apibūdinus pagrindines ir svarbiausias sąvokas, galima išskirti pačius bendriausius kraštovaizdinės paveldosaugos principus. Nors kai kurių principų esminės detalės jau buvo paminėtos, tačiau remiantis pilnais jų formulavimais, bus galima pagrįsti teiginį, kad kraštovaizdinė paveldosauga yra savita paveldosaugos sritis.

Bene esminis kraštovaizdinės paveldosaugos principas yra tai, jog gamtos ir kultūros paveldas saugojamas neatsiejant vieno nuo kito, t. y. kompleksiskai. Būtent šis teiginys išskiria šią paveldosaugos sritį iš kitų ir tarsi nusako jos svarbumą ir sudėtingumą. Sudėtingumas čia pasireiškia tuo, jog iš kraštovaizdinės paveldosaugos reikalaujama ne tik idėjų, bendrų interesų ieškojimo ir jų pateikimo įstatymų, nuostatų ir kitų dokumentų forma, tačiau ir viso to įgyvendinimo. Šis kraštovaizdinės paveldosaugos aspektas nebuvo ir nėra lengvas bei paprastas. Įvairių institucijų dažnas nesusikalbėjimas, iškeltų idėjų nerealizavimas, žmogiškųjų ir finansinių išteklių trūkumas valstybinėse institucijose ir su tuo susijusios problemos bus įvardintos toliau tekste. Integruoto paveldo apsaugos svarbumas pasireiškia ir viso pasaulio kontekste. Atsižvelgiant į šį teiginį, kraštovaizdinę paveldosaugą savita daro dar ir tai, jog įvairiose pasaulio dalyse ar šalyse ji suprantama skirtingai.

Kaip kitą svarbų principą galima išskirti tai, kad kraštovaizdinės paveldosaugos objektas yra visa aplinka, kraštovaizdis. Čia nėra saugomas pavienis objektas, kompleksas ar vienos paveldo srities vertybės. Kraštovaizdinė paveldosauga ir yra išskirtinė tuo, jog ji akcentuoja visumos kaip vertybės svarbą. Į tą visumą įeina per amžius susiformavusi aplinka, kurioje svarbios tiek gamtos, tiek kultūros paveldo vertybės.

Akcentavus kraštovaizdinės paveldosaugos svarbą, tikslinga pabrėžti, jog būtent ją galima įvardinti tyrimo objektu. Tai įtakoja pabrėžti darbo tikslą – išnagrinėti Lietuvoje susiformavusio kraštovaizdžio apsaugą ne tik idėjiniame, bet ir praktiniame lygmenyje bei išanalizuoti ar jos raiška abiejose srityse suteikia galimybę pilnai įvertinti kraštovaizdinės paveldosaugos pobūdį, raidą ir įgyvendinimą.

¹² *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

Siekiant nurodyto tikslo išskelti uždaviniai:

- identifikuoti kraštovaizdinės paveldosaugos raiškos įvairovę pasauliniame kontekste ir išnagrinėti jos raidą bei įgyvendinimą atskiruose žemynuose ir valstybėse;
- išanalizuoti kokią vietą kraštovaizdinė paveldosauga užima bendrame paveldosaugos kontekste ir išskirti esminius jos bruožus bei ypatumus;
- išnagrinėti pagrindinių kraštovaizdinės paveldosaugos komponentų – gamtos ir kultūros – kitimą, sąveiką ir pobūdį;
- išanalizuoti Lietuvos kraštovaizdžio apsaugos idėjos raidą ir išskirti esminius jos bruožus;
- lyginamosios analizės būdu nustatyti pasaulinių ir lietuviškosios kraštovaizdinės paveldosaugos santykį, panašumus ir skirtumus;
- trumpai išanalizuojant Lietuvos saugomų teritorijų raidą, akcentuoti kompleksinių saugomų teritorijų vietą ir svarbą;
- išanalizuoti kaip kraštovaizdinė paveldosauga pasireiškia kompleksinėse saugomose teritorijose;
- išnagrinėti praktinę Lietuvos kompleksinių saugomų teritorijų veiklą ir nustatyti jos privalumus ir trūkumus, vykdant kraštovaizdžio apsaugos politiką.

Įgyvendinti išskeltus uždavinius siekiama analitinio ir lyginamojo pobūdžio metodais, kuriais remiantis nagrinėjama šiandieninė saugomų teritorijų veikla. Šie veiksmai atliekami daugiausiai pagal teisinio pobūdžio dokumentų analizę, susijusiais tiek su kultūros, tiek su gamtos paveldo apsauga: konvencijomis, rezoliucijomis, įstatymais ir kitais reglamentuojančiais dokumentais. Nagrinėjami Lietuvos Respublikos *Saugomų teritorijų įstatymas*¹³, *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija*¹⁴ ir jos įgyvendinimo gairės¹⁵, *Naros autentiškumo dokumentas*¹⁶, *Europos kultūros konvencija*¹⁷, *Europos kraštovaizdžio konvencija*¹⁸ ir kiti dokumentai.

Pagrindinių šaltinių autoriais, kurių darbai suteikė esminę informaciją, galima įvardinti Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto profesorių Paulių Kavaliauską bei Kauno technologijos universiteto Kraštovarkos ir architektūros fakulteto profesorių Jurgį Bučą. P.

¹³ *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

¹⁴ *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/paveldo_globos.htm

¹⁵ *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės*, 2005 m. [interaktyvus]. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.unesco.lt/documents/Paveldas/igyvendinimo%20gaires.pdf>.

¹⁶ *The Nara document of authenticity* [interaktyvus]. ICOMOS international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.].

Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/charters/nara_e.htm

¹⁷ *Europos kultūros konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/kulturos.htm

¹⁸ *Europos kraštovaizdžio konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/kraštovaizdzio.htm.

Kavaliausko indėlis formuojant Lietuvos saugomų teritorijų sistemą milžiniškas ir neginčijamas kaip šios sistemos autoriaus ir pagrindinio kūrėjo, todėl jo darbai yra vieni esminių, kuriais remiantis buvo analizuojama kompleksinių saugomų teritorijų raida bei veikla. Didžiąją dalį profesoriaus darbų sudaro įvairūs straipsniai publikuoti dar nuo 1970 m. Lietuvos periodikos leidiniuose: leidinyje „*Statyba ir architektūra*“ publikuoti straipsniai „*Gamtinių parkų perspektyva*“¹⁹ (1970 m.), „*Kraštovaizdžio parkai: kiek, kur ir kaip juos steigti*“²⁰ (1976 m.), žurnale „*Mūsų gamta*“ publikuoti straipsniai „*Kas yra nacionalinis parkas?*“²¹ (1978 m.), „*Nacionalinių parkų kryžkelė*“²² (1990 m.), 1996 m. leidinyje „*Mokslas ir gyvenimas*“ spausdintas straipsnis „*Lietuvos nacionaliniai parkai*“²³, Kurtuvėnų regioninio parko direkcijos leidinyje „*Kurtuva*“ publikuotas darbas „*Lietuvos saugomų teritorijų sistema ir regioniniai parkai*“²⁴ (1997 m.) ir kt. Juose P. Kavaliauskas supažindina su naujomis saugomų teritorijų idėjomis, apsaugos režimais, paplitusiais ir įgavusiais prasmę daugelyje pasaulio šalių, nagrinėja susiformavusią Lietuvos saugomų teritorijų sistemą bei analizuoja jos kūrimo istoriją, apibrėžia, kuo ypatingi ir kam reikalingi nacionaliniai bei regioniniai parkai. Naudingos informacijos suteikė P. Kavaliausko kuriamos sistemos idėjos ir mintys, kurios išreikštos lektoriaus medžiagoje „*Ypač saugomų teritorijų perspektyvos Lietuvoje*“²⁵ ir profesoriaus habilitaciniame geografinio mokslų darbe „*Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*“²⁶. Pastarajame P. Kavaliauskas sukūrė metodologinių kraštovarkos pagrindų sistemą, užtikrinančią teritorinio planavimo darbų integralumą, nagrinėjo taikomųjų teritorijos tyrimų ir kraštovarkos geografinio pagrindimo problemas.

J. Bučas vertinamas kaip kraštovarkos mokslų specialistas, suformulavęs svarbias sąvokas, apibūdinančias pagrindinius kraštovaizdžio komponentus ir su visu kraštovarkos mokslu susijusius terminus. Svarbiausias jo darbas – „*Kraštovarkos pagrindai*“²⁷, kuriame nagrinėjama kraštovarkos samprata ir pagrindiniai terminai, analizuojami kraštovarkos mokslų ypatumai, Lietuvos kraštovaizdžio raida. Nemažas dėmesys skiriamas nekilnojamojo kultūros paveldo identifikavimui kraštovaizdyje, trumpai nagrinėjami kraštovaizdžio apsaugos režimai. Pažymėtina, kad J. Bučo darbuose itin akcentuojamas kultūros paveldas. Tai pastebima ir kituose profesoriaus darbuose, straipsniuose bei pranešimuose: „*Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių*

¹⁹ KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų perspektyva. *Statyba ir architektūra*, 1970, Nr. 12, p. 6-7.

²⁰ KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdžio parkai: kiek, kur ir kaip juos steigti. *Statyba ir architektūra*, 1976, Nr. 8, p. 9-11.

²¹ KAVALIAUSKAS, Povilas. Kas yra nacionalinis parkas? *Mūsų gamta*, 1978, Nr. 2, p. 8-9.

²² KAVALIAUSKAS, Povilas. Nacionalinių parkų kryžkelė. *Mūsų gamta*, 1990, Nr. 2, p. 2-3, 5.

²³ KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos nacionaliniai parkai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1996, Nr. 6, p. 6-7, 19; Nr. 7, p. 35.

²⁴ KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų teritorijų sistema ir regioniniai parkai. *Kurtuva*, 1997, Nr. 3, p. 7-17.

²⁵ KAVALIAUSKAS, Povilas. *Ypač saugomų teritorijų perspektyvos Lietuvoje: (medžiaga lektoriui)*. Vilnius: Žinija, 1988, 25 p.

²⁶ KAVALIAUSKAS, išnaša 5, 147 p.

²⁷ BUČAS, išnaša 3, 282 p.

*sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai*²⁸, „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“²⁹, „Regioniniai parkai ir kultūros paveldas“³⁰, „Paveldosaugos koncepcijų kaita ir prioritetai“³¹, „Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos kaita“³².

Itin vertingos informacijos suteikė atlikti interviu su minėtais profesoriais P. Kavaliausku ir J. Buču bei su Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos prie Aplinkos ministerijos direktorės pavaduotoju Vidmantu Bezaru. Siekiant surinkti kuo daugiau ir kuo tikslesnės informacijos apie valstybinių parkų veiklą, buvo atlikta internetinė nacionalinių ir regioninių parkų direkcijų apklausa. Deja, didesnio aktyvumo atsakant į išsiųstas anketas nesulaukta: iš 5 nacionalinių parkų atsakymus atsiuntė tik Aukštaitijos nacionalinio parko direkcija, o iš 30 regioninių parkų – tik 3.

Pagrindiniais kitais šaltiniais rašant darbą buvo Salvijaus Kulevičiaus straipsniai „Kultūros paveldo autentiškumas: reliatyvistinė perspektyva“³³ ir „Japonijos paveldosaugos savitumai“³⁴. Šių darbų pagalba nagrinėta reliatyvistinė paveldo samprata, leido suprasti, kad vienos kultūros paveldui tapti visų kultūrų paveldu reikia ypatingai daug pastangų ir kiekvienos kultūros savitumų gerbimo. Tokiu būdu išskirtos unikalios ir savitos Japonijos, JAV ir Kanados paveldosaugos sistemos. Jų analize remtasi nagrinėjant kraštovaizdinės paveldosaugos sampratas ir principus.

Rasos Čepaitienės monografijoje „Laikas ir akmenys“³⁵ nagrinėjama ne tik darbui reikalingų paradigminių paveldosaugos sampratų raida, tačiau ir kiti aktualūs šiandieninės paveldosaugos klausimai – disonuojantis paveldas, paveldosaugos problemos ir transformacijos. Analizuojant paveldosaugos paradigmų kaitą didelį įnašą padarė R. Čepaitienės straipsniai „Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link“³⁶ ir „Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas“³⁷.

Paveldosaugos paradigmų tematikai artimas naudotas Aušros Rožankevičiūtės³⁸ straipsnis suteikė galimybę išskirti esminius paradigmų bruožus. Kraštovaizdinės paveldosaugos sąvokos eksplikacijai naudingas nagrinėti buvo Margaritos Jankauskaitės darbas „Kraštovaizdžio struktūros

²⁸ BUČAS, Jurgis. *Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai*. Kaunas, 1993, 209 p.

²⁹ BUČAS, Jurgis. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 129-143.

³⁰ BUČAS, Jurgis; ir KITOVIENĖ, R. Regioniniai parkai ir kultūros paveldas. *Statyba ir architektūra: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 1997 m. balandžio 9-11 d., p. 15-19.

³¹ BUČAS, Jurgis. Paveldosaugos koncepcijų kaita ir prioritetai. *Lietuvos kraštovaizdžio vertė ir savastis: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 2000 m. balandžio 28 d., p. 4-10.

³² BUČAS, Jurgis. Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos kaita. *Kultūrinių kraštovaizdžių apskaita ir apsauga: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 2001 m. balandžio 27 d., p. 4-12.

³³ KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo autentiškumas: reliatyvistinė perspektyva. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 147-182.

³⁴ KULEVIČIUS, Salvijus. Japonijos paveldosaugos savitumai. *Kultūros paminklai*, 2005, Nr. 12, p. 136-151.

³⁵ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, 468 p.

³⁶ ČEPAITIENĖ, Rasa. Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link. *Kultūros paminklai*, 2001, Nr. 8, p. 127-133.

³⁷ ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 123-146.

³⁸ ROŽANKEVIČIŪTĖ, Aušra. Istorinis paminklas: sampratos disonansai ir genezės problema. *Kultūros paminklai*, 2005, Nr. 12, p. 17-25.

*konceptijos ir jų raida*³⁹. Kaip minėta, svarbiu darbu apsibrėžiant tyrimo kryptį buvo D. Blažulionytės magistro darbas⁴⁰, kuriame pagrindinis dėmesys sutelktas į paveldosaugos sampratos raidos paieškas ir integraliosios paveldosaugos raidos ypatumus Šiaurės Amerikos žemyne, Austrijoje, Vokietijoje.

Praktinė saugomų teritorijų veikla nagrinėta bendruose jau minėtų ir kitų autorių darbuose. Daug informacijos apie sistemos kūrimąsi, pasiekimus ir pagrindines problemas pateikta informaciniame leidinyje „*Lietuvos saugomos teritorijos*“⁴¹. Čia taip pat supažindinama su pagrindinėmis saugomomis teritorijomis, apibūdinant esmines jų savybes ir bruožus, veiklos kryptis. Palyginimui naudota ir Sąjūdžio metais sudaryta knyga „*Lietuvos draustiniai*“⁴², kurioje pateikiamos Lietuvos saugomos teritorijos ir jų charakteristika nuo kūrimo pradžios 1960 m. iki 1989 m.

³⁹ JANKAUSKAITĖ, Margarita. Kraštovaizdžio struktūros koncepcijos ir jų raida. *Geografijos metraštis*, 2002, t. 35, p. 7-17.

⁴⁰ BLAŽULIONYTĖ, išnaša 1.

⁴¹ BAŠKYTĖ, Rūta; *et al.* *Lietuvos saugomos teritorijos*. Kaunas: Lututė, 2006, 328 p.

⁴² GUDAVIČIUS, Henrikas; KAVALIAUSKAS, Povilas; KRUPICKAS, Rimantas. *Lietuvos draustiniai*. Kaunas: Šviesa, 1989, 126 p.

1. KRAŠTOVAIZDINIŲ PAVELDOSAUGOS SAMPRATŲ ĮVAIROVĖ

Nors bendri kraštovaizdinės paveldosaugos principai yra gana aiškūs, įvairiose šalyse jie interpretuojami savaip. Tai kraštovaizdinei paveldosaugai suteikia savitumo, kuris pasireiškia skirtingu supratimu, taip pat ir to supratimo vykdymu. D. Blažulionytės magistriniame darbe analizuojamas vokiškas ir amerikietiškas kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo modeliai, tačiau apsiribojama tik jų vystymosi/kitimo istorija. Siekiant tikslingumo, šioje darbo dalyje atsižvelgiama į platesnį pasaulinį kraštovaizdinės paveldosaugos tinklą, pagrindiniu aspektu pasirenkant įstatyminę jo kūrimo bazę.

Skirtingų pasaulio dalių ir šalių – Amerikos (JAV ir Kanados), Australijos, Europos, Japonijos - bei tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratų vertinimo esminiu aspektu tampa reliatyvistinė paveldosauga. Šios paveldosaugos principų išeities taškas yra suvokimas, kad egzistuoja ne viena paveldosauga, o paveldosaugų įvairovė, ir pripažinimas, kad ta įvairovė reikalauja pagarbos⁴³. Tokį paveldosaugos supratimą įtakojo paveldo objektų autentiškumo traktavimas. Reliatyvistinė žiūra į paveldo autentiškumo tyrimus atveria subjektyvistinę perspektyvą, pripažįstančią, kad deklaruojami principai yra visuotinai tik tam tikros kultūros ribose, ir kritinį aspektą, verčiantį abejoti paveldo autentiškumo tikrumu, t. y. abejoti, ar autentiškumas yra tai, kuo jis laikomas⁴⁴.

Įvairiose pasaulio šalyse paveldo autentiškumas buvo ir yra suvokiamas skirtingai, todėl XX a. antroje pusėje tarptautinių organizacijų bandymas daryti kiekvienos kultūros paveldą visų kultūrų paveldu, sukėlė autentiškumo sampratų konfliktą. Pagrindine šio konflikto iniciatore laikytina Japonija, pasižyminti ypatingais paveldosaugos aspektais, bei Šiaurės Amerikos šalys, kurių paveldosauginė bazė taip pat laikoma išskirtine. Galima įvardinti ir viso to kaltininę – Europą, o tiksliau europietišką istorinę materialistinę paveldo sampratą. 1977 m. *Pasaulinio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse* apibrėžtas testas dėl objekto patekimo į „Pasaulinio paveldo sąrašą“ būtent ir rėmėsi minėta samprata, o ne universaliais principais. Tapo akivaizdu, kad tai, kas tarptautinėje paveldosaugoje laikyta bendra ir pažangu visai žmonijai, yra ne tarpkultūrinis konsensusas, o vienos – europietiškosios – sampratos primetimas kitoms kultūroms⁴⁵.

Būtent dėl šios priežasties Japonija tik 1992 m. prisidėjo prie *Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos*. Suvokta, kad reliatyvistinė paveldosauga egzistuoja, o norint vertinti paveldą pasauliniu mastu, būtina atsižvelgti į visų paveldosaugos sampratų įvairovę. Simboliška tapo ir tai, jog būtent Japonijos Naros mieste 1994 m. buvo priimtas tarptautinis *Naros autentiškumo dokumentas*, kuris skelbė, kad autentiškumo testas turi būti pritaikytas taip, kad visų

⁴³ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 182.

⁴⁴ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 150.

⁴⁵ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 157.

visuomenių visos socialinės bei kultūrinės vertės būtų gerbiamos, kai nustatoma kultūros vertybių, pasiūlytų į Pasaulio paveldo sąrašą, išskirtinė pasaulinė vertė⁴⁶.

1.1. Amerikietiškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai

Tikriausiai daugeliui Šiaurės Amerikos šalys asocijuojasi su neaprepiamais laukinės gamtos plotais, todėl akivaizdu, kad ir didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas gamtos, o ne kultūros paveldo apsaugai. Tą įrodo ir tai, jog pirmasis pasaulyje nacionalinis parkas buvo įkurtas būtent JAV. 1872 m. Šiaurės Amerikos Uolinių kalnų vulkaninėje plynaukštėje Jeloustone įsteigta nacionaliniame parke vertybėmis laikomi kanjonai, kriokliai, geizeriai, purvo vulkanai, ežerai, miškai ir t. t. Tačiau, pasak J. Bučo, pirmosios saugomos teritorijos XX a. antroje pusėje Šiaurės Amerikoje nors ir buvo steigiamos gamtinėje aplinkoje, jos tarnavo turizmo, o ne gamtos saugos interesams tenkinti⁴⁷. Turizmo keliamą niokojimo grėsmę patvirtintų bei 1906 m. *Senienų įstatymas (Antiquities act)*. Jame nurodoma, kad svarbiose istorinėse ir kitose teritorijose įvairūs kasinėjimai ar kiti naikinantys darbai yra draudžiami ir už tai gresia atsakomybė. Šiuos darbus gali vykdyti universitetai, muziejai ir kitos švietimo įstaigos gavusios atsakingos valdžios leidimą, o visi objektai turi būti saugojami muziejuose vardan didesnio jų pažinimo⁴⁸. Visgi, atsižvelgiant į šio žemyno istoriją, gamtos paveldui ir turėjo būti skirtas didesnis dėmesys. Tam yra gana svarbi ir neginčijama priežastis – Šiaurės Amerikos valstybės yra jaunos ir kultūros paveldo objektams tapti svarbiems ir išskirtiniams paprasčiausiai pritrūko, ar vis dar trūksta laiko. Todėl nacionaliniuose parkuose saugomos nepalietos, įstabios gamtos paveldo teritorijos imtos suvokti kaip amerikiečių nacionalinio identiteto dalis, tuo pačiu ir kaip priešprieša senajam Europos šalių kultūros paveldui⁴⁹.

Nors **amerikietiškoji kraštovaizdinė paveldo samprata susiformavo XX a. 6-7 deš.** [čia ir toliau tekste paryškinimai mano⁵⁰ – L. M.], jau 1916 m. *Pagrindinis nacionalinių parkų veiklos/paskirties įstatymas (National park service organic act)* apibrėžė vieną pagrindinių JAV autentiškumo sampratos savitumų: nacionalinių parkų tikslas yra išsaugoti juose esančius peizažus

⁴⁶ *The Nara document on authenticity*, išnaša 16.

⁴⁷ BUČAS, išnaša 3, p. 244.

⁴⁸ *Antiquities act of 1906* [interaktyvus]. National park service. U. S. Department of the Interior [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_AntiAct.pdf.

⁴⁹ RUNTE, A. *National parks. The American experience* [interaktyvus]. University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska, USA., 1997 [žiūrėta 2008 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: http://books.google.lt/books?id=AsMwOjK_FaAC&dq=runte+a+national+parks+the+american+experience&pg=PP1&ots=NJjxZhQuRC&sig=EJxz39cZyefzYqRL2nU5RcTgLpQ&hl=lt&prev=http://www.google.lt/search?hl=lt&q=Runte+A.,+National+parks.+The+American+experience&btnG=Google+Paie%C5%A1ka&sa=X&oi=print&ct=title&cad=on_e-book-with-thumbnail#PPP1.M1

⁵⁰ Siekiant informatyvumo, tekste paryškinami sampratų raidos formavimosi pagrindiniai etapai – idėjos atsiradimas, susiformavimas, esminiai jų principai.

(kraštovaizdžius) ir istorines vietas su būdingu šioms vietoms gyvenimu, siekiant išlaikyti jų nepakitusių ateinančioms kartoms⁵¹.

Bene svarbiausias dokumentas amerikietiškos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos formavimesi buvo 1966 m. *Nacionalinis istoriškumo apsaugos įstatymas (National historic preservation act)*. Jame dar labiau eskaluojamas bendruomenės vaidmuo paveldo objekto reikšmingumui nustatyti. Istoriniai turtai turi būti saugomi kaip gyvosios mūsų bendruomenės dalys tam, kad teiktų orientacijos jausmą Amerikos žmonėms; visuomenė turi būti suinteresuota paveldo išsaugojimu, o jo kultūrinis, mokomasis, estetiškas, dvasinis, ekonominis reikšmingumas būtų naudingas ateinančioms amerikiečių kartoms⁵². **Paveldo objekto bendruomeniškumas laikytinas vienu pagrindinių aspektų suvokiant JAV paveldosaugos sistemą.** Nuo kraštovaizdinės paveldosaugos neatsiejama tampa visuomenė. Perfrazuojant anksčiau suformuluotą kraštovaizdinės paveldosaugos sąvoką, galima teigti, jog būtent **antropogeniniai veiksniai yra lemiantys, o gamtinių ir antropogeninių veiksnių sąveikos rezultato teritorijoje esančio gamtos ir kultūros paveldo bei jo aplinkos apsauga tiesiogiai ir visiškai priklauso nuo bendruomenės, kuri atitinkamą vietovę laiko savo tapatumo faktoriumi.** Toks vertinimas įtakoja bendruomenės atsakomybę už paveldo objektą žvelgiant tiek iš nematerialiosios, tiek iš materialiosios reikšmingumo pusės, nes paveldo objekto išlikimas toks pats svarbus kaip ir bendruomenės tapatumas ir pagrindinės jos egzistencinės savybės. Pažymėtina ir tai, jog autentiškumo nustatymo kriterijai skiriasi priklausomai nuo objekto pobūdžio ir savybių. Gamtos ir žmogaus sąveiką išvelgia ir D. Blažulionytė. Remiantis JAV gamtosaugininku George Perkins Marsh, čia akcentuojama pagrindinė jo „Žmogaus ir gamtos“ („*Man and Nature*“) idėja, kuria jungiama kultūra su gamta, mokslas su visuomene, kraštovaizdis su atmintimi. Žmogus, pagal G. P. Marsh, trikdo gamtos harmoniją, bet ne gamtą savaime. Gamta (kaip ir kultūra) pakeitė žemę, bet gamta nėra žemė savaime⁵³.

Kitos Šiaurės Amerikos valstybės, Kanados, paveldosaugos sistema grindžiama panašiomis į JAV idėjomis. Nors Kanadoje pagrindinis vaidmuo taip pat tenka bendruomenės sąsajų su paveldo objektu ieškojimui, tačiau visuomenės tapatumo jausmas per keletą dešimtmečių kito. **XX a. 8 deš. Kanadoje formavosi autentiškumo samprata, kuri buvo suvokiama gana skirtingai.** Kanadoje autentiškumas buvo suprantamas kaip istorinė vaizdinė samprata, t. y. autentišku laikomas objekto

⁵¹ *National park service organic act* [interaktyvus]. National park service. U. S. Department of the Interior [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_NPSOrganic1.pdf.

⁵² *National historic preservation act* [interaktyvus]. National park service. U. S. Department of the Interior [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_HistPrsrvt.pdf.

⁵³ BLAŽULIONYTĖ, išnaša 1, p. 31.

tikslumas. Manyta, kad pedantiškai tiksli rekonstrukcija, remiantis geromis istorijos, archeologijos ir architektūros žiniomis, sukurs reikšmingą Kanados visuomenei jau prarastą praeities objektą⁵⁴.

Baigiantis XX a. Kanados autentiškumo samprata kito, ir buvo pradėta svarstyti ar iš tikrųjų nuolatos keičiantis funkciniam reikalavimams verta rekonstruoti objektą, kad šis atitiktų savo egzistencijos pradžios metus. **Pagrindiniu paveldosaugos objektu pasirinktos gyvos struktūros – kintantys kraštovaizdžiai.** Paveldo apsauga pradėjo reikšti ne konservavimą, o **apsaugos ir vystymosi sąveiką.** Taip pat dėmesys atkreiptas į vietos bendruomenių, dvasiškai ir utilitariškai susietų su paveldine aplinka, kultūrą. Visa tai, t. y. vietos bendruomenių gyvosios kultūros pavertimą paveldu, S. Kulevičius įvardija kaip užuomina į žinojimo autentiškumą⁵⁵. ICOMOS Kanados nacionalinio komiteto prezidentas Herb Stovel autentiškumo supratimą aiškina kaip bendruomenės interesą, būtiną palaikyti jos aplinkos kokybei⁵⁶. Paveldas tampa svarbus, nes jis yra neatsiejamas nuo kasdienio gyvenimo, lyg tradicija, apibrėžianti pačią asmenybę. Todėl kultūrinis kraštovaizdis ir toks autentiškumo suvokimas parodo, kaip svarbios teritorijos gali būti naudingai išreikštos ir išsaugotos. Kanadiečių įgimtas tapatumas su aplinka, S. Kulevičiaus pavadintas gebėjimu „čiabuviškai“ elgtis joje (palaikyti kraštovaizdžio kintamumą) ir interpretuoti ją (pristatyti lankytojams)⁵⁷ atsispindi tame, jog paveldo **objekto reikšmingų verčių identifikavimas pasireiškia per jo tęstinumą ir priverčia suprasti, kad geriausi sprendimai nėra tie, kurie saugo, bet tie, kurie atnaujina.**

Dokumentas, atskleidžiantis Šiaurės Amerikos paveldosaugos unikalumą, buvo parengtas 1996 m. San Antonijuje (JAV). *San Antonijaus deklaracija* yra JAV ir Kanados paveldosauginės patirties sintezė, išreiškianti amerikietiškaį požiūrį į kraštovaizdžio lygmens paveldo (architektūrinių, urbanistinių, archeologinių vietų ir kultūrinių kraštovaizdžių) autentiškumą⁵⁸. Šia deklaracija pažymėta, kad Šiaurės Amerikos kultūrinio paveldo autentiškumas yra tiesiogiai susietas su žemyno tautų kultūriniu identišku, kuris sudaro bendruomenės ir tautinio gyvenimo branduolį. Dėl šios priežasties kultūrinis identiškas ir yra kultūrinio paveldo saugojimo fondas ir garantas. Visapusė paveldo vertė gali būti suprasta tik per jo istorijos pažinimą, apčiuopiamą paveldą susiejus su neapčiuopiamomis tradicijomis. Pabrėžiama, kad tik istorinė medžiaga yra autentiška ir jokios kitos interpretacijos, įgytos restauracijos metu, autentiškumo neatstos. Išimtis suteikiama tik statiniams iš greitai yrančių medžiagų ir objektams nukentėjusiems stichinių nelaimių metu, atkuriant juos tradicinėmis technologijomis.

⁵⁴ STOVEL, Herb. *Authenticity in Canadian conservation practice* [interaktyvus]. The Canadian National Committee of ICOMOS, 1995 [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.icomos.org/usicomos/Symposium/SYM96_Authenticity/Canada_English.html.

⁵⁵ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 177.

⁵⁶ STOVEL, išnaša 54.

⁵⁷ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 177.

⁵⁸ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 177.

Apibūdinant amerikietišką kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą, autentiškumo reikšmingumą nušviesti galima šiais aspektais: **1) vietovės tikroji vertė; 2) vietovės vientisumas; 3) kontekstas; 4) bendruomenės identiškumas ir 5) vietovės naudojimas ir funkcija**⁵⁹. Bendruomenės reikšmingumą įrodo ir tai, jog nuo jos poreikių ir verčių priklauso kultūrinio kraštovaizdžio tolesnis vystymasis.

1.2. Japoniškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai

Japonijos, tiek kraštovaizdinės paveldosaugos, tiek paveldosaugos apskritai, sampratą, galima apibūdinti vienu žodžiu – tradicija. Savitas tradicinio autentiškumo faktorius išskiria analogų pasaulyje neturinčią paveldosaugos sistemą, kurios esminis bruožas – saugoti ne materiją, o tos materijos kūrimą. Palyginus su pasauliniu kontekstu, labai anksti, t. y. XIX a. antroje pusėje, pradėti formuoti paveldo apsaugos teisiniai pagrindai, kurie sąveikaudami su ilgai išlaikytu tradiciniu gyvenimo būdu, sukūrė unikalią paveldosaugos formą.

1871 m. buvo išleistas *Senienų apsaugos įstatymas*, o 1897 m. priimtas pirmasis paveldosaugos įstatymas – *Senųjų šventyklų ir šventovių apsaugos įstatymas*. Pastarasis apibrėžė paveldo objekto statusą: paveldu buvo laikomi tie sakraliniai objektai, kurie a) atspindėjo Japonijos istoriją; b) turėjo architektūrinę svarbą, besireiškiančią kūrinio dailumu; c) asocijavosi su reikšmingais įvykiais (pavyzdžiui, imperatoriaus vizitu)⁶⁰.

Itin svarbiu ne tik Japonijos, bet ir pasaulinei paveldosaugos istorijai tapo **1919 m. paskelbtas „Istorinių vietų, vaizdingų vietų ir gamtos paminklų apsaugos įstatymas“**. Jis laikytinas vienu pirmųjų pasaulyje įstatymų, apibrėžusių kultūrinio kraštovaizdžio – „**įžymių vaizdingų vietų**“ (jap. – *meishou*) – sampratą. Samprata rėmėsi specifine japoniškojo *meishou* koncepcija, vaizdingame reginyje įkūnijusia kultūrinio konteksto, fizinės aplinkos ir dvasios vienovę. *Meishou* pasireiškia savitas tradicinės japonų visuomenės bruožas – jautrumas aplinkos grožiui. Remiantis minėtu įstatymu, gerai žinomi parkai, sodai, tiltai, paplūdimiai, prieplaukos, žydėjimo, rudens vaizdų, paukščių, gyvūnų ar žuvų stebėjimo ir kitos panašios vietos tapo paveldosaugos objektu⁶¹.

Tradicinė *meishou* koncepcija pagrindžia japoniškosios paveldosaugos kompleksiskumą, kuris yra savitas tuo, jog jungia ne tik dėmenis kultūra – gamta, bet ir materialus – nematerialus. Šie principai Japonijos paveldosaugos sistemą daro originalia europietiškosios paveldosaugos atžvilgiu. Kalbant apie kraštovaizdinę paveldosaugą, svarbu tai, kad **vystymąsi japonai vertina daug labiau**

⁵⁹ Pagal: *The declaration of San Antonio* [interaktyvus]. ICOMOS international website [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org/docs/san_antonio.html.

⁶⁰ KULEVIČIUS, išnaša 34, p. 138.

⁶¹ KULEVIČIUS, išnaša 34, p. 139.

negu konservavimą. *Jugen* – vienas pagrindinių japonų estetikos ir pasaulėjautos matų perimtų iš dzenbudizmo – teigia, kad joks procesas neturi nei pabaigos, nei ramybės būvio. Pasaulis yra amžinas permainingumas, pasikeitimų srautas, nesuderinamas su baigtumo idėja. Tradicija – tai irgi nuolatinis kitimas, kuri yra ne praeities kūriniai, bet dabarties kūriniai, kuriami remiantis atmintyje išlaikytomis ir iš kartos į kartą perduodamomis formomis bei technologijomis⁶².

Remiantis „vaizdingų vietų“ ir tradicijos principais, kultūriniai kraštovaizdžiai arba kraštovaizdinės paveldosaugos objektai, šiandien Japonijoje suprantami kaip minėtų dalykų sintezė. Nemažą dalį kultūrinių kraštovaizdžių Japonijoje sudaro terasiniai ryžių laukai. Tai itin vaizdingos vietovės, kuriose vietiniai gyventojai nepertraukiamai užsiima tradicine žemdirbyste. Japonijos prefektūros tokias vietas paskelbia „Vaizdingo grožio vietomis“⁶³. Kultūrinių kraštovaizdžių apsauga augo kartu su urbanizacija. Smarkiai plėtojantis miestams, tapo svarbu išsaugoti pavojaus zonos atsidūrusias vietoves, kurios atspindi tradicinį japonų gyvenimo būdą. Ypatingai svarbu tai, jog kraštovaizdžių apsauga susirūpino bendruomenė, kuri įtakojo esamą vaizdingų vietų išsaugojimo sistemą. Tačiau užtikrintą kultūrinių kraštovaizdžių apsaugą sunkina objektyvios priežastys. Kaip pavyzdį galima pateikti kalnuoto Japonijos regiono kaimo vaizdą, kuriame išryškėja tradicinė japonų gyvensena, bet sunkumus kelia nepalankios žemdirbystei kalnuotos vietovės sąlygos, gyventojų senėjimas ir jų skaičiaus mažėjimas. Akcentuojant tai, jog būtent nuo vietos gyventojų tradicinės veiklos priklauso kraštovaizdžio vertė, iškyla labai rimta grėsmė paveldo sunykimui. Šias problemas Japonijos valdžia jau pradėjo spręsti. Nuo 2000 m. su kalnuotų regionų gyventojais pasirašomos sutartys, pagal kurias ūkininkai 5 metams užtikrina žemės ūkio tęstinumą remdamiesi suteiktomis subsidijomis⁶⁴.

Kultūriniai kraštovaizdžiai turi atitikti šiuos reikalavimus: 1) peizažai, unikalūs savo savybėmis ir susieti su žemdirbystės, miškininkystės ar žuvininkystės tradicijomis; 2) peizažai, kurių vaizdinė vertė yra plačiai pripažinta; 3) vietovės, kuriose nenutrūkusi žemdirbystės, miškininkystės ar žuvininkystės veikla; 4) peizažai, nepaveikti įvairių technologijų vystymosi, urbanizacijos plėtros ir pan.⁶⁵ Remiantis šiais matais, nustatyti japoniško kultūrinio kraštovaizdžio kriterijai ir jų klasifikacija, susidedanti iš 3 dalių. Pirmoje, t. y. žemiausioje fazėje 2003 m. buvo 2311 kultūrinių peizažų. 502 vietovės atitikusios vertę nustatančius kriterijus (2 iš 4 punktų) priskirtos antrajai fazei Svarbiausių kultūrinių kraštovaizdžių statusas suteiktas tik 8 teritorijoms.

⁶² KULEVIČIUS, išnaša 34, p. 148.

⁶³ *The report of the study on the protection of cultural landscapes associated with agroculture, forestry and fisheries* [interaktyvus]. Monuments and sites division, Cultural properties department, Agency for culture affairs, Japan, 12 June 2003, p. 2. [žiūrėta 2008 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: www.bunka.go.jp/english/pdf/nourinsuisan.pdf -

⁶⁴ *The report*, išnaša 63, p. 13.

⁶⁵ Pagal: *The report*, išnaša 63, p. 21-22.

Apibendrinant Japonijos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą, pažymėtina, kad čia **kultūriniai peizažai atspindi unikalią bendruomenių istoriją ir kultūrą, kurios yra atstovaujamos žemės ūkio, miškininkystės ar žuvininkystės tradicijų tęsėjų bei palaiko atskirų regionų išskirtinumą. Perduodant amatų tradicijas iš kartos į kartą, kultūriniai peizažai tampa dvasiniais centrais tose vietovėse gyvenantiems žmonėms.** Japonų grožio suvokimas bei *meishou* gerbimas atstoja jėgos ir gyvybingumo šaltinius, neišskiriant peizažų į įprastus ir kasdienius ar seniai matytus ir visiškai naujus. Savojo krašto peizažas netgi suteikia pasididžiavimo jausmą ir norą tokį kraštovaizdį išlaikyti ateinančioms kartoms, perduodant tradicinius amatus perėmėjams. Visa tai įtakoja kultūrinių kraštovaizdžių kitimą, kuris yra susietas su ciklišku bendruomenės gyvenimu. Dėl to vietos valdžiai daug lengviau ir paprasčiau vykdyti kultūrinių kraštovaizdžių apsaugą, kurią didele dalimi užtikrina bendruomenės egzistencijos supratimas.

1.3. Australietiškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai

Pažymėtina, kad Australijos paveldosaugos sistema Lietuvoje dar nebuvo nagrinėta, todėl ši darbo dalis yra pradžia šiems tyrimams atlikti. Dėl tos pačios priežasties, jaučiamas informacijos trūkumas, todėl ši analizė apsiriboja ICOMOS Australijos nacionalinio komiteto veiklos ir dokumentų nagrinėjimu. Šiuo poskyriu siekiama pateikti pagrindinius Australijos kraštovaizdinės paveldosaugos principus pasauliniame kontekste.

Australijos ICOMOS dokumentas nustatantis esminius paveldosaugos aspektus – *Burra chartija* – **pirmąkart buvo priimtas 1979 m. rugpjūčio 19 d.** Pietų Australijos Bura mieste. Keletą kartų taisyta ir papildyta - 1981 m. vasario 23 d. ir 1988 m. balandžio 23 d. – ***Burra chartija* dabartinę formą ir statusą įgavo 1999 m. lapkričio 26 d.** Ji taikoma visoms kultūrinės reikšmės vietoms išsiskiriančioms kultūrinėmis vertėmis. Jos skirstomos į gamtos, vietines/tenykštes ir istorines vietas.

Kultūriniai kraštovaizdžiai, kurie *Burra chartijoje* įvardijami kaip „kultūrinės reikšmės vietos“⁶⁶, atskleidžia australų identiškumą ir tautos istoriją. Kultūrinės reikšmės vietos Australijoje taip pat neatsiejamos nuo bendruomenės ir jos tapatumo jausmo, pažymint, kad jos atspindi šalies visuomenės įvairovę ir dabartinę jos būseną. Tačiau *Burra chartija* įpareigoja kultūrinės reikšmės vietas išsaugoti dabarties ir ateities kartoms, **minimaliai, t. y. tik kiek būtina, keičiant jos vizualinį vaizdą, siekiant išlaikyti šių vietų reikšmę nepažeistą.** Remiantis tuo, Australijos kraštovaizdinės paveldosaugos autentiškumo vertė gali būti įvardijama kaip istorinis autentiškumas. Tik istoriškai susiformavęs ir išsaugotas kraštovaizdis gali apibūdinti australų tapatumo ir identiteto

⁶⁶ *Burra charter* [interaktyvus]. The Australian National Committee of ICOMOS [žiūrėta 2008 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/australia/burracharter.html>

jausmą. Tačiau sutinkama, **jog kultūrinė vietovės reikšmė gali keistis dėl objektyvių priežasčių ar dėl tebesitęsiančios vietovės istorijos ir kiekviena vietovė gali turėti keletą reikšmių skirtingiems individams ar jų grupėms.**

Burra chartija aiškiai nurodo vietovės reikšmingumo matavimus ir pagrindžia paveldo apsaugos kriterijus. **Kultūrinės vietos reikšmė priklauso nuo žmonių ir atitinkamos vietovės socialinių, dvasinių ir kultūrinių santykių.** Atsižvelgiant į juos, kultūrinis kraštovaizdis turi būti išsaugotas nekeičiant esamų detalių, medžiagų, paskirties. Ankstesni vietovės ar objekto pokyčiai vertinami kaip istorinė raida, kuri taip pat gali būti traktuojama kaip vietos reikšmė. Viso to kertinis akcentas yra tas, kad paveldosaugos sistema bendruomenei turi netrukdyti suprasti vietovės reikšmių⁶⁷.

Pabrėžtina, kad **Australijos paveldosaugos sistema vertintina kaip integrali.** Tą įrodo bei *Burra chartija*: „vietovės apsauga turi būti vykdoma atsižvelgiant į kultūrinės ir į gamtinės reikšmes, vienos jų neišskiriant kitos atžvilgiu“⁶⁸. Visgi gamtinės reikšmės – mokslinė, socialinė, estetinė ir gyvybės palaikymo – laikomos labiau ilgaamžėmis, nes kultūrinių reikšmių supratimas gali pasikeisti. Todėl reliatyvūs kultūrinių reikšmių laipsniai gali įtakoti skirtingus vietovės apsaugos būdus.

1.4. Europietiškoji samprata: raida ir pagrindiniai principai

Skirtingai nei jau nagrinėtos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos, europietiškoji nėra bendra taikant ją visam Europos žemynui. Kiekviena valstybė šioje srityje turi savo supratimą, todėl europietiškoji samprata vertintina kaip tarptautinė, tačiau tik Europos valstybių atžvilgiu. Taip pat galima teigti, kad europietiškosios sampratos dogmomis ilgą laiką remtasi ir pasaulinėje paveldosaugos arenoje, tačiau tai jau tolesnės darbo dalies tyrimas. Visgi, šis poskyris naudingas, nes Europa - susivienijęs politinis, kultūrinis ir visuomeninis darinys jau pusė amžiaus, o akcentuojant daugelio Europos valstybių nacionalistines idėjas, kurios dažnai trukdė ir tebetrukdo pasiekti visišką vieningumą, svarbu įvertinti ir išnagrinėti ar Europai pavyko įgyvendinti bendras kultūros ir gamtos paveldo idėjas, kurios buvo iškeltos *Europos kraštovaizdžio konvencijoje*, *Europos kultūros konvencijoje*, *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijoje* ir *Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijoje*.

1954 m. gruodžio 19 d. Paryžiuje priimta *Europos kultūros konvencija*⁶⁹ kultūros paveldą įvertino kaip bendrą visų Europos tautų paveldą, už kurį jos visos ir yra atsakingos. Europos Tarybos nutarimu, konvenciją pasirašiusios šalys, gali nurodyti teritorijas, kurioms yra taikoma ši konvencija. Taip pat valstybė turi užtikrinti savo kultūros paveldo kaip visos Europos paveldo

⁶⁷ Pagal *Burra charter*, išnaša 66.

⁶⁸ *Burra charter*, išnaša 66.

⁶⁹ *Europos kultūros konvencija*, išnaša 17.

pažinimą ir apsaugą. Tačiau joje nebuvo pažvelgta į paveldą plačiau, nenumatyta galimybė įvertinti kraštovaizdžio kaip visumos vertybes ir vykdyti jo apsaugą.

1985 m. spalio 3 d. Granadoje Europos Taryba paskelbė *Europos architektūros paveldo apsaugos konvenciją*⁷⁰. Akivaizdu, kad pagrindinis dėmesys čia skiriamas nekilnojamam kultūros paveldui, tačiau pristatant architektūros paveldo sampratą, pateikiamas ir labai svarbus integraliosios paveldosaugos pavyzdys, kuriuo architektūros paveldą sudaro ir zonos, laikomos bendrais žmogaus ir gamtos kūriniais. Tai - iš dalies sukultūrintos teritorijos, kurios, būdamos pakankamai išskirtinės ir vientisos, gali būti apibrėžtos topografiškai, ir kurios turi akivaizdžią istorinę, archeologinę, meninę, mokslinę, socialinę ar techninę vertę⁷¹.

Panašiai vertintina bei *Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija*⁷². 1992 m. sausio 16 d. Valetose Europos Taryba (ankstesnis šios konvencijos variantas priimtas 1969 m. Londone⁷³), kiekvieną pasirašiusią konvenciją šalį įpareigojo, kaip vieną iš archeologinio paveldo apsaugos būdų, steigti archeologinius draustinius. Nors šiame dokumente jau akcentuojamas saugomų teritorijų vaidmuo, tačiau tai yra išskirtinai kultūros paveldo saugoma teritorija. Siekiant išvelgti bent kokias archeologinių draustinių sąsajas su kraštovaizdinės paveldosaugos samprata, galima nebent paminėti, jog Valetos konvencijoje pateiktas archeologinio paveldo apibrėžimas sako, kad juo laikytini įvairūs statiniai, konstrukcijos, pastatų kompleksai, žmogaus veiklos paveiktos vietos, kilnojamieji objektai, kitų rūšių paminklai kartu su jų aplinka žemėje ir po vandeniu⁷⁴ [pabraukta mano – L. M.]. Tačiau svarbiausią reikšmę Europos kraštovaizdinei paveldosaugos raidai turėjo *Europos kraštovaizdžio konvencija*⁷⁵, kuri priimta atsižvelgiant į jau nagrinėtus, kitus dokumentus.

2000 m. spalio 20 d. Florencijoje pasirašyta konvencija apibrėžė esmines europinės kraštovaizdinės paveldosaugos gaires. Kraštovaizdžio, kaip svarbios žmonės supančios aplinkos sudedamosios dalies, jų **bendro kultūros ir gamtos paveldo apraiškos** bei jų savasties pagrindo vertinimas, suteikia galimybę jį apibendrinti kaip integracinį reiškinių visuomeniniame, politiniame, socialiniame bei kultūriniame gyvenime. Ypatinga kraštovaizdžio svarba siejama su Europos tautų bendruomenėmis, kurioms tai yra **reikšminga gyvenimo kokybės dalis ar vienas iš svarbiausių individualios ir socialinės gerovės elementų**. Šia konvencija įrodoma, kad europiečiams

⁷⁰ *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas. [žiūrėta 2008 m. kovo 2d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/architekturos_paveldo.htm

⁷¹ *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija*, išnaša 70.

⁷² *Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas. [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=1019&p_d=8571&p_k=1.

⁷³ Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. In *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. Vilnius: Savastis, 1997, p. 71-75.

⁷⁴ *Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija*, išnaša 72.

⁷⁵ *Europos kraštovaizdžio konvencija*, išnaša 18.

kraštovaizdis yra **vienas pagalbinių būdų formuojant savąją vietinę kultūrą, tuo pačiu – įsijungiant į bendrą Europos kultūrą ir įtvirtinant jos savastį.**

Vertinant europietišką kraštovaizdinę paveldosaugą, ryškėja istorinis materialistinis paveldo supratimas. Šį teiginį galima laikyti apibendrinančiu nagrinėtos sampratos atžvilgiu, nes **išskirtiniu ir saugojamu kraštovaizdžiu laikomas tas kraštovaizdis, kurio formavimosi eigoje reikšmingu tapęs paveldo objektas yra išsaugotas nepakeistas ir tokį siekiama išlaikyti ateinančioms kartoms.**

1.6. Tarptautinė samprata: raida ir pagrindiniai principai

Išnagrinėjus atskirų žemynų ir valstybių kraštovaizdinės paveldosaugos sampratas, kai kur išryškėjo bei tarptautinės sampratos ypatumai. Tai ypač aktualu nuo 1994 m. Naros konferencijos, kai kiekvienos šalies kraštovaizdžio verčių supratimas tapo ir pasauliniu supratimu. Tačiau esminiai principai atskleidžiami išanalizavus pagrindinius tarptautinius dokumentus susijusius su kompleksinio paveldo apsauga ir atskleidus organizacijų, rengusių šiuos aktus, veiklą.

Formuojant tarptautinę kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą reikšmingą vaidmenį atlieka tarptautinės institucijos, atsakingos už tam tikras sritis. Turbūt svarbiausia jų – UNESCO. Tai viena iš Jungtinių Tautų specializuotų agentūrų, kuri savo veikla siekia prisidėti prie pasaulio taikos ir saugumo stiprinimo vystant bendradarbiavimą tarp tautų švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos srityse. Viena iš UNESCO funkcijų yra ir paveldo išsaugojimas ateities kartoms, todėl šios organizacijos priimtose konvencijose ir kiti teisiniai dokumentai yra reikšminga pasaulio paveldo išsaugojimo dalis. ICOMOS yra vienintelė tarptautinė nevyriausybinė paveldosaugos organizacija įkurta 1965 m., kurios nariai prisideda prie kiekvieno paveldo rūšies geresnės apsaugos. Taip pat ši organizacija rengia tarptautinius aktus, kuriais siekiama užtikrinti paveldo apsaugą, atlieka UNESCO patarėjo funkciją dėl kandidatų į Pasaulio paveldo sąrašą⁷⁶, o jos veiklos principus geriausiai atspindi *Venecijos chartija*, kurios praktinį vykdymą UNESCO taip pat patikėjo ICOMOS organizacijai. Taip pat – ICCROM, kuri yra pagrindinis mokymo apie kultūros paveldą bei pasaulio paveldo vertybių išsaugojimo lygio stebėsenos partneris. Tai tarpvyriausybinė organizacija, kurios tikslas išsaugoti tiek nekilnojamą, tiek kilnojamą kultūros paveldą. ICCROM išskiria penkias pagrindines savo funkcijas – specialistų rengimas, informacijos pateikimas, įvairūs tyrimai paveldo išsaugojimo srityje, bendradarbiavimas su kitomis profesionaliomis organizacijomis ir visuomenės švietimas paveldo išsaugojimo tematika⁷⁷. Tačiau vienus esminių

⁷⁶ *About ICOMOS* [interaktyvus]. ICOMOS international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/hist_eng.htm

⁷⁷ *What is ICCROM?* [interaktyvus]. ICCROM international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/eng/00about_en/00_00whats_en.shtml

darbo aspektų atitinkanti tarptautinė organizacija yra IUCN, įkurta 1948 m. Jos misija – daryti įtaką ir padėti viso pasaulio visuomenei išsaugoti gamtos vientisumą ir įvairovę bei rūpintis, kad gamtos išteklių naudojimas būtų darnus, teisingas ir ekologiškai tvarus. Tai seniausia ir didžiausia tarptautinė aplinkos išsaugojimo organizacija⁷⁸. IUCN saugomų teritorijų kategorijos geriausiai atsispindi pateikiamoje lentelėje Nr. 1 „IUCN saugomų teritorijų kategorijos“:

1 lentelė. *IUCN saugomų teritorijų kategorijos*. Sudaryta pagal: *Defining protected area management categories* [interaktyvus]. IUCN international website [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.unep-wcmc.org/protected_areas/categories/index.html

Kategorija	Apibūdinimas
I a	Griežti gamtiniai rezervatai: ST mokslinė paskirtis. Sausumos ir/ar jūrinė sritis, atstovaujanti nepakeistą ekosistemą, geologines ar fiziologines ypatybes ir(ar) rūšį.
I b	Laukinės gamtos teritorija: ST laukinei gamtai apsaugoti. Didelė nepakeista ar mažai pakeista gamtinė sritis, kurioje siekiama išsaugoti jos natūralų vystymąsi.
II	Nacionaliniai parkai: steigiami ir tvarkomi ekosistemų apsaugai ir rekreacijos plėtotei.
III	Gamtos paminklai: ST apsaugoti specifinėms objekto ypatybėms.
IV	Buveinių ir rūšių vietovės arba gamtiniai draustiniai, kurių rūšių išsaugojimui reikalingas gamtos tvarkymas.
V	Kraštovaizdžio/jūrinio peizažo ST. Per ilgą laiką žmogaus ir gamtos sukurta aplinka su reikšminga estetinė, ekologine ir/ar kultūrine reikšme, dažnai gausia biologine įvairove. Šios tradicinės sąveikos palaikymas yra gyvybiškai svarbus šiai ST išsaugojimui ir vystymuisi.
VI	Reguliuojamų išteklių saugomos vietovės, steigiamos subalansuotam gamtos išteklių naudojimui ir apsaugai.

Kaip buvo minėta, ICOMOS įkūrimą įtakojo 1964 m. Venecijoje priimta *Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo ir restauravimo chartija*⁷⁹, dažniau vadinama tiesiog *Venecijos chartija*. Nors konkrečiai kraštovaizdžio apsauga čia nėra akcentuojama, tačiau saugojamų paminklų vietos, dokumente įvardijamos kaip istorinės vietos, privalo būti specialios globos objektas, siekiant saugoti jų integralumą. Chartija akcentavo istorinio paminklo ryšį su aplinka.

Pirmasis svarbesnis dokumentas deklaruojantis kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą buvo UNESCO parengta ir 1972 m. Paryžiuje priimta *Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija*. Šios konvencijos 1 straipsnyje akcentuojami **žmogaus arba bendri gamtos ir**

⁷⁸ *About IUCN* [interaktyvus]. IUCN international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://cms.iucn.org/about/index.cfm>

⁷⁹ Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija. In *Kultūros paveldo apsauga (reglametuojančių dokumentų rinkinys)*. Vilnius: Savastis, 1997, p. 236-239.

žmogaus kūriniai bei plotai, įskaitant archeologines vietas, turintys išskirtinę visuotinę vertę istoriniu, estetiniu, etnologiniu ar antropologiniu požiūriu⁸⁰. Svarbiu aspektu tampa atsiradusi **nauja „vietovės“ kategorija, kuri jau apibrėžė kraštovaizdinės paveldosaugos idėjų sklaidos terpę**. Kadangi dokumentas yra tarptautinės reikšmės, čia nėra akcentuojami išskirtiniai paveldosaugos principai, kuriais būtų galima nusakyti pasaulinės kraštovaizdinės paveldosaugos ypatumus. Tačiau svarbu tai, kad konvenciją galėjo priimti visos norinčios UNESCO šalys laisva valia, nors vėliau paaiškėjo, jog šis dokumentas, o ypač jį konkretizavę ir išaiškinę vėlesni dokumentai, parengtas remiantis europietiškosios sampratos dogmomis ir ne visoms pasaulio valstybėms tai priimtina. Bet idėja tarptautinės dogminės paveldosaugos principus laikyti universaliais bei objektyviais įtakojo ją priimti kaip tinkamiausią. Juo labiau, kad principų nepripažinimas reiškė paveldo izoliaciją ta prasme, kad tos šalies paveldas negalėjo patekti į Pasaulinio paveldo sąrašą. Taip pat jis nebegalėjo būti nacijos pasididžiavimu ar pasaulinės rinkos resursu, nešančiu taip pageidaujamą ekonominę naudą⁸¹. Prisdėti prie jos taip pat skatino prestižas, kai šalies kultūros ar gamtos paveldo objektas tampa pasaulinio paveldo objektu.

Svarbu tai, kad gamtos dėmens atsiradimas šioje konvencijoje nebuvo lygiavertis kultūros dėmeniui. Idėja saugoti ir gamtos paveldą buvo JAV gamtos apsaugos atstovų įnašas į *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją*. Tokiu būdu integralios gamtos ir kultūros paveldo apsaugos idėjos buvo perkeltos iš nacionalinio, t. y. iš JAV patirties, į tarptautinį lygmenį. 1965 m. Vašingtone vykusios konferencijos metu Gamtos išteklių apsaugos ir raidos komiteto pirmininkas dr. Joseph Fisher ir narys Russel Train išplėtojo idėją priimti rekomendaciją sukurti Pasaulio Paveldo Fondą, kuris skatintų tarptautinį bendradarbiavimą „pasaulio nuostabiausioms gamtos ir peizažo teritorijoms bei istorinėms vietoms viso pasaulio žmonijos dabarčiai ir ateičiai“ išsaugoti. Tokiu būdu UNESCO, ICOMOS, IUCN ir JAV pastangomis buvo sujungti kultūros ir gamtos apsaugą reglamentuojantys projektai ir priimta *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija*⁸².

Tikslesnes apibrėžtis nusakė priimtos *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės* (toliau *Gairės*). Pirmoji jų versija aprobuota 1977 m., o jos išleistos dar ne kartą redaguotos ir plėtotos. Šiame dokumente įvardintos aptariamai temai itin svarbios sąvokos – **mišrusis (gamtos ir kultūros) paveldas bei kultūriniai kraštovaizdžiai**. Paveldo vertybės yra laikomos mišriu gamtos ir kultūros paveldu, jei jos atitinka dalį ar visus nurodymus, apibūdinančius gamtos ir kultūros paveldo vertybes. Kultūriniais kraštovaizdžiais laikomos kultūros vertybės, kurios reprezentuoja

⁸⁰ *Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas. [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/paveldo_globos.htm

⁸¹ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 153.

⁸² Pagal: MENDELEVIČIŪTĖ, Milda. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija: idėja, įgyvendinimas, Lietuvos patirtis*. [magistro darbas]. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2007, p. 13-14.

konvencijoje nurodytus „*bendrus gamtos ir žmogaus sukurtus darinius...*“. Jie atspindi per daugelį amžių vykusią žmonijos raidą ir išsikūrimą, veikiamus fizinių apribojimų ir (arba) galimybių, kuriuos sudaro natūrali aplinka bei nuoseklūs socialiniai, ekonominiai ir kultūriniai – vidiniai bei išoriniai veiksniai⁸³.

Išskirtine *Gairių* redakcija tapo 1992 m. versija⁸⁴. Jose buvo apibrėžta kultūrinio kraštovaizdžio sąvoka, kuri numatyta kaip „vietovė“ - žmogaus arba bendrai gamtos ir žmogaus sukurti dariniai ir vietovės, turinčios išskirtinę visuotinę reikšmę istoriniu, estetiniu, etnologiniu ir antropologiniu požiūriu. Taip pat nustatytos jo kategorijos: aiškiai apibrėžti, natūraliai susiformavę (reliktiniai ir tebesiformuojantys) bei asociatyvieji arba simboliniai kultūriniai kraštovaizdžiai [plačiau apie kultūrinių kraštovaizdžių skirstymą žr. skyriuje 3.3. „Jurgio Bučo kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos modelis“]. Šis žingsnis vertinamas kaip naujo paveldo tipo pripažinimas.

Paskutinis XX a. dešimtmetis buvo orientavimosi į kultūrinius kraštovaizdžius etapas, kuriame vystėsi platesni atrankos kriterijai, brendo integralios idėjos. Tokią išvadą galima kelti dėl 1994 m. Naros konferencijos, 1996 m. Prancūzijoje vykusio ekspertų susitikimo dėl bendro gamtos ir kultūros paveldo, į kurių esminius pasiūlymus atsižvelgta vėlesnėse *Gairėse*, o visas autentiškumo ir vertingų kultūrinių kraštovaizdžių sąlygas apibrėžė paskutinė 2005 m. *Gairių* versija. Tokiu būdu buvo galutinai **įtvirtinta nuostata, kad mišraus paveldo vertybės į „Pasaulio paveldo sąrašą“ yra įtraukiamos remiantis ir kultūros, ir gamtos paveldą apibrėžiančiais kriterijais**⁸⁵.

Svarbiu žingsniu tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos formavimesi tapo *Naros autentiškumo dokumentas*, priimtas 1994 m. Japonijoje. Juo pripažinta pasaulio **kultūrų ir paveldo įvairovė, kuri egzistuoja laike ir erdvėje bei reikalauja gerbti kitas kultūras, besiremiančias skirtingomis vertėmis**⁸⁶. *Naros autentiškumo dokumentą* laikant esminiu aktu nusakančiu tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos autentiškumo dogmas, naujai priimtose ir pataisytose *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse* 2005 m. pripažintas

⁸³ *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės*, išnaša 15.

⁸⁴ *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1992 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide92.pdf>

⁸⁵ Pagal: MENDELEVIČIŪTĖ, išnaša 82, p. 25-27; *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1994 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide94.pdf>; *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1996 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide96.pdf>; *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1997 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide97.pdf>; *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1999 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide99.pdf>; *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 2002 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide02.pdf>; *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės*, išnaša 15.

⁸⁶ *The Nara document of authenticity*, išnaša 16.

reliatyvistinės paveldosaugos egzistavimas ir būtinumas. Pabrėžiama, kad skirtingų kultūrų nuomonės dėl kultūros paveldui suteikiamos vertės gali nesutapti, todėl išlaikant pagarbą kiekvienos kultūros savitumui, kultūros paveldas turi būti svarstomas ir vertinamas pirmiausia atsižvelgiant į tą kultūrinę terpę, kuriai priklauso⁸⁷. Skirtingai nei jau nagrinėtuose teisės aktuose, šiame dokumente įvardijama **paveldo objekto vientisumo svarba, pasireiškianti gamtos ir (ar) kultūros paveldo bei jo savybių kaip darnios nesugadintos visumos suvokimu**. Taip pat pripažįstama, kad kultūriniuose kraštovaizdžiuose ir kitose vietovėse, **reikia išlaikyti egzistuojančius ryšius ir besiplėtojančias funkcijas, kurie yra paveldo vertybės išskirtinumo esmė**. Taigi, įsigaliojus *Naros autentiškumo dokumentui*, tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratoje pakeičiama iki tol galiojusi europietiškoji materialistinio autentiškumo prizmė. Suvokus ankstesnį tarptautinės sampratos neatitikimą visoms pasaulio kultūroms, ši samprata tapo nuosaikesne bei labiau linkusi vertingu laikyti tradiciškai besikeičiantį kraštovaizdį.

Kaip vieną iš pagrindinių priežasčių lėmusių kultūrinio kraštovaizdžio idėjos ir apsaugos vystymąsi galima įvardinti pasaulio bendruomenės prieštaravimą, jog tarptautinėje paveldosaugos arenoje pagrindinį vaidmenį atliko europietiškos sampratos ir paveldo vertės supratimas. Tai lėmė Europos tautų atstovų absoliutus dominavimas tarptautinėje paveldosaugos srityje. Dėl šios priežasties ir UNESCO, ICOMOS dokumentai buvo rengiami pagal europiečių poreikius ir siektas universalumo tikslas realiai nebuvo įgyvendintas. Labai tiksliai ir išvalgiai europietiškosios paveldosaugos sampratą apibūdino S. Kulevičius, kuris europiečių paveldo supratimą palygino su orientavimusi į mirusias kultūros formas, o ne į gyvą tradiciją. Europos vartotojas labiau vertino istorinę keramiką nei šiuolaikinius tradicinės amatininkystės dirbinius (pastarieji jam buvo ne daugiau nei suvenyrai) ir senas monumentalias akmenines šventyklas nei medinius kaimus, statomus naudojant tradicines technologijas⁸⁸. Svarbu tai, jog toks autentiškumo supratimas europiečio sąmonėje nėra pakitęs iki šiol.

Apibendrinant tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos ypatumus, bene svarbiausiu vystymosi įvykiu laikytinas autentiškumo suvokimo pakitimas. Reliatyvistinės paveldosaugos pripažinimas suteikė galimybę kiekvienai pasaulio kultūrai tapti viso pasaulio kultūros dalimi.

⁸⁷ *The Nara document of authenticity*, išnaša 16.

⁸⁸ KULEVIČIUS, išnaša 33, p. 159.

1.7. Sampratų palyginamoji analizė

Per visą žmonijos istoriją įvairių sričių sąjunga ir nuoseklus bendradarbiavimas laikytas daug pažangesne ir perspektyvesne išėjimu negu izoliacija. Tačiau kiekvienos tautos savitumai buvo ir yra bet kokios sintezės egzistavimo pagrindas, nes tik supratęs atskirų individų grupių interesus ir vertybes, galima sukurti veikiančią bendrą sistemą. Toks vertinimas tinka ir kraštovaizdinės paveldosaugos formavimuisi. Išanalizavus skirtingų pasaulio dalių ir šalių sampratas, paaiškėjo, jog įvairių kultūrų savitumas ir yra kertinis akcentas pasaulinio paveldo vienybėje. Unikali tradicinė japoniškoji, integrali amerikietiškoji ir australietiškoji, istorinė europietiškoji sampratos, suteikia galimybę pasaulinį paveldą traktuoti kaip bendrą visų paveldą, tačiau kartu suprasti svarbias ir reikalingas vertybes, kurios kiekvienos kultūros paveldą daro išskirtinį pasauliniame kontekste.

Nagrinėtų sampratų palyginimas ir pagrindiniai akcentai atsispindi lentelėje Nr. 2 „Pagrindiniai sampratų principai“, kurioje pateikiami saugotinių kraštovaizdžių ir jo saugojimo apibūdinimai:

2 lentelė. *Pagrindiniai sampratų principai*. Sudarė Laimis Mikelevičius.

Samprata	Pagrindiniai principai
Amerikietiškoji (JAV, Kanados)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vertinamas kintantis kraštovaizdis, kuriame didesnę reikšmę turi žmogaus vykdoma veikla. 2. Akcentuojama apsaugos ir vystymosi sąveika – kraštovaizdžio tęstinumas priklauso nuo vietos istorinės vertės, jo vientisumo ir aplinkos bei kokią reikšmę jame turi bendruomenė, kuri kraštovaizdžio apsaugą užtikrina toliau vystydama jo funkciją.
Japonijos	<ol style="list-style-type: none"> 1. Saugojamas tradicinis kraštovaizdis, kuris susiformavo vystant tradicinius japonų amatus ir tokia veikla nėra nutrūkusi bei nepaveikta šiuolaikinių technologijų, urbanizacijos proceso. 2. Kraštovaizdis saugojamas išsaugant jo kūrėją, t. y. skatinant tradicinę žemdirbystę, miškininkystę ar žuvininkystę. Suteikiant valstybinę paramą, raginama perduoti amatų tradicijas iš kartos į kartą. Kraštovaizdžio vystymasis vertinamas daug labiau negu jo konservavimas.
Australijos	<ol style="list-style-type: none"> 1. Saugomas istoriškai susiformavęs kraštovaizdis, kuriame vienodą reikšmę turi tiek gamtos, tiek žmogaus sukurti objektai ir be vieno kurio kraštovaizdis praranda savo vertę. 2. Integrali sistema – saugomos gamtos ir kultūros vertybės neatsiejant vienu nuo kitų. Kultūrinės reikšmės vietos gali būti keičiamos tik minimaliai,

	nepažeidžiant vizualinio jos vaizdo, tuo pačiu ir reikšmės.
Europietiškoji	1. Kraštovaizdis – bendro kultūros ir gamtos paveldo apraiškos rezultatas, susiformavęs per ilgą laiką ir išlikęs mažai ar visai nepakitęs. 2. Vertingame kraštovaizdyje siekiama paveldo objektą išsaugoti nepakeistą dabarties ir ateities kartoms.
Tarptautinė	1. Saugomajame kraštovaizdyje išskirtina per ilgą laiką žmogaus ir gamtos sukurta aplinka, kurioje vertingais objektais turi būti ir kultūros, ir gamtos paveldo objektai. 2. Egzistuojančių ryšių ir besiplėtojančių funkcijų kraštovaizdyje išlaikymas, taip išsaugant paveldo vertybių išskirtinumą.

Bene daugiausiai priešpriešų kelia Europos ir tarptautinė kraštovaizdinė paveldosaugos samprata. Tai akivaizdu vien dėl to, kad jose nurodyti vertingų kraštovaizdžių ir jo apsaugos principų aspektai yra gana abstraktūs ir nenusakantys esmės. Problema kyla bei europietiškos ir tarptautinės idėjų sklaidoje, kurią galima vertinti kaip besivysčiusią toje pačioje terpėje. Plačiau apie tai jau buvo nagrinėta aukščiau darbe, kai europietiškos vertybės buvo bandomos pritaikyti pasauliniame kontekste kaip universalios. Situacija pasikeitė tik po Naros konferencijos 1994 m. Dėl to tarptautinę sampratą tikslinga skaidyti į dvi dalis – prieš ir po Naros susitikimo.

Naros konferencija suteikė galimybę iškilti unikalioms Japonijos ir Amerikos (JAV ir Kanados) kultūroms, kurių kraštovaizdžio apsauga lyginant su tarptautine, buvo žymiai daugiau pažengusi ir labiau išsivysčiusi. Skyrėsi tik jų vertybės. Tačiau tai ir yra esminis akcentas, kad skirtingos išpažįstamos vertybės neturėtų reikšti paveldo nepripažinimo. Kraštovaizdžio apsauga besivysčiusi nuo XX a. 2 – ojo dešimtmečio (Japonijoje – 1919 m. *Istorinių vietų, vaizdingų vietų ir gamtos paminklų apsaugos įstatymas*; JAV – 1916 m. atkreiptas dėmesys į kraštovaizdžio apsaugą, susiformavęs 1966 m. *Nacionaliniame istoriško apsaugos įstatyme*), išskiria šias valstybes kaip pirmaujančias kraštovaizdinės paveldosaugos srityje. Pirmasis *Burra chartijos* variantas Australijoje taip pat priimtas gana anksti – 1979 m. Šios datos tarsi akcentuoja tarptautinį ir Europos (tiksliau - Europos Tarybos) atsilikimą nuo minėtų valstybių kraštovaizdžio apsaugos vystyme. Žinant, kad Europoje tokia apsaugos forma susiformavo tik paskutiniame XX a. dešimtmetyje, kraštovaizdinės paveldosaugos situacija vertintina dar tik kaip besivystanti praktikoje. Panašiai traktuojama ir tarptautinės padėties atžvilgiu, nes 1972 m. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijoje* atsiradęs gamtos dėmuo, ilgus metus buvo paliktas nuošalyje.

Svarbiausiu faktoriumi ne tik Japonijoje ir Amerikos šalyse (JAV ir Kanadoje), bet ir Australijoje tampa bendruomenė. Didelę reikšmę vietos gyventojų veikla turi ir Europoje, tačiau čia

vyrauja kelios pozicijos šiuo klausimu, pvz. postkomunistinės šalys, tarp jų ir Lietuva (apie bendruomenės reikšmę Lietuvoje toliau darbe). Dažnai kraštovaizdžio apsauga tiesiogiai ir visiškai priklauso nuo bendruomenės iniciatyvų ir vykdomos veiklos. Unikaliu atveju tampa vertingu kraštovaizdžiu laikomas tradicinis Japonijos peizažas, kuriame nuolatos vykdoma tradicinė veikla, vystomi amatai. Panašus tęstinis kraštovaizdis sutinkamas nebent tik JAV ir Kanadoje, kur šalia istorinės vertės branginama ir natūrali vietovės tąša. Tuo tarpu kitose nagrinėtose sampratose ryškus istorinis materialistinis faktorius, kuriuo remiantis kraštovaizdžio visuma turi būti vientisa ir nesugadinta gamtos ir (ar) kultūros paveldo objektų kaitos. Bet kuriuo atveju, visose analizuotose idėjose akcentuojamas bendruomenės identiteto ir savasties paieškos kraštovaizdyje, tačiau daug svarbiau, kad šios iškeltos viltys turėtų reikšmę praktinėje kraštovaizdžio apsaugoje.

2. KRAŠTOVAIZDINĖS PAVELDOSAUGOS VIETA PAVELDOSAUGOS FENOMENE

2.1. Paradigminė paveldosaugos kaita (pagal Rasą Čepaitienę) ir kraštovaizdinė paveldosauga

Siekiant įvertinti kraštovaizdinės paveldosaugos vietą paveldosaugos fenomene, analizuojamas Rasos Čepaitienės pristatytas paradigmatis paveldosaugos modelis, kuris geriausiai atspindi tiek Lietuvos, tiek visos Europos paveldosaugos vystymąsi. Remiantis šiomis paveldosaugos paradigmomis, išnagrinėjama nuosekli kraštovaizdinės paveldosaugos kaita Europoje bei nustatoma jos vieta bendrame paveldosaugos kontekste. Paveldosaugos paradigminių modelių geriausiai iliustruoja lentelė Nr. 3 „Paveldosaugos paradigmos“:

3 lentelė. *Paveldosaugos paradigmos*. Sudaryta pagal ČEPAITIENĖ, išnaša 37, p. 134; ROŽANKEVIČIŪTĖ, išnaša 38, p. 20.

Laikotarpis	Paradigma	Bendri bruožai
Nuo XVI a. iki XIX a.	Antikvarizmas	Kilnojamųjų vertybių kaupimas ir apsauga. Paminklas jau suvokiamas kaip istorinių, civilizacinių šaknų liudininkas.
XIX a. – XX a. 7-8 deš.	Elementinė paminklosauga	Juridinis statusas suteikiamas tik išskirtiniams paminklams, simbolizuojantiems didingą vadovaujančios nacijos praeitį.
Nuo XX a. 7-8 deš.	Kompleksinė-struktūrinė paveldosauga	Venecijos chartija akcentavo istorinio paminklo ryšį su aplinka ir kompleksinę apsaugą. Nyksta tradicinė istorinio paminklo samprata. Visumos išspūdžio poreikis.
Nuo 1970 m.	Paveldo industrializacija	Paveldas naudojamas kaip produktas, paveldo išteklių komercializacija. Paveldosaugos centre atsидuria šiandienos žmonių interesai, o ne istorinių liekanų materija.

Dar iki tikrosios – mokslinė prasme - paveldosaugos atsiradimo vyravo praeities objektų vertinimas. *Antikvarizmas* pasireiškė sąmoninga intelektine pastanga rinkti, saugoti, klasifikuoti ir kaupti informaciją apie kultūros vertybes, tiesa, daugiausiai kilnojamąsias ir ypač meno kūrinius. Tačiau tai prieštaringa paveldosaugos paradigma, įvairių autorių traktuojama skirtingai – nuo tam tikro paveldosaugos istorinės raidos etapo iki specifinės nuostatos praeities atžvilgiu. Visgi XVII – XVIII amžius galima laikyti natūralių ir kultūrinių kraštovaizdžių estetinio vertinimo pradžia, kai Romantizmo intelektualinis sąjūdis nulėmė atsisukimą į gamtą⁸⁹.

⁸⁹ ČEPAITIENĖ, išnaša 37, p. 127-128.

Pirmoji mokslinė paveldosaugos paradigma nusakė 1.4. darbo skyriuje analizuotą europietiškosios paveldosaugos sampratos pagrindinį aspektą – istorinės materijos iškėlimą. XIX a. – XX a. pirmoje pusėje vyravusi *prezervacionistinė prieiga* arba *elementinė paminklosauga* rėmėsi praeities paminklų kultu, kurie imti laikyti nacijos istorijos dokumentais ir kolektyvinio tapatumo simboliais, dėl to pradėti saugoti ir restauruoti⁹⁰. Tačiau tai tebuvo konkrečių objektų – išskirtinai tik statinių- apsauga pagal subjektyvią atranką. Kiekvienos tautos savitumo ieškojimas buvo įspraustas į griežtus rėmus, nors noras pažinti praeitį buvo būdas suvokti savo egzistenciją.

Daug platesniu požiūriu į apsaugos objektus ir artimesne kraštovaizdinei paveldosaugai tampa *kompleksinės–struktūrinės paveldosaugos* paradigma. Apie 1960 m. daugelyje Vakarų Europos šalių paveldosaugos dėmesys perkeliamas į ansamblius, vietas bei kompleksus ir akcentuojamas „konservacinis“ jų priežiūros pobūdis⁹¹. Pasak R. Čepaitienės, ši paradigma atkreipia ypatingą dėmesį ne tik į paveldo objektų formas, bet ir tinkamos jų funkcijos išlaikymo interesą. Formuojasi naujas požiūris, kurio esmė suvokimas, kad paminklas padeda susivokti savyje, atrasti savo identitetą. Kompleksinės–struktūrinės paveldosaugos įsigalėjimas buvo svarbus kraštovaizdinės paveldosaugos raidai, nes būtent tai įtvirtino kraštovaizdžio, kaip gamtos ir/ar kultūros paveldo paminklo, reikšmingą statusą bendruomenėje⁹². Susidomėta mažais, vietiniais kultūros objektais, stokojančiais aukštos meninės vertės, bet reikšmingais lokaliniam identitetui. Svarbus tampa nebe pats paminklas, o santykis su juo, jo poveikis tautiniam ar grupiniam tapatumui⁹³.

Nuo 1970 m. paveldosaugos raidoje vyrauja *paveldo industrializacijos* paradigma, kuri didelę reikšmę turi bei kraštovaizdinei paveldosaugai. Paveldo atranka pagal vartotojo poreikius įtakoja tam tikrų paminklų išskyrimą iš kitų ir tik nedidelė visuomenės dalis naudojasi savo principais ir vertėmis, bei pagal tai priima ar atmeta „siūlomą paveldą“. Remiantis R. Čepaitiene, tokiu būdu paveldosaugos centre atsiduria šiandienos žmonių interesai, o ne istorinių liekanų materija. Taip pat kinta autentiškumo sąvoka. Šiuo atveju ne pati istorinė tiesa, o vartotojas leidžia produktui būti „autentiškam“, nes skirtingiems vartotojams „autentiški“ bus skirtingi dalykai⁹⁴.

⁹⁰ ČEPAITIENĖ, išnaša 35, p. 39.

⁹¹ ČEPAITIENĖ, išnaša 37, p. 131.

⁹² Palyginimui galima pateikti Jūratės Markevičienės paveldo apsaugos idėjas. Simbolinė samprata teigia, kad jos laikymasis yra ne pati geriausia priemonė, kalbant apie istorinių miestų ar kaimo kraštovaizdžio saugojimą. Pabrėžiant tai, jog būtent pastarieji yra vieni iš labiausiai paplitusių kultūrinio kraštovaizdžio elementų, labiau tinkama ekotopinė samprata, kurios esmė – topofilija, t. y. prisirišimas prie konkrečios vietos – miesto, kaimo kraštovaizdžio. Pastarieji yra vertinami tokie, kokie jie yra. Akcentuojama, kad Lietuvoje šios sampratos ištakos glūdi gamtos apsaugoje (MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis. *Literatūra ir menas*, 1995, Nr. 32, p. 14.). Įvertinant J. Markevičienės sampratas, galima teigti, kad ekotopinė samprata ypač artima amerikietiškam ir japoniškajam kraštovaizdinės paveldosaugos modeliams, kurie branginami dėl savo natūralios raidos. Logiška ir tai, jog šios sampratos ištakos Lietuvoje yra gamtosaugoje, nes savaime besikeičianti, mažai įtakota žmogaus veiklos gamta ir yra didžiausios vertės.

⁹³ ČEPAITIENĖ, išnaša 36, p. 129.

⁹⁴ ČEPAITIENĖ, išnaša 37, p. 132.

Kultūros vertybės jau suvokiamos kaip kultūriniai, politiniai ir ekonominiai išteklių⁹⁵. Tas pats atsitinka su kraštovaizdžio traktavimu. Buvusi verčių sistema persiorientuoja į atvirkštinį variantą, kai nebe kraštovaizdis yra bendruomenės tapatumo simbolis, bet bendruomenė sprendžia ar tas kraštovaizdis vis dar yra jai reikalingas ir nuo to priklauso konkretaus kraštovaizdžio raida bei tolesnė jo apsauga.

Bendriausiais aspektais išnaginėjus paradigmą paveldosaugos modelį, galima daryti išvadą, kad kraštovaizdinė paveldosauga Europoje atsiranda tik su kompleksine-struktūrine paveldosauga XX a. 7 deš. Ši paradigma labiausiai atspindi nagrinėtus europietiškosios, taip pat tarptautinės (iki 1994 m. Naros susitikimo) ir iš dalies australietiškos kraštovaizdinės paveldosaugos bruožus, kuriais akcentuojama kraštovaizdžio svarba bendruomenei. Amerikietiška modelyje kultūrinio kraštovaizdžio teisinis įtvirtinimas ir sampratos susiformavimas įvyko beveik tuo pačiu metu – XX a. 6-7 deš., tačiau jau 1916 m. *Pagrindiniame nacionalinių parkų veiklos/paskirties įstatyme* išvelgiama kraštovaizdinės paveldosaugos užuomazgų. Dar tvirtesnė Japonijos pozicija šiuo klausimu, nes *meishou* samprata įtvirtinta įstatymu 1919 m. Šios priežastys rodo, kad Lietuvoje pristatomas paradigmatis paveldosaugos modelis tinkamas tik europietiška visuomenei. Deja, dėl informacijos trūkumo beveik atvira lieka Australijos kraštovaizdinės paveldosaugos problema.

2.2. Gamtos ir kultūros dėmenų kaita (pagal Jurgį Bučą)

Šio skyriaus svarbą galima apibūdinti tuo, jog per visą kraštovaizdinės paveldosaugos raidą gamta ir kultūra nevaidina vienodo vaidmens viena kitos atžvilgiu. Atsižvelgiant į kraštovaizdinės paveldosaugos sąvoką, kultūriniai kraštovaizdžiai pradėjo formotis dar pirmą kartą bendruomenėje, kai palankios gamtos sąlygos įtakojo žmogaus išsikūrimo vietą. Tokiu būdu gamta ir kultūra tapo integruotomis per amžius evoliucijos bėgyje susiformavusiuose kraštovaizdžiuose.

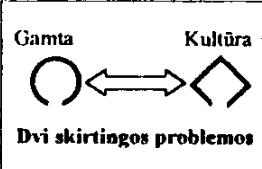
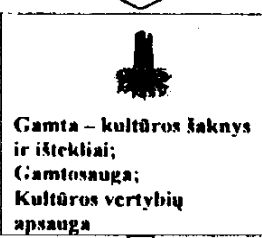
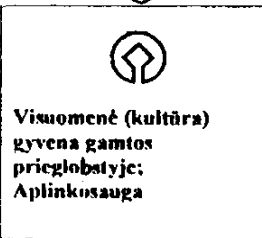

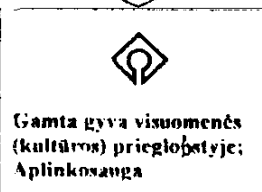
Gamtos ir kultūros dėmenų kaitą bene išvalgiausiai apibrėžia J. Bučas [žiūr. 4 lentelė]. Jo iškeltos problemos pasireiškia žmogaus vartotojiškame požiūryje aplinkos atžvilgiu. Civilizacijos raidoje pirmiausia iškyla ūkiniai-materialiniai interesai, juos patenkinus, susidomima ekologinėmis problemomis ir galiausiai tenkinami estetiniai poreikiai⁹⁶, t. y. pradedama rūpintis aplinka kurioje žmogus gyvena. Šiuo atveju, civilizacijos raida sutampa su kraštovaizdinės paveldosaugos raida.

⁹⁵ ČEPAITIENĖ, išnaša 35, p. 50.

⁹⁶ BUČAS, išnaša 3, p. 64.

KULTŪROS IR GAMTOS APSAUGOS PRIORITETŲ KAITA XX AMŽIUJE

(pagal paskutinių dešimtmečių JTO, UNESCO, ET, PPC konvencijas, deklaracijas, rekomendacijas, rezoliucijas)

SAMPRATOS KAITA IR NUOSTATOS	VEIKLOS KRYPTYS	INTERESŲ OBJEKTAS	VEIKLOS AKTUALIJA
iki 1972			
 <p>Dvi skirtingos problemos</p>	Izoliuota gamtos ir kultūros vertybių apsauga	Gamtos ir kultūros pavieniai paminklai	Elementinė selekcija, orientuota į pavienių unikalių paveldo elementų apsaugos nuostatas Užvakar?
1972 - 1992			
 <p>Gamta – kultūros šaknys ir išteklių; Gamtosauga; Kultūros vertybių apsauga</p>	Gamtos apsaugos vertybių prioritetas	Pavienės gamtos ir kultūros paveldo vertybės, saugomos gamtinės teritorijos	Elementinė ir struktūrinė selekcija, orientuota į gamtosaugos teritorijas Vakar ?
1992 - 1996			
 <p>Visuomenė (kultūra) gyvena gamtos prieglobstyje; Aplinkosauga</p>	Gamtosaugos interesų prioritetas	Pavienės gamtos bei kultūros vertybės, sukultūrinto kraštovaizdžio išskirtinės vietovės bei vietos	Elementinė ir struktūrinė selekcija, orientuota į sukultūrinto kraštovaizdžio relikvinių teritorijų apsaugą Šiandien
nuo 1996			
 <p>Gamta gyvena visuomenės (kultūros) prieglobstyje; Aplinkosauga</p>	Kultūros interesų prioritetas	Unikalūs bendri kultūros ir gamtos sociobiotopai (kultūriniai kraštovaizdžiai)	Sisteminė selekcija, orientuota į kultūrinio kraštovaizdžio apsaugą Rytoj ?!

Kaip teigia J. Bučas, pirmajame etape buvo manoma, kad žmonija išgyventi gali tik saugodama gamtą, antrajame – kad visuomenė (kultūra) gyvena ir gyvena tik gamtos prieglobstyje⁹⁷. Panašiai vertinamas bei trečiasis etapas, kai svarbiausias dėmesys skiriamas gamtosaugai. Mintis, jog užtikrinus gamtos apsaugą, kultūrai savaime susidarys sąlygos išlikti, buvo gaji. Tačiau varijuojant žmogaus santykiui su aplinka, kito ir šių dviejų dėmenų raida. Nuo 1996 m. buvęs supratimas radikaliai keičiasi, į pirmąją apsaugos poziciją iškeliant kultūros apsaugą. Viena pagrindinių to priežasčių yra pripažinimas, kad nepaliestos gamtos nebeliko. Gamta – sukultūrintos aplinkos dėmuo, o pati gamtosauga yra kultūros veikimas⁹⁸.

⁹⁷ BUČAS, išnaša 31, p. 6.

⁹⁸ BUČAS, išnaša 31, p. 7, 10.

Pastebima, kad gamtos ir kultūros dėmenų santykio kaita skyrėsi priimamuose teisiniuose dokumentuose ir praktikoje. J. Bučo lentelėje pirmuoju lūžio etapu išskirti 1972 m. – *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos* priėmimo metai. Kaip buvo minėta, gamtos faktorius čia atsirado tik dėl didelių amerikiečių paveldosaugininkų pastangų ir ilgus metus buvo nuošalyje, tačiau gamtosaugos prioritetas, remiantis lentele, išliko net iki 1996 m. Taigi reikšmę praranda ir teiginys, kad konvencija globaliniu mastu įteisino ne tik tarptautinio bendradarbiavimo galimybę bei kultūros ir gamtos apsaugos pastangų apjungimą, bet ir kultūros ir gamtos paveldo bendrų teritorijų apsaugą bei kultūros vertybių prioritetą paveldosaugoje⁹⁹ [pabraukta mano – L. M.].

Etape nuo 1972 m. iki 1992 m. išskiriamas gamtosaugos prioritetų taikymas, kuris pasižymėjo atskirų objektų apsauga. Svarbesniu bruožu tampa tai, kad siekta išsaugoti ir reikšmingiausias kraštovaizdžio struktūras, tiesa, labiau vertingesnes gamtiniu požiūriu. Tačiau tai buvo etapas, kuriame ieškota kelio link supratimo, jog žmonijos paveldas yra ir gamta, ir kultūra.

Laikotarpyje nuo 1992 m. iki 1996 m. prioriteto statusas nesikeitė. Svarbiausiu interesų objektu tampa sukultūrintų kraštovaizdžių išskirtinės vietovės ir vietos. Tačiau teisiniais dokumentais siekta ne tik suvienytos gamtos ir kultūros vertybių apsaugos, bet ir aplinkos, kaip visumos ar darinio, apsaugos būtinybės.

Gamtosaugos prioritetas ir elementinė selekcija nyksta tik nuo 1996 m. Remiantis lentele, pereinama prie sisteminės selekcijos, orientuotos į kultūrinių kraštovaizdžių apsaugą ir formavimą. Be to, pradėta pertvarkyti ir aplinkosaugos institucijų struktūra, atiduodant prioritetą kultūrai. Pagal J. Bučą, tokios padėties kaitai lemiamos įtakos turėjo 1996 m. Prancūzijoje sušauktas Pasaulio paveldo ekspertų darbinis pasitarimas, kuriame nustatyta, kad žmogaus nepalietos gamtos nebeliko, gamta yra sukultūrinto kraštovaizdžio dėmuo ir kultūrinių kraštovaizdžių apsauga nebegali būti marginarinė, bet turėtų būti centrinė dalis Europos paveldo apsaugoje¹⁰⁰.

Nagrinėjant pateikiamą lentelę, gamtos ir kultūros santykis keičiasi sutinkamai su aukščiau analizuotomis paveldosaugos paradigmomis. Elementinės selekcijos tipui priskirtinas laikotarpis iki 1972 m. Šiai paveldosaugos paradigmatai atstovautų ir vėlesni etapai, tačiau kartu atsiranda ir struktūrinė-kompleksinė paveldosauga, kai šalia atskirų objektų pradedami vertinti jų dariniai – kraštovaizdžiai¹⁰¹.

Taip pat svarbiu akcentu tampa tai, jog ir ši J. Bučo paveldosaugos sampratų kaita tinka tik europietišškai kraštovaizdinės paveldosaugos sampratai. Tokią išvadą galima daryti remiantis jau pirmuoju įvardintu etapu: laikotarpis iki 1972 m. vertinamas kaip atskiro kultūros ir gamtos paveldo

⁹⁹ BUČAS, išnaša 31, p. 5.

¹⁰⁰ BUČAS, išnaša 31, p. 7.

¹⁰¹ Plačiau: BLAŽULIONYTĖ, išnaša 1, p. 25.

apsaugos era, o Japonijos ir Amerikos kompleksinio paveldo sampratos susiformavo žymiai anksčiau.

Savitą kultūros ir gamtos dėmenų vertinimą pateikia A. Basalykas. Jo manymu, sąveikaujant taip sudėtingai organizuotai visuomenei su ne mažiau sudėtinga gamtos sistema, kinta abi sistemos, vyksta savotiška gamtinių geokomponentų antropizacija bei visuomenės elementų natūrizacija¹⁰².

Įdomus praktinis gamtos ir kultūros dėmenų kaitos pavyzdys sutinkamas Lietuvos paveldosaugos istorijoje. 1958 m. Gamtos apsaugos komiteto iniciatyva buvo atlikta istorinių, daugiausia dvarų ir buvusių didikų rezidencijų, parkų inventorizacija bei vertingiausių 194 parkų paskelbimas saugomais valstybės¹⁰³. Sovietmečiu dvarų parkai buvo laikomi gamtiškojo poliaus dalimi, tačiau po 1995 m. situacija kardinaliai keičiasi ir jie pripažįstami kaip kultūros paveldas. Tokį ankstesnį dvarų parkų traktavimą galbūt nulėmė sovietmečio ideologija, kai buvo niekinamas dvarininkų (*buožiu*) paveldas, tačiau tai atskiro tyrimo objektas. Gamtos ir kultūros dėmenų sąveika praktinėje saugomų teritorijų veikloje plačiau bus nagrinėjama tolesnėse darbo dalyse.

¹⁰² BASALYKAS, A. *Žemė – žmonijos buveinė*. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 252.

¹⁰³ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 10-11.

3. KRAŠTOVAIZDINĖS PAVELDOSAUGOS IDĖJOS LIETUVOJE

3.1. Idėjos ištakos ir raida

Atsižvelgiant į tai, kad Europoje kraštovaizdinės paveldosaugos idėja susiformavo XX a. 7 deš. įtakota kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos paradigmos, Lietuvoje, turint omeny dažną įvairių sričių atsilikimą dėl objektyvių okupacinio laikotarpio savitumų, ji pasireiškė tuo pačiu metu. Tačiau idėjos iškėlimas neretai nesutampa su optimaliu jos įgyvendinimu, apie ką plačiau nagrinėjama tolesnėse darbo dalyse. Visgi prieš tai verta trumpai paanalizuoti situaciją iki minėto laikotarpio, ar mokslininkų mintyse ir teisės aktuose pradėjo megztis kraštovaizdinės paveldosaugos idėjos užuomazgos.

Pirmaisiais saugomų teritorijų „šaukliais“ Lietuvoje galima vadinti Tada Ivanauską, Povilą Matulionį ir Juozą Tumą-Vaižgantą, kurie pradėjo kalbėti apie specialių saugomų teritorijų, pirmiausia rezervatų ir nacionalinių parkų steigimą, siūlė pirmuosius pretendentes į tokį statusą¹⁰⁴ Tiesa, dabar sunku pasakyti kokia tuo metu buvo rezervato ar nacionalinio parko samprata ir ar ji siejosi su kompleksinio pobūdžio saugomomis teritorijomis. Tokią prielaidą leidžia iškelti tai, kad anuomet pasiūlyti pretendentai į rezervatų ir nacionalinių parkų vardą buvo išskirtinai gamtos vertybėmis garsūs Lietuvos girių masyvai: Gudų, Labanoro, Rūdinkų. Taip pat teritorijų, kurias būtų galima paskelbti saugomomis, buvo ieškoma ryškėjančio gamtos saugos prioriteto vietovėse: Žuvintas, Punios šilas. J. Tumo – Vaižganto iniciatyva buvo pradėta diskutuoti dėl Punios šilo ir Anykščių šilelio tautos (nacionalinio) parkų kūrimo, P. Matulionis ragino atkreipti dėmesį į Labanoro girią¹⁰⁵. Įvertinant galimybę, jog nacionalinio (tautos) parko sąvoka buvo atkeliavusi iš JAV¹⁰⁶, galima kelti prielaidą, kad tarpukariu nacionalinio parko idėja sunkiai galėjo būti kraštovaizdinė, nes JAV nacionaliniai parkai yra išskirtinai gamtinės teritorijos.

Verta akcentuoti tai, jog Lietuvoje pirmaisiais okupacijos dešimtmečiais, bet kokios idėjos saugomų teritorijų srityje nebuvo vystomos, nors praktikoje kurtos gamtinio prioriteto saugomos teritorijos. Veiksmų, atkreipiančių dėmesį į saugomas teritorijas - juo labiau į kompleksinio pobūdžio – nebuvo bei nagrinėtuose pirmuosiuose su kultūros paveldu susijusiuose įstatymuose: 1940 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatyme*¹⁰⁷, parengtame remiantis dar nepriklausomoje

¹⁰⁴ KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 7.

¹⁰⁵ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 9.

¹⁰⁶ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹⁰⁷ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8575&p_k=1

Lietuvoje parengtu įstatymo projektu; vokiečių okupacijos metais leistame įstatyme *Kultūros paminklams apsaugoti*¹⁰⁸.

Svarbus žingsnis saugomų teritorijų raidos sistemoje žengtas 1959 m., kai Lietuvos TSR Aukščiausia Taryba priėmė *Gamtos apsaugos įstatymą*¹⁰⁹. Jame buvo apibrėžta kas ir kaip turėtų būti saugojama, kokie teritorijų tipai geriausiai atitiktų vertybių saugojimo reikalavimus. Nors sovietmečio įstatymas pasižymėjo tam laikotarpiui būdingomis frazėmis ir požiūriu, tačiau pagrindinė ir tiesioginė jo reikšmė nuo to nemažėja. Valstybės saugomais gamtos turtais, kurie susiję su kultūrinėmis ir kompleksinėmis teritorijomis, buvo įvardinta:

- *vietovės bei kraštovaizdžiai, kurie būdingi ir svarbūs mūsų kraštui gamtiniu, kultūriniu, estetiniu bei turistiniu požiūriu, taip pat vietovės, kurios naudojamos darbo žmonių poilsiui ar sveikatingumo kėlimui;*
- *vietovės, susijusios su istoriniais įvykiais, taip pat vietovės, tinkančios panaudoti darbo žmonių patriotiniam ir internacionaliniam auklėjimui (mūšių vietos, piliakalniai, Didžiojo Tėvynės karo partizanų laikymosi vietos ir kt.);*
- *gyvosios ir negyvosios gamtos paminklai, kuriuos būtina išlaikyti dėl jų tautinės, krašto pažinimo arba mokslinės reikšmės;*
- *atskiri gamtos objektai, turintys ūkinę, mokslinę, kultūrinę ar estetinę reikšmę (parkai, pakelių želdiniai, šimtamečiai medžiai, ežerai ir kt.)*¹¹⁰.

Šis įstatymas konkrečiai nustatė ir kokiose teritorijose kas turėtų būti saugojama. Išskirtina nacionalinių parkų kategorija, kuriais *Gamtos apsaugos įstatymas* numatė skelbti „vietoves, kuriose reikia išsaugoti gamtos ir kultūros išymybes, turinčias ypatingą mokslinę mokomąją, kultūrinę vertę ir ryškiai atspindinčias nacionalines tradicijas ir buitį, taip pat kuriose yra itin palankios sąlygos poilsiui ir turizmui organizuoti“¹¹¹.

Iš šio nacionalinio parko apibūdinimo galima išskirti du svarbius aspektus. Jame pažymima, kad bus saugojamos ir gamtos, ir kultūros vertybės. Tačiau šį faktą vertinti kaip kompleksinio paveldo apsaugos idėjos pradžia sudėtinga ir prieštaringa. Tuo metu šis nacionalinio parko apibrėžimas reiškė atskirų gamtos ir kultūros vertybių apsaugą, kurias jungia tik bendra apsaugos teritorija. Taip pat, cituotame aprašyme, neakivaizdžiai akcentuojamas svarbus etnokultūrinis nacionalinių parkų išskirtinumas. Žinant, kad sovietmečiu buvo vengiama akcentų, galinčių pagyvinti tautinius jausmus, toks nacionalinių parkų vertinimas buvo labai savalaikis ir naudingas.

¹⁰⁸ *Įsakymas Kultūros paminklams apsaugoti* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=9713&p_k=1

¹⁰⁹ *Gamtos apsaugos įstatymas*. In *Gamtos apsauga: normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 5-7.

¹¹⁰ *Gamtos apsaugos įstatymas*, išnaša 110, p. 5.

¹¹¹ *Gamtos apsaugos įstatymas*, išnaša 110, p. 6.

Nors kitose etninėse Lietuvos srityse nacionaliniai parkai sovietiniais metais ir nebuvo įkurti, tačiau apie jų kūrimą buvo svarstoma.

Visgi 6-7 deš. sankirtą galima laikyti kraštovaizdinės paveldosaugos lūžiu Lietuvoje. Pačios idėjos egzistavimas ir jos iškėlimas suteikė galimybę ją pritaikyti praktiškai. Suprasta, kad kai kurios teritorijos tiesiog negali būti atskirtos pagal vertinimą „gamta“ ir „kultūra“, nes bendra abiejų šių sričių apsauga yra kur kas labiau efektyvesnė. 1960 m. svarbūs Lietuvos kraštovaizdinės paveldosaugos formavimesi, nes tada LTSR Ministrų Taryba patvirtino nutarimą Nr. 517 *Dėl gamtinių draustinių įsteigimo Lietuvos tarybų socialistinėje respublikoje*. Šiame nutarime svarbios dvi sąvokos, kurias verta trumpai paanalizuoti. Landšaftiniai draustiniai - vietovės, pasižyminčios būdingais fizinio-geografinio rajono gamtiniais kompleksais (reljefu, vandenimis, augalija-gyvūnija) ir turinčios mokslinę, estetinę-turistinę ar poilsinę reikšmę Landšaftinių-istorinių draustinių sąvoka teigė, jog jais galėjo būti gamtiniai kompleksai, istorijos eigoje žmogaus iš dalies pakeisti bei pritaikyti kultūriniais ir ar gynybiniais tikslams¹¹². Būtent pastaroji reiškė kultūrinio dėmens atsiradimą gamtinėje teritorijoje, tačiau palyginus tuo metu įsteigtus landšaftinius-istorinius draustinius su dabar egzistuojančiomis kompleksinio tipo teritorijomis, paaiškėja, kad jų teritorijos ribos perimtos ne iš landšaftinių-istorinių, bet iš landšaftinių draustinių, nors šie reiškė vien tik gamtinę teritoriją¹¹³. Pagrindinė tokios situacijos priežastis ta, kad landšaftiniuose draustiniuose kultūros paveldas neturėjo lygiaverčio statuso gamtos paveldo atžvilgiu ir tebuvo saugomas elementiniame lygmenyje. Tačiau Henriko Gudavičiaus, P. Kavaliausko ir Rimanto Krupicko knygoje „Lietuvos draustiniai“ [žr. išnaša 42] landšaftiniai draustiniai vadinami bendros (kompleksinės) apsaugos teritorija, nors pagrindinės saugomos vertybės didžiąja dalimi yra gamtos objektai, kai landšaftinių-istorinių draustinių vertybės buvo akivaizdžiai kraštovaizdinės – kultūros objektai ir jų aplinka. Kompleksinės teritorijos statusą landšaftiniame draustinyje atitiktų nebent rekreacinės zonos – poilsio ir turizmo – buvimas, sąveikaujantis su konservacinėmis gamtos objektų apsaugos zonomis. Visgi apibendrinant svarbu pažymėti, kad kultūrinio dėmens atsiradimas įtakojo idėjinių kompleksinių saugomų teritorijų sukūrimą.

Šią datą išskiria bei P. Kavaliauskas. Kompleksinės paveldosaugos pradžią Lietuvoje jis datuoja 1960 m., kai pradėjo funkcionuoti pirmieji tikri konservaciniai gamtiniai ir kompleksiniai [pabraukta mano – L. M.] draustiniai, o idėja, kuria remiantis įkurti minėti draustiniai, buvo išreikšta 1959 m. *Gamtos apsaugos įstatyme*¹¹⁴. Visgi, minėtame įstatyme daugiau buvo akcentuojamasi į atskirų gamtos ir kultūros objektų apsaugą, kurią vienijo saugomos teritorijos

¹¹² Dėl gamtinių draustinių įsteigimo LTSR. In *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1978, t. 7, p. 349.

¹¹³ Plačiau apie landšaftinių ir landšaftinių-istorinių draustinių saugomas vertybes žr. GUDAVIČIUS, išnaša 42, p. 117-119.

¹¹⁴ KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 8.

pavadinimas – nacionalinis parkas. Būtent landšaftinių-istorinių draustinių suformavimas buvo tas žingsnis, kuriuo nustatyta komplekso apsauga – visų vertybių, kurios yra tam tikroje teritorijoje.

Tačiau šią ginčitiną pastraipą galima užbaigti tuo, jog landšaftinių draustinių sąvoka kito. Tą įrodo 1983-12-14 LTSR Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 342 patvirtinti *Bendrieji valstybinių rezervatų ir draustinių LTSR teritorijoje nuostatai*, kurie yra beveik identiškai analizuotam 1960 m. LTSR Ministrų Tarybos nutarimui *Dėl gamtinių draustinių įsteigimo LTSR*. Konkrečiau nustatoma tik draustinių paskirtis. Landšaftiniai draustiniai steigiami apsaugoti gamtiniais kompleksams, kurių struktūrą ir išorę yra nulėmę tiek gamtiniai procesai, ties ir ilgaamžė žmogaus veikla [pabraukta mano – L. M.], arba kurie, be šito, dar yra itin vaizdingi. Landšaftinių-istorinių draustinių steigimo tikslas yra išsaugoti įvairaus laikmečio istorijos ir kultūros paminklus (pilkapius, piliakalnius, kapinynus, senovines gyvenvietes, partizanų stovyklavietes) ir jų aplinką¹¹⁵. Įvertinus šių sąvokų kaitą, akcentuotina, kad landšaftiniai-istoriniai draustiniai tapo daugiau objektinio lygmens saugomomis teritorijomis, kai landšaftiniai – daugiau atitinkančiomis kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą. Tą patvirtina P. Kavaliausko 1988 m. išsakytos mintys, kad landšaftinius draustinius reikia susieti su būsimais valstybiniais parkais, o landšaftinius-istorinius draustinius išskirti į kompleksinės vertės kraštovaizdžio ir atskirus istorinius draustinius, nes esamas jų traktavimas suplaka kraštovaizdžio draustinių, kultūrinio profilio draustinių bei kultūros paminklų sąvokas¹¹⁶.

Atkūrus nepriklausomybę ir šiose teritorijose įsteigus regioninius parkus – kompleksinio paveldo apsaugos teritorijas – pasikeitė ir teritorijos idėjinis pagrindimas, pradėta saugoti vientisas kraštovaizdžio kompleksas. Kiek buvusių landšaftinių ir landšaftinių-istorinių draustinių tapo šiandieniniais regioniniais parkais, nagrinėjama sudarytame žemėlapyje tolesniame skyriuje.

1981 m. buvo patvirtinta *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų, reguliuojamo užstatymo zonų ir saugomo gamtinio landšafto zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos instrukcija*. Joje buvo numatyta, kad „ypatingą reikšmę turintiems paminklams, jų ansambliams, kompleksams, esantiems kaimo vietovėje, prireikus, siekiant išsaugoti paminklų natūralią gamtos aplinką, pasižyminčią būdingu landšaftu, vandens telkiniais, želdiniais bei augmenija, sudarančią paminklų visumą, nustatomos saugomo gamtinio landšafto zonos. Taip pat gali būti nustatytos saugomo gamtinio landšafto zonos senamiesčių ar miesto rajonų, kurie yra paskelbti kultūros paminklais, jeigu jie ribojasi su neužstatytomis teritorijomis“¹¹⁷. Akcentuojant tai, jog ši instrukcija parengta

¹¹⁵ Draustinių Lietuvos TSR teritorijoje nuostatai. In *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, Vilnius, 1983, Nr. 1-36, p. 886-887.

¹¹⁶ KAVALIAUSKAS, išnaša 25, p. 13-14.

¹¹⁷ Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų, reguliuojamo užstatymo zonų ir saugomo gamtinio landšafto zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos instrukcija, In *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, Vilnius, 1981, Nr. 22-36, p. 812.

atsižvelgiant ir į 1977 m. *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymą*¹¹⁸, galima teigti, kad kraštovaizdinės paveldosaugos idėja Lietuvoje buvo vystoma bei propaguojama remiantis ne tik gamtinės pakraipos įstatymais.

Išnagrinėti šaltiniai leido nustatyti kraštovaizdinės paveldosaugos idėjos ištakas Lietuvoje. Remiantis šia analize, galima teigti, jog šioje srityje Lietuva neatsiliko nuo Vakarų Europos - struktūrinės-kompleksinės paveldosaugos paradigmos esminės idėjos čia nebuvo svetimos bei buvo stengiamasi jas pilnai išvystyti teoriniame lygmenyje. Taip pat svarbu pabrėžti, kad kraštovaizdinė paveldosauga bendrame Lietuvos paveldosaugos modelyje vertintina kaip unikali, nes nei viena kita paveldosaugos sritis neturi tokio tvirto idėjinio pamato, kuris formavosi keletą dešimtmečių ir yra atstovaujamas idėjinių jos kūrėjų. Tokią prielaidą leidžia kelti ir tolesnė profesorių P. Kavaliausko ir J. Bučo sampratų analizė.

3.2. Pauliaus Kavaliausko kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos modelis

P. Kavaliauskas laikomas kompleksinio paveldo idėjos pradininku Lietuvoje. Dirbdamas Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto Rekreacinės architektūros skyriuje, jis vystė kompleksinių saugomų teritorijų idėją ir taikė tai praktikoje, padarydamas didžiausią įtaką kuriant valstybinius parkus¹¹⁹ – tokius, kokie jie yra suprantami dabar. P. Kavaliausko kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos modelis vystėsi kartu su jo projektuotais darbais. Tiesa, dauguma jų ir liko idėjiniame lygmenyje, nes dėl vienokių ar kitokių priežasčių nebuvo įgyvendinti. Nagrinėjant profesoriaus pagrindinius keturis darbus saugomų teritorijų srityje [siūlytų projektų dėl saugomų teritorijų įkūrimo trumpi apibrėžimai pateikiami toliau tekste – L. M.], susidaro nuomonė, jog per dvidešimt metų kito ne tik atskirų teritorijų reikšmė, bet ir pats kompleksinio paveldo suvokimas. Rengiant saugomų teritorijų kūrimo projektus, buvo ieškoma optimaliausio jų modelio. Toks požiūris atsispindi pateikiamame pavyzdyje: 7-ojo deš. pab. P. Kavaliauskas pasiūlė 22 parkų sistemą (6 nacionaliniai, 9 regioniniai, 7 priemiestiniai); 1975 m. pasiūlyti 72 trijų lygmenų parkai (7 nacionaliniai, 21 regioninis, 44 vietinės reikšmės); 1980 m. pateikta saugomų teritorijų sistema iš 30 parkų (5 nacionaliniai, 25 regioniniai); 1991 m. pateikti pretendentai į regioninių parkų statusą patvirtinti 1992 m.¹²⁰. Kaip teigia P. Kavaliauskas, tokią raidą lėmė paprasčiausias žmogiškasis pažinimas ir su metais įgyjama patirtis. Kai kurių teritorijų buvimą ar nebuvimą projekte įtakojo bei jos būklė, nes per 20 metų atitinkamos teritorijos sunyko ar buvo sunaikintos, kitos – buvo naujai

¹¹⁸ *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1

¹¹⁹ KAVALIAUSKAS, Paulius; ir BAŠKYTĖ, Rūta. Lietuvos valstybinių parkų sistema. Kuršių Nerijos nacionalinis parkas. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1995, Nr. 1, p. 53.

¹²⁰ Plačiau: KAVALIAUSKAS, išnaša 119, p. 53-55.

atrastos¹²¹. Vengiant sumaišties, čia pateikiama valstybinių parkų sistema su šiais dienomis veikiančiomis sąvokomis, tačiau jų pagrindinė reikšmė liko ta pati – ieškota ne tik optimaliausio saugomų teritorijų modelių, bet ir tautinio savitumo prasmės.

P. Kavaliausko kraštovaizdinė paveldosaugos idėja pasireiškia bei konkrečių saugomų teritorijų tipų apibūdinime, kriterijų nustatyme. Tą įrodo Lietuvoje įsigalėjusi kompleksinė nacionalinio ir regioninio parko traktuotė, aktyviai įjungianti kultūros vertybių ir nacionalinių tradicijų apsaugą. Dar 1970 m. P. Kavaliauskas iškėlė idėją kurti kompleksiškus nacionalinius parkus, nes perspektyvinė jų teritorija ištiesai paliesta ūkinės veiklos, daugiau ar mažiau apgyvendinta¹²². 1988 m. parengtoje medžiagoje lektoriui išskiriama konservacinė kraštovaizdžio teritorinės apsaugos kryptis bei akcentuojama kompleksškumo svarba formuojant tokias teritorijas¹²³. Akcentuotina, jog valstybinių parkų, pirmiausia gamtos (regioninių) parkų tinklo plėtotė turėtų padėti spręsti konservacinės apsaugos ir rekreacinio naudojimo konfliktą¹²⁴.

P. Kavaliauskui taip pat priskiriama integruoto kraštovaizdžio samprata, kuri tiesiogiai susijusi su kraštovaizdine paveldosauga. Jis pirmasis apibrėžė kraštovaizdį kaip gamtinį-technogeninį teritorinį kompleksą, kuriame egzistuoja glaudūs ryšiai tarp socio- ir geo-komponentų, o atitinkamas technostruktūros vystymasis lemia kultūrinio kraštovaizdžio funkcionalumo pobūdį¹²⁵. Daugelyje darbų siūlyta vystyti vieningas suderintas gamtinės bei kultūrinės kraštovaizdžio apsaugos kryptis. Visapusiškai atskirti objektinį ir teritorinį konservacinės apsaugos lygius buvo būtina¹²⁶, norint siekti geriausios paveldosaugos, išskiriant teritorinį apsaugos lygį kaip pranašesnę ir atitinkantį kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą.

Tačiau aiškiausia P. Kavaliausko kraštovaizdinės paveldosaugos modelį nusako suformuluota kraštovarkos paradigma. Jos branduolys – 3 (pirmieji) bendrieji teritorinio planavimo principai ir 7 specialieji, išreiškiantys paradigmos antropoekologiskumą:

1. *funkcinis kompleksškumas – būtinumas teritoriškai derinti visų rūšių naudojimo interesus;*
2. *regioninis sąlygotumas – būtinumas diferencijuoti priemonių programas pagal skirtingas gamtines bei socialines-ekonomines sąlygas;*
3. *istorinis perimamumas – būtinumas plėtoti aplinkos tvarkymo tradicijas, perimti paveldo elementus bei struktūras.*
4. *gyvybės saugumas – būtinumas išsaugoti visas gyvybės formas;*

¹²¹ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹²² KAVALIAUSKAS, išnaša 19, p. 7.

¹²³ KAVALIAUSKAS, išnaša 25, p. 2.

¹²⁴ KAVALIAUSKAS, Paulius; ir RUSA, E. Lietuvos gamtosaugos strategijos. *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, Nr. 7, p. 10.

¹²⁵ JANKAUSKAITĖ, išnaša 39, p. 15.

¹²⁶ JANKAUSKAITĖ, išnaša 39, p. 5.

5. *geostabilumas – būtinumas išsaugoti aplinkos geoekologinę pusiausvyrą;*
6. *geoekologinis bendrumas – būtinumas geosistemų ribose formuoti vieningas teritorijos tvarkymo programas;*
7. *ekonominis realumas – būtinumas kurti realias (įgyvendinamas) tvarkymo programas;*
8. *socialinis tikslingumas – būtinumas socialiai motyvuoti visas siūlomas tvarkymosi priemones;*
9. *teritorinis integralumas – būtinumas teritoriškai sujungti visų siūlomų priemonių kompleksus;*
10. *kompozicinis harmoningumas – būtinumas formuoti harmoningą suvokiamą kultūrinio kraštovaizdžio išraišką¹²⁷.*

Apibendrinant P. Kavaliausko sampratą, svarbu pažymėti, jog 1992 m. jo išreikšta viltis apie XXI a. prasidėsiantį naują kraštovarkos ideologijos raidos etapą – integruota kultūros epocha, organiškai sujungianti modernizmą ir etnokultūrinės regionines tradicijas¹²⁸ – realiai sunkiai skinasi kelią šiandieninėje saugomų teritorijų idėjoje ir praktikoje. Remiantis P. Kavaliausko suteikta informacija, to priežastis – pasikeitusi verčių sistema, bei ypatingas visuomenės sumaterialėjimas. Atgimimo laikais ir pirmaisiais nepriklausomybės metais saugomų teritorijų kūrimas sulaukdavo nemažai dėmesio tiek politine, tiek visuomenine prasme. Tačiau dabartinį laikotarpį galima vertinti kaip visuotinį nusivylimą - visuomenė visiškai neaktyvi saugomų teritorijų srityje¹²⁹. Aukščiau išsakyta viltis žlugo nesugebėjus sistemiskai ir moksliskai puikiai suformuluotos kraštovaizdinės paveldosaugos idėjos įgyvendinti praktiškai.

3.3. Jurgio Bučo kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos modelis

Bene svarbiausia J. Bučo kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos idėja nusakyta vieno iš jo darbų skyriaus pavadinime : „Kraštovaizdžio vertybių išsaugojimas įmanomas tik suvienytais gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos pastangomis“¹³⁰. Tačiau J. Bučo pažangia įvardinta tokia sistema, pasak jo, turi ir trūkumų, nes gamtosaugos ir kultūros vertybių apsauga veikia pagal priešingas nuostatas ir veiklos kryptis¹³¹. Įdomu tai, kad minėtas darbas parašytas 1993 m., kai praktinėje Lietuvos saugomų teritorijų veikloje jau veikė kompleksinio tipo apsaugos sritys. Taigi galima daryti išvadą, jog Lietuvoje jau nuo 6-7 deš. sandūros galiojant kraštovaizdinės

¹²⁷ KAVALIAUSKAS, išnaša 5, p. 40-41.

¹²⁸ KAVALIAUSKAS, išnaša 5, p. 45.

¹²⁹ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹³⁰ BUČAS, išnaša 28, p. 110.

¹³¹ BUČAS, išnaša 28, p. 111.

paveldosaugos idėjai, realiai ji nebuvo tinkamai įgyvendinta. Tai įtakojo tolesnį šios sampratos vystymąsi, kuri remiantis J. Bučo suteikta informacija, nėra pilnai įgyvendinta ir šiandien¹³².

Geresnės kompleksinės paveldo apsaugos buvo ieškoma nagrinėjant atskiras jo dalis. J. Bučo straipsnyje apie kultūros vertybių sampratą, pasiūlyta idėja saugotinių vertybių atrankos kriterijų srityje. Išskirtinomis vertybėmis J. Bučas siūlė skelbti tokius objektus, kurių kraštovaizdinį potencialą nusako etnografinis raiškumas, istorinis ir ekologinis stabilumas, kompoziciją ir erdvę formuojantys elementai¹³³. Kompleksinio paveldo apsaugos problemos ryškios bei vėlesniais metais. Paveldosaugos ir saugomų teritorijų veikla grindžiama idėjomis, kurios turėtų vystyti šias sritis link optimaliausio jų veikimo varianto. Tokiu būdu, paveldosaugos, o tuo pačiu ir saugomų teritorijų sistemos, politikos strategija turėtų siekti „Lietuvos kultūros paveldosaugą pakelti į konservacinės kraštotvarkos lygį; suderinti gamtos ir kultūros vertybių apskaitos ir apsaugos interesus bei apsaugos pastangas; suderintas kultūros ir gamtos vertybių saugančiojo tvarkymo programas susieti su teritorijų planavimo ir viso krašto perspektyvinio tvarkymo klausimais.“¹³⁴ Čia būtų galima kelti J. Bučo ir P. Kavaliausko prieštaravimą dėl apsaugos zonų naudojimo ir prioritetų, nes J. Bučas tarsi išskiria kultūros paveldą, pasiūlydamas jam konservacinę apsaugą viso komplekso atžvilgiu, kuriam tikslinga taikyti atkuriamojo ir išsaugojamojo prioritetinio tvarkymo ar apsaugos kryptis¹³⁵. Be to, J. Bučas teigia, kad apsaugos zonų taikymas yra pasenęs ir neperspektyvus saugomoms teritorijoms, nes ypač urbanizuotose vietovėse visos zonos turi būti kuo labiau susietos. Apsaugos zonų išskyrimas gali įtakoti netgi atvirkščią saugomoms teritorijoms keliamą tikslą – vietovės nykimą. Atitinkamos veiklos ribojimas ar draudimas nuo seno žmogaus gyvenamoje ar kitaip veikiamoje vietovėje skatina savotiškų negyvenamų muziejų – apleistų ir gyventojų senėjimo paveiktų kaimų - daugėjimą.¹³⁶

Visgi didžiausią įnašą Lietuvos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos raidoje J. Bučas padarė nagrinėdamas jos objekto, t. y. kultūrinio kraštovaizdžio ir kraštotvarkos apskritai, sampratą. Kultūrinių kraštovaizdžių klasifikacija parengta atsižvelgiant į 1992 m. *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse* pateiktą grupavimą. Kultūrinių kraštovaizdžių kategorijų suvokimas suteikia galimybę geriau pažinti kraštovaizdinės paveldosaugos išskirtinumą bei jos saugotinių objektų savitą pobūdį. Supažindinimas su šiomis kategorijomis vėliau suteiks galimybę nustatyti Lietuvos kraštovaizdinės paveldosaugos vietą pasauliniame kontekste. Kultūriniai kraštovaizdžiai skirstomi kaip:

¹³² BUČAS, Jurgis [interviu]. Atliko Laimis Mikelevičius. Kaunas, 2008 m. balandžio 24 d.

¹³³ BUČAS, išnaša 29, p. 143.

¹³⁴ BUČAS, Jurgis. Kultūros paveldas: paveldosaugos tikslai ir prognozės. *Humanistica*, 1998, Nr. 2, p. 48.

¹³⁵ BUČAS, Jurgis. Lietuvos kraštovaizdžio vizijos koncepcija. *Lietuvos kraštovaizdžio vizija: konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas, 2005, p. 18.

¹³⁶ BUČAS, išnaša 132.

- *Organiškai susiklostę kultūriniai kraštovaizdžiai – gamtinių sąlygų, socialinių, ekonominių, administracinių ir kitų antropogeninių veiksnių sąveikos rezultatas. Lietuvoje šių kraštovaizdžių kategorijai atstovauja kaimo kraštovaizdžio istorinių tipų teritoriniai rudimentai. Jiems būdingos dvi atmainos: a) archajiški arba reliktiniai; b) funkcionuojantys, gyvieji ar tęstiniai kraštovaizdžiai.*
- *Planingai suformuoti kultūriniai kraštovaizdžiai – parkai ar parkiniai kraštovaizdžiai, kurie dažniausiai suformuoti estetiniais sumetimais ir susiję su religiniais ar kitais monumentaliais statiniais bei ansambliais. Lietuvoje tai – buvusių dvarų sodybos, poilsio parkai ir pan. Įrašant į Pasaulio paveldo kultūros vertybių sąrašą šiai kategorijai priskirta bei Kuršių Nerija.*
- *Asociatyviniai kultūriniai kraštovaizdžiai – išskirtinę vertę jiems suteikia jų sąsajos su religiniais, meniniais ar kitais dvasinės kultūros reiškinais. Šių kraštovaizdžių medžiaginių ir dvasinių turinį sudaro teritorijoje vykę istoriniai įvykiai, sakralinė veikla, vietos gyventojų etnokultūrinė raiška, kultūros tvariniai susiję su vietovės atvaizdavimu, išymių personalijų gyvenimo ir kūrybos paliktos žymės¹³⁷.*

Dar vienas kraštovaizdinės paveldosaugos komponentas – geosistemos. *Geosistemos – tai natūralių (gamtos) ir antropogeninių (žmogaus) veiksmų sąveikos tvariniai Žemėje, nedalūs geokultūriniai teritoriniai kompleksai, struktūros, junginiai¹³⁸.* Nagrinėdamas kraštovarkos mokslo pagrindus, J. Bučas geosistemų analizės būdu priveda prie konkrečių saugomų teritorijų. Pačiu bendriausiu principu, geosistemas galima sulyginti su saugomų teritorijų tipais. Pagal geosistemų kategorijas – gamtines, gamtines-technines ir integrines – priskiriami valstybiniai parkai, kraštovaizdžio draustiniai ir t. t. Tai priklauso nuo gamtos ir žmogaus sąveikos pobūdžio ir lygio, visuomenės reikšmės kraštovaizdžiui ir atvirkščiai.

J. Bučo sampratoje pagrindinę vietą užima jau minėta kraštovarka. Taip pat ji neatsiejama tampa nuo kraštovaizdinės paveldosaugos, ypač tarpdisciplininiu aspektu. Vienos jų – aplinkosaugos – pagrindinės detalės jau aptartos kaip gamtos ir kultūros dėmenų kaita. Esminiu teiginiu čia tampa tai, jog civilizuotoje visuomenėje aplinkos apsauga yra kultūros problema, jos veiksmas ir to veiksmo rezultatas – be didelės visuomenės kultūros išsaugoti aplinkos kokybę neįmanoma¹³⁹. Šiuo požiūriu aplinkosauga svarbi kaip kraštovaizdinės paveldosaugos papildymas ir atvirkščiai. Aplinka vertinama kaip gamtos ir kultūros kūrinys, o jos apsaugos geriausia siekti kompleksiniu būdu. Tokios apsaugos režimą atitinka kompleksinės saugomos teritorijos.

Pažymėtina, kad J. Bučo kraštovaizdinės paveldosaugos sampratoje išryškėja kraštovaizdžio istorinės materijos autentiškumo faktorius. Tokią prielaidą leidžia kelti nekilnojamojo kultūros

¹³⁷ BUČAS, išnaša 32, p. 10-11.

¹³⁸ BUČAS, išnaša 3, p. 43.

¹³⁹ BUČAS, išnaša 3, p. 64.

paveldo traktavimas, kuris įvardijamas kaip humanizuotas kraštovaizdžio vertybių dėmuo, istoriškai ir dvasiškai įprasminantis kraštovaizdį. Kultūros paveldo formos ilgiausiai išsilaikiusios konkrečioje vietovėje kintant socialinėms-ekonominėms aplinkybėms, yra stabiliausi sukultūrinto kraštovaizdžio elementai¹⁴⁰. Pastarasis teiginys ypatingai svarbus, nes keičiantis tam tikrai laiko erdvei, susiformavęs kultūrinis kraštovaizdis – kraštovaizdinės paveldosaugos objektas – yra vertinamas būtent dėl kultūros paveldo vertybių. Tai sukelia akivaizdžią gamtos ir kultūros dėmenų atskirą. Taip pat susidaro nuomonė, kad vertingu laikomo kraštovaizdžio lemiamu faktoriumi tampa kultūros dėmuo. Galbūt tai įtakoja faktas, jog nepaliestos gamtinės aplinkos jau nebeliko? Pasak J. Bučo, jau pats saugomų teritorijų kūrimo faktorius yra kultūros veiksnys. Kultūros dėmens iškėlimu galima laikyti ir tai, kad kompleksinės saugomos teritorijos Lietuvoje įsteigtos daugiau ar mažiau žmogaus paveiktoje teritorijoje¹⁴¹. Verta paminėti, kad pokalbis su J. Buču įtakojo padaryti išvadą, kurios esmė yra tai, jog profesoriaus sampratoje kultūros dėmuo dažnai yra labai silpnas ir ginčijamas. Susidaro nuomonė, jog gamta jau yra nevertinga, jeigu žmogus padarė bent minimalų jos pakitimą – iškirto mišką ar pan. Tokiu būdu saugomos teritorijos pagrindu tampa kultūros faktorius, nors daugeliui ji asocijuojasi tik su išskirtine gamta. Kaip pavyzdį galima paminėti Kuršių neriją, kurios dabartinės kopos susiformavo žmogui iškirtus čia buvusį mišką, vėliau – jį atsodinus, siekiant suvaldyti slenkančias kopas. Tačiau Kuršių nerija laikoma daugiau gamtinio pagrindo saugoma teritorija, nors J. Bučas su tuo nesutiktų.

Apibendrinant išsakyta mintis, J. Bučo kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą galima apibūdinti kaip tarpdisciplininę sąveiką. Įvairių mokslo šakų svarba šiai sričiai, nusako tiek jos esmę, tiek pobūdį. Svarbu tai, jog daugeliu atvejų kiekviena disciplina turi savotišką panašumą su kraštovaizdine paveldosauga, eksplikuoja tą pačią ar labai artimą esmę nusakančiomis sąvokomis. Tai tik įrodo, kad bendra gamtos ir kultūros vertybių apsauga yra sudėtingas praktiškai įgyvendinamas dalykas, reikalaujantis didelių įvairių sričių pastangų ir vieningumo.

3.4. Lietuviškųjų idėjų sąveika su kitomis kraštovaizdinės paveldosaugos sampratomis

Bene svarbiausias aspektas šiuo klausimu yra tai, jog teorija akivaizdžiai skiriasi nuo praktikos ar bent jau jos pirminių saugomų teritorijų įkūrimo veiksmų. Vertinant teorinę lietuviškosios idėjos sąveiką su kitomis nagrinėtomis kraštovaizdinės paveldosaugos sampratomis, išryškėja logiška bendrumo pozicija europietiškosios sampratos atžvilgiu. Lietuvos kraštovaizdinės paveldosaugos samprata taip pat remiasi istorinės materijos autentiškumo faktoriumi, kai vertingu kraštovaizdžiu laikomas tas, kuriame suderinamos visos apsaugos zonos, tačiau konservacinė

¹⁴⁰ BUČAS, išnaša 3, p. 194-195.

¹⁴¹ BUČAS, išnaša 132.

apsaugos zona turi neformalų ir neakcentuojamą pranašumą išsaugant paveldo objektą nepakeistą/minimaliai pakeistą.

Lietuvos kraštovaizdinės paveldosaugos vietą pasauliniame kontekste tikslinga nustatyti pagal analizuotus kultūrinius kraštovaizdžius. Trys jo rūšys – organiškai, planingai suformuoti ir asociatyviniai – nusako kokiais aspektais lietuviškosios idėjos skiriasi ar yra panašios į kitų žemynų ar valstybių idėjas. Organiškai susiklostę kultūriniai kraštovaizdžiai labiausiai paplitę visame pasaulyje, tačiau dvi jų atmainos turi skirtingą reikšmę ir vietą. Remiantis Amerikos (JAV ir Kanada) ir ypač Japonijos kraštovaizdinės paveldosaugos samprata, didžiausią vertę šiose šalyse turi funkcionuojantys, gyvieji ar tęstiniai kraštovaizdžiai. Jų įtaka visuomenei ir visuomenės įtaka kraštovaizdžiui suteikia ypatingą svarbą abiem komponentams. Ar Lietuvoje yra tokių kraštovaizdžių? Atsakymas į šį klausimą būtų teigiamas, tačiau jo prasmę sumenkintų autentiškumo suvokimas. Juo remiantis, funkcionuojantys, gyvieji ar tęstiniai kraštovaizdžiai Lietuvoje neturi vertingumo požymių, nes juose nuolatos vyksta natūrali žmogaus ir jo vykdomos veiklos paveiktos gamtos kaita, kas nėra laikoma verte.

Kita organiškų kultūrinių kraštovaizdžių atmaina – archajiški arba reliktiniai kraštovaizdžiai – turi vertę Lietuvos ir Europos kraštovaizdinėje paveldosaugoje. Būtent istorinės materijos faktas suteikia galimybę kraštovaizdžiui „tapti“ vertingu. Žinant, kad organiškai susiformavusiems kultūriniais kraštovaizdžiams Lietuvoje atstovauja kaimo kraštovaizdžiai, archajiški arba reliktiniai kraštovaizdžiai turi ypatingą svarbą, nes juose atsispindi senasis kaimo gyvenimas. Etnografiniai kaimai saugojami dėl savo autentiškų pastatų, amatų ir kitos veiklos, kuri susieta su kaimą supama aplinka. Visas šis kompleksas – kraštovaizdinės paveldosaugos objektas, kuris negali būti keičiamas. Pagrindinis uždavinys yra išsaugoti kuo mažiau pakeistą gyvenamą vietą, aplinką, būdą, stengiantis išvengti autentiškumo, o tuo pačiu ir paveldo, sunaikinimo. Tokiu būdu, paveldo apsauga pasireiškia draudimu keisti. Japonijoje natūralus procesas, kai sunykęs pastatas atstatomas laikantis senųjų autentiškų technologijų, tiek Lietuvoje, tiek Europoje yra nepriimtinas. Toks veiksmas grėstų kraštovaizdinės vertės praradimu ir kraštovaizdinės paveldosaugos neveiksmumu.

Planingai suformuotų ir asociatyvinių kultūrinių kraštovaizdžių reikšmę galima būtų vertinti bendru pasauliniu principu. Tokią prielaidą leidžia kelti tai, jog jų kūrimas priklausė nuo tam tikrų žmogaus poreikių. Skirtingai vertinamas gali būti tik apsaugos lygis, pobūdis ir reikalingumas. Tačiau tai reikalautų papildomo tyrimo.

Šio skyriaus apibendrinimu verta laikyti faktą, jog kraštovaizdinė paveldosauga yra optimaliausias būdas išsaugoti gamtos ir kultūros paveldą. Neatsižvelgiant į pasaulinius autentiškumo suvokimus, vertingus gamtos ir kultūros kompleksus siekiama išsaugoti dabarties ir ateities kartoms. Tai būtų vienas iš pasaulinės kraštovaizdinės paveldosaugos bendrumo požymių.

4. KRAŠTOVAIZDINĖS PAVELDOSAUGOS RAIŠKA LIETUVOJE

4.1. Saugomų teritorijų sistema

4.1.1. Raida

Šis poskyris svarbus tuo, jog trumpa bendros saugomų teritorijų raidos analizė suteiks galimybę suvokti, kad Lietuvoje buvo sukurta atitinkanti šiuolaikines idėjas saugomų teritorijų sistema. Sistema, kurioje kiekvienas saugomos teritorijos tipas yra neatskiriama dalis, vienas iš sudėtinių elementų. Jos kūrimosi pradžia derėtų laikyti tarpukario Lietuvos laikus, kai ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje juridškai įteisintos pirmosios šalies saugomos teritorijos – Žuvinto, Kiauneliškio ir Kamšos gamtos rezervatai¹⁴². Pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais Lietuvos saugomos teritorijos, pasak P. Kavaliausko, buvo paženklintos medžioklės ženklu¹⁴³. Pažymėtina, kad jos buvo steigtos gamtiniu pagrindu: 5 - amė deš. įsteigti medžioklės rezervatai gamtiniu požiūriu ypač vertingose teritorijose (Punios šilo gamtinis, Metelių paukščių, Kiauneliškio (Labanoro) kurtinių, Vidzgirio maumedžių, Ratnyčios šernų-briedžių, Žagarės girios elnių-šernų, Padauguvio šernų, Žaliosios girios briedžių, Kuršių Nerija, Gudų giria (Čepkeliai), Užvinčių, Dubravos ir Šešuolių girios, bei atkurtas Žuvinto rezervatas), o 6 – amė deš. šios saugomos teritorijos savo pavadinimą keitė į medžioklės ūkius, vėliau – į medžioklės draustinius.

Esminis lūžis Lietuvos saugomų teritorijų raidoje buvo 1959 m. priimtas *Gamtos apsaugos įstatymas*, kuriuo remiantis po metų įsteigti pirmieji tikri gamtiniai ir kompleksiniai draustiniai. Remiantis P. Kavaliausku, ypač svarbu tai, kad šie draustiniai apėmė beveik visas tuo metu žinomas vertingiausias Lietuvos teritorijas, pradedant Anykščių šileliu ir baigiant Kuršių Nerija. Tuomet įsteigti 89 draustiniai: 7 geologiniai, 15 botaninių, 6 ornitologiniai, 11 botaninių-zoologinių, 25 kraštovaizdžio (landšaftinių) ir 25 istoriniai (landšaftiniai-istoriniai). Tai sudarė iki 130 tūkst. ha, arba 2 % šalies ploto. Vėliau papildant šį tinklą, įvedant naujas rūšis ir transformuojant atskirus draustinius į sudėtingesnes saugomas teritorijas, buvo galutinai suformuota šios kategorijos samprata bei teritorinės plėtros koncepcija¹⁴⁴.

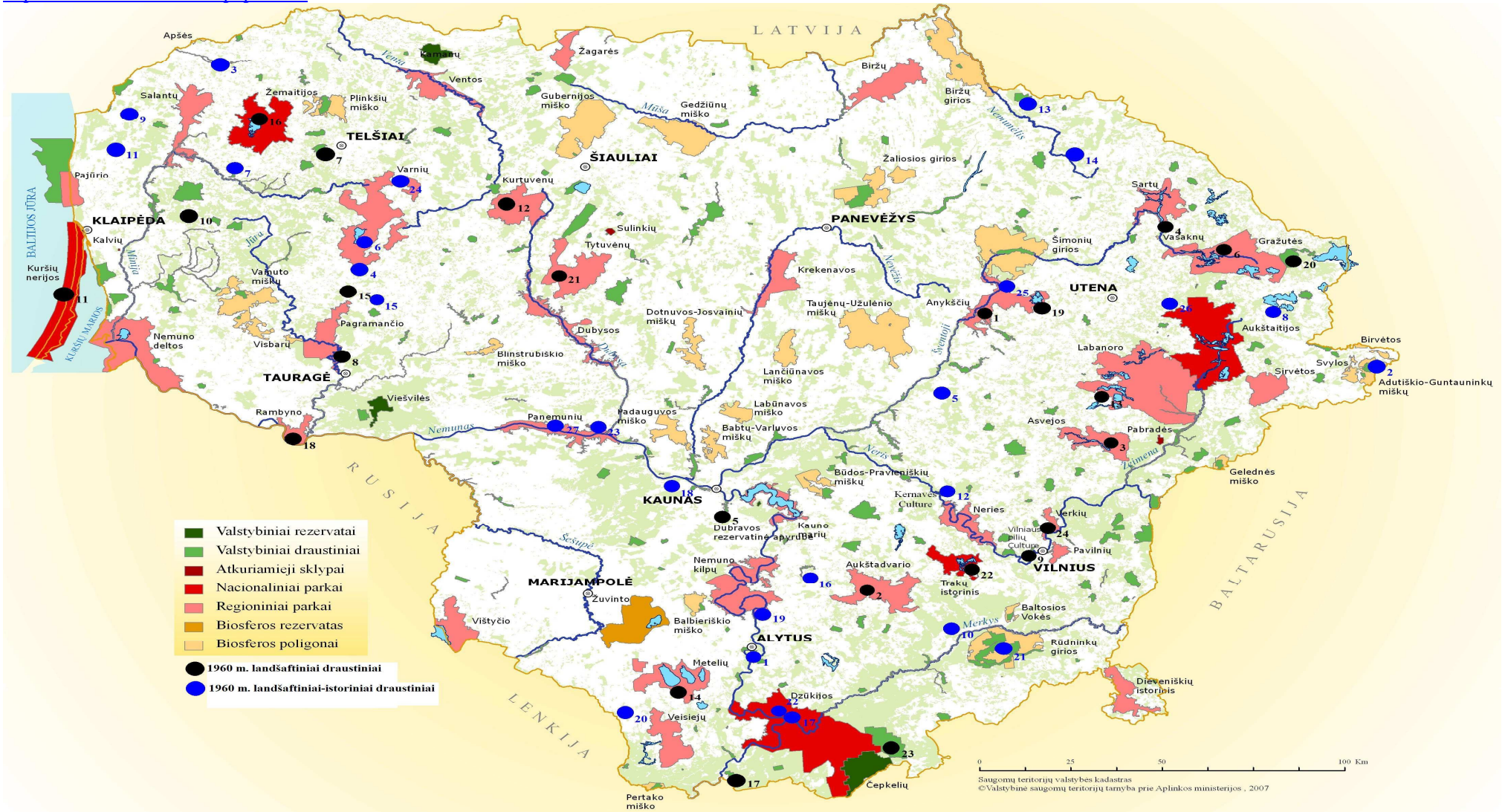
Šį teiginį galima pagrįsti pateikiamos schemos (žr. 1 schema) analize:

¹⁴² KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 7.

¹⁴³ KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 8.

¹⁴⁴ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 11.

1 schema. 1960 m. landšaftinių ir landšaftinių-istorinių draustinių palyginimas su dabartine ST. Sudarė Laimis Mikelevičius pagal Gudavičius, išnaša 42, p. 117-119; ST žemėlapis [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/332>

Žemėlapyje lyginti 1960 m. nutarimu *Dėl gamtinių draustinių įsteigimo Lietuvos tarybų socialistinėje respublikoje*¹⁴⁵ įsteigti landšaftiniai ir landšaftiniai-istoriniai draustiniai su dabartinėmis Lietuvos saugomomis teritorijomis. Svarbiausias uždavinys yra nustatyti kiek 1960 m. teritorijos atitinka dabartinius valstybinius parkus ar kraštovaizdžio draustinius. Nors dabartinę bendrą kultūros ir gamtos sąveiką labiau atspindėtų landšaftinių-istorinių draustinių terminas, tačiau lyginant teritorijas išaiškėjo, kad šiandienines kompleksines saugomas teritorijas daugiau reprezentuoja buvę landšaftiniai draustiniai. Ši išvada suprantama, nes 9 dešimtmetyje kito ir landšaftinio draustinio supratimas, daugiau akcentavęs kraštovaizdžio vertybes.

Iš 24 landšaftinių draustinių, įsteigtų 1960 m.¹⁴⁶, į dabartinių valstybinių parkų teritorijas patenka 16 draustinių (Anykščių šilelio, Aukštadvario, Dubingių, Dusetų, Gražutės, Jūros, Kuršių nerijos, Kurtuvėnų, Lakajų, Metelių, Platelių, Rambyno, Rubikių, Tytuvėnų, Trakų ir Žaliųjų ežerų). Dalis jų turi kraštovaizdžio draustinio statusą nacionaliniuose ar regioniniuose parkuose, dalis – tiesiog patenka į šiandienius valstybinius parkus. 6 teritorijos turi valstybinio kraštovaizdžio draustinio statusą (Jiesios, Germanto, Karoliniškių, Raigardo, Smalvio ir Ūlos). Pažymėtina, kad dėl informacijos stokos, neaiški buvusių Kulių ir Padievyčio landšaftinių draustinių raida. Tuo tarpu iš 1960 m. įsteigtų 27 landšaftinių-istorinių draustinių¹⁴⁷, tik 10 teritorijų patenka į dabartinių valstybinių parkų ribas (Bilionių, Girgždūtės, Merkinės, Punios, Rūdninkų, Subartonių, Seredžiaus, Šatrijos, Šeimyniškių ir Veliuonos), 4 teritorijos atitinka dabartinio valstybinio kraštovaizdžio draustinio statusą (Apuolės, Gondingos, Inklėriškių, Miliūnų), buvęs Kernavės landšaftinis-istorinis draustinis šiandien egzistuoja valstybinio kultūrinio rezervato vardu. Kitų teritorijų raida nėra nustatyta. Akcentuotina, kad visų išvardintų draustinių teritorijos ribos sužymėtos neatsižvelgiant į tikras užimtas ar užimamas ribas pagal plotą.

Pažymėtina, kad nuo tada, šalies saugomų teritorijų tinklas gana sparčiai vystėsi. Nauji gamtiniai draustiniai buvo steigiami 1969 m., 1975 m., 1980 m. Taip pat išplėstas Žuvinto rezervatas, įkurti du nauji gamtiniai rezervatai: 1975 m. Čepkelių ir 1979 m. Kamanų. Devintajame dešimtmetyje P. Kavaliausko pastangomis parengta ypač saugomų Lietuvos teritorijų perspektyvinė schema, pagal kurią, Ministrų Taryba 1988 m. draustinių tinklą papildė naujais 79 draustiniais bei naujomis jų rūšimis: geomorfologiniais, hidrografiniais ir pedologiniais. 1989 m. įsteigtas Kernavės kultūrinis rezervatas-muziejus. Jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, svarbiu žingsniu tapo ne tik

¹⁴⁵ Dėl gamtinių draustinių įsteigimo LTSR, išnaša 112, p. 343, 349.

¹⁴⁶ 1960 m. landšaftiniai draustiniai (žr. pagal 1 schemą): 1 – Anykščių šilelio; 2 – Aukštadvario; 3 – Dubingių; 4 – Dusetų; 5 – Jiesios; 6 – Gražutės; 7 – Germanto; 8 – Jūros; 9 – Karoliniškių; 10 – Kulių; 11 – Kuršių nerijos; 12 – Kurtuvėnų; 13 – Lakajų; 14 – Metelių; 15 – Padievyčio; 16 – Platelių; 17 – Raigardo; 18 – Rambyno; 19 – Rubikių; 20 – Smalvo; 21 – Tytuvėnų; 22 – Trakų; 23 – Ūlos; 24 – Žaliųjų ežerų.

¹⁴⁷ 1960 m. landšaftiniai-istoriniai draustiniai (žr. pagal 1 schemą): 1 – Alytaus; 2 – Antanų; 3 – Apuolės; 4 – Bilionių; 5 – Berzgainių; 6 – Girgždūtės; 7 – Gondingos; 8 – Gedžiūnėlių; 9 – Impilties; 10 – Inklėriškių; 11 – Kurmaičių; 12 – Kernavės; 13 – Miliūnų; 14 – Moškėnų-Laukupėnų; 15 – Medvėgalio; 16 – Medžionių; 17 – Merkinės; 18 – Pyplių; 19 – Punios; 20 – Rudaminos; 21 – Rūdninkų; 22 – Subartonių; 23 – Seredžiaus; 24 – Šatrijos; 25 – Šeimyniškių; 26 – Utenio; 27 – Veliuonos.

unikalus 30 regioninių parkų įkūrimas bei 4 nacionalinių parkų įsteigimas. 1992 m. tuo pačiu regioninių parkų steigimo aktu išplėstas ir valstybinių draustinių tinklas paskelbiant 128 naujus valstybinius draustinius: 29 kraštovaizdžio, 36 geomorfologinius, 21 hidrografinį, 22 botaninius, 14 botaninių-zoologinių, 3 ornitologinius, 2 entomologinius ir 1 kartografinį (bendras plotas – daugiau nei 76,5 tūkst. ha). Didelę reikšmę sistemos raidai turėjo 1993 m. priimtas *Saugomų teritorijų įstatymas* (naujoji įstatymo redakcija išleista 2001 m.), numatęs pagrindines saugomų teritorijų organizavimo gaires. Dabartinės Lietuvos etapas pažymėtas bei atskiros telmologinių draustinių rūšies suformavimu (1997 m.), Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato įsteigimu (1997 m.). Svarbiu aspektu galima įvardinti naujo saugomų teritorijų tipo – biosferos rezervatų ir biosferos poligonų (Natura 2000 teritorijų tinklas) – steigimu, kuri susijusi su Europos Sąjungos Paukščių ir Buveinių apsaugos direktyvų įgyvendinimu: 2002-2005 m. šalies saugomų teritorijų tinklas papildytas Žuvinto biosferos rezervatu, 26 biosferos poligonu, Baltijos jūros talasologiniu draustiniu, 5 ornitologiniais, 2 botaniniais-zoologiniais draustiniais ir 3 atkuriamaisiais sklypais¹⁴⁸.

Nors šiame poskyryje motyvuotai nebuvo nagrinėjama nacionalinių ir regioninių (gamtos) parkų raida, visgi galima daryti išvadą, kad saugomų teritorijų sistema Lietuvoje buvo kuriama nuosekliai ir atsižvelgiant į svarbiausius atitinkamos teritorijos esminius bruožus, suprantant ir išanalizuojant jos vertes.

4.1.2. Tikslai ir veikos principai

Esamo gamtos ir kultūros paveldo išsaugojimas dabarties ir ateities kartoms suteikia galimybę pažinti kraštą, atrasti savastį ir galbūt suprasti savo egzistenciją. Pagal *Saugomų teritorijų įstatymą*, Lietuvos saugomos teritorijos kuriamos „siekiant išsaugoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus ir objektus (vertybes), kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę, užtikrinti kraštovaizdžio ekologinę pusiausvyrą, gamtos išteklių subalansuotą naudojimą ir atkūrimą, sudaryti sąlygas pažintiniam turizmui, moksliniams tyrimams ir aplinkos būklės stebėjimams, propaguoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus ir objektus (vertybes)“¹⁴⁹.

Svarbiu aspektu galima vadinti faktą, jog išsaugoti visada yra lengviau, negu atkurti prarastą. Juo labiau, kad dažnai gamtos ir kultūros vertybių sunykimas yra galutinis ir neatstatomas, o muliažas ar dirbtinai specialiam tikslui sukurtas objektas neturi tikrosios savo vertės. Saugomų teritorijų tikslai atsispindi jų teikiamoje naudoje visuomenei. Be svarbiausio tikslo – gamtos ir kultūros paveldo vertybių išsaugojimo, daugiafunkcinės saugomos teritorijos padeda visuomenei apsirūpinti kokybiškais gamtos ištekliais, įskaitant švarų vandenį, dirvožemį bei orą, suteikia

¹⁴⁸ Pagal: KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 8-9; BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 11-14.

¹⁴⁹ *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

gamtinius išteklius vietinėms bendruomenėms, sudaro sąlygas visuomenės poilsiui, užtikrina genetinių išteklių apsaugą¹⁵⁰. Tačiau dažniausiai toks saugomų teritorijų traktavimas yra nevertingas, nes didžiajai visuomenės daliai jos asocijuojasi su draudimu. Draudimas vystyti savo ūkinę ir kitokią veiklą ten, kur užsinori, visuomenėje sukelia prieštaravimą saugomoms teritorijoms. Tokią padėtį galima paaiškinti visuomenės materialistinių verčių suintensyvėjimu, gyvenamosios aplinkos negerbimu, norint užsitikrinti kuo patogesnę gyvenimo padėtį. Tai įtakoja šiandieninėje Lietuvoje opią problemą – nereguliuojamų statybų bumą visapusiškai vertingose teritorijose.

5 lentelė. *Saugomų teritorijų kategorijos*. Sudaryta pagal BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 20-23; *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

Kategorija	Apibūdinimas	Saugoma teritorija
Konservacinės apsaugos prioriteto (išsaugančios) teritorijos.	Saugomi unikalūs arba tipiški gamtinio ir (ar) kultūrinio kraštovaizdžio kompleksai bei objektai ir biologinė įvairovė.	Rezervatai, draustiniai ir paveldo objektai.
Kompleksinės saugomos teritorijos.	Gamtiniu ir (ar) kultūriniu vientisumu pasižyminčios teritorijos, kuriose pagal bendrą apsaugos, tvarkymo ir naudojimo programą sujungiamos įvairių apsaugos kryptių prioriteto, taip pat rekreacinės ir ūkinės zonos.	Valstybiniai parkai ir biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos.
Ekologinės apsaugos prioriteto (apsaugančios) teritorijos.	Užtikrinama bendra ekologinė kraštovaizdžio pusiausvyra, siekiama išvengti neigiamo poveikio saugomiems gamtos ir kultūros paveldo teritoriniams kompleksams bei objektams (vertybėms), izoliuoti juos nuo neigiamo veiklos poveikio, sumažinti neigiamą ūkinių objektų poveikį žmogui ir aplinkai, taip pat užtikrinti ūkio objekto veiklą.	Ekologinės apsaugos zonos: bendrosios ekologinės, buferinės, fizinės, vizualinės, sanitarinės ir rezervuojančios.
Atkuriamosios apsaugos prioriteto (atkuriančios ir palaikančios) teritorijos.	Saugomi, atkuriami, palaikomi, gausinami bei ribotai naudojami veiklai ir visuomenei svarbūs gamtos ištekliai.	Atkuriamieji ir genetiniai sklypai.

¹⁵⁰ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 18.

Pateikta lentelė (5 lentelė) atspindi saugomų teritorijų kūrimo tikslus pagal sudarytas kategorijas. Skirstymas į atskiras rūšis nusako atitinkamos saugomos teritorijos pagrindinius bruožus ir veikos principus: konservacinės apsaugos prioriteto, ekologinės apsaugos prioriteto, atkuriamosios apsaugos prioriteto ir kompleksinės saugomos teritorijos.

Lietuvos saugomoms teritorijoms būdinga tai, kad saugomi ne tik unikalūs, bet ir būdingi kraštovaizdžio kompleksai (nuo natūralių iki urbanizuotų), tiek gyvosios, tiek negyvosios gamtos, tiek kultūros paveldo objektai¹⁵¹. Ypatingai svarbu tai, kad Lietuvoje veikia ne pavienės saugomos teritorijos, ne tinklas, bet sistema. P. Kavaliauskas Lietuvos saugomų teritorijų sistemą vadina moksliausia pasaulyje, nes čia sujungtos visos galimos apsaugos zonos, numatyti visi galimi saugomų teritorijų tipai ir rasti tokią pačią ar panašią sistemą pasaulyje yra gana sudėtinga¹⁵². Daugeliu atvejų saugomos teritorijos steigtos stichiškai, tačiau Lietuvoje jų sistema buvo formuojama nuosekliai ir pagrįstai. Mokliškai suformuota sistema suteikia galimybę siekti optimaliausių veiklos rezultatų, kurie priklausomi ir nuo įvairių sričių specialistų bendradarbiavimo. Būtent pastaroji priežastis yra viena pagrindinių, trukdančių pilnai įgyvendinti iškeltus tikslus. Remiantis P. Kavaliausku, gamtos ir kultūros paveldo specialistų bei atitinkamų valstybės institucijų prieštaravimas viena kitai, kelia didžiausias problemas toliau sėkmingai vystyti saugomų teritorijų veiklą. Pasak mokslininko, sunkumus kelia bei naujų saugomų teritorijų – biosferos rezervatų ir poligonų – atsiradimas. Šios saugomos teritorijos idėja yra priimtina ir teigiama, tačiau praktinis jos įgyvendinimas dažnai sukelia sunkumų. Perfrazuojant P. Kavaliausko mintis, galima teigti, jog jos tarsi dirbtinai „įklijuotos“ į šalies saugomų teritorijų sistemą, nes dažnai teritorijų ribos nebūna pagrįstos moksliniu principu. Tokiu būdu apsaugoti tam tikrą gyvūnijos ar augalijos rūšį saugoma teritorija paskelbiamas visas miškas ar dideli jo plotai, vien dėl „pastebėto praskrendančio paukščio“¹⁵³.

¹⁵¹ KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 10.

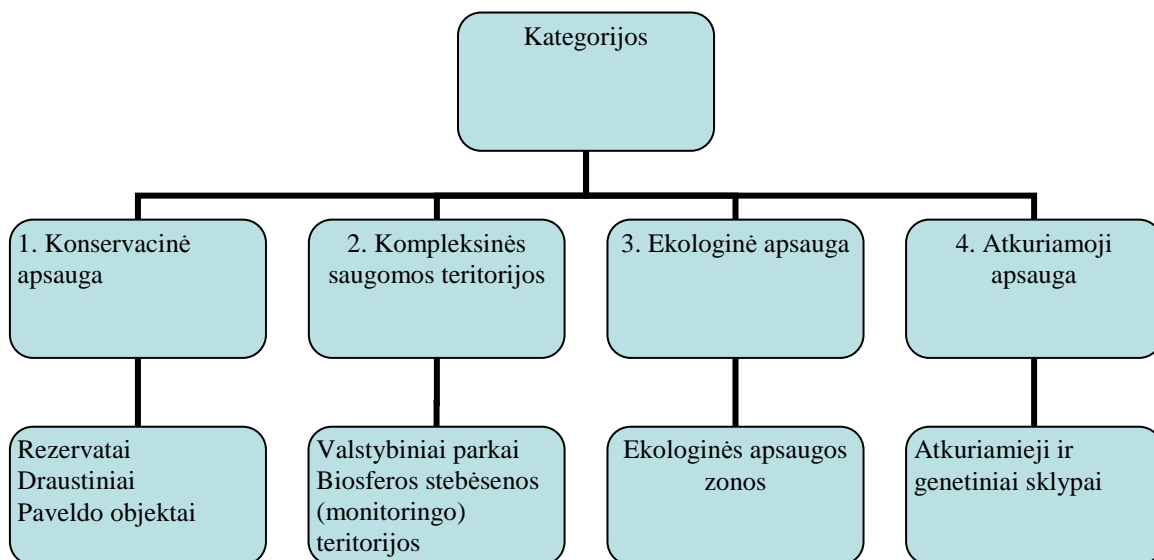
¹⁵² KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹⁵³ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

4.1.3. Tipai

Išnagrinėjus saugomų teritorijų tikslus ir veiklos principus, pereinama prie konkrečių saugomų teritorijų tipų analizės, kuri atlikta remiantis Lietuvos Respublikos *Saugomų teritorijų įstatymu*. Saugomų teritorijų tipai skirstomi pagal jau nagrinėtas apsaugos kategorijas. Bendrą jų padėtį geriausiai atspindi pateikta schema Nr. 1:

2 schema. *Saugomų teritorijų tipai*. Sudaryta pagal *Saugomų teritorijų įstatymą*, išnaša 2.

1. **Rezervatai.** Jie skirstomi į:

- gamtinius – ypač vertingiems gamtinio kraštovaizdžio kompleksams išsaugoti;
- kultūrinius (rezervatus-muziejus) – ypač vertingiems kultūrinio kraštovaizdžio kompleksams išsaugoti.

Pagal steigimo ir organizavimo ypatumus skiriami valstybiniai rezervatai, rezervatai, esantys valstybiniuose parkuose ir biosferos rezervatuose ir rezervatinės apyrubės.

Draustiniai. Jie skirstomi į:

- gamtinius – geologiniai, geomorfologiniai, hidrografiniai, pedologiniai, botaniniai, zoologiniai, botaniniai-zoologiniai, genetiniai, telmologiniai, talasologiniai;
- kultūrinius – archeologiniai, istoriniai, etnokultūriniai, urbanistiniai/architektūriniai;
- kompleksinius – kraštovaizdžio, kartografiniai.

Pagal steigimo ir veiklos organizavimo ypatumus skiriami valstybiniai, savivaldybių draustiniai ir draustiniai, esantys valstybiniuose parkuose ar biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijose.

Paveldo objektai. Jie skirstomi į:

- gamtos paveldo objektus (saugomus gamtinio kraštovaizdžio objektus) – geologiniai, geomorfologiniai, hidrogeologiniai, hidrografiniai, botaniniai, zoologiniai;
- kultūros paveldo objektus (nekilnojamas kultūros vertybes) – archeologiniai, mitologiniai (sakraliniai)/istoriniai/memorialiniai, architektūriniai/inžineriniai, dailės.

2. **Valstybiniai parkai.** Tai didelio ploto saugomos teritorijos, įsteigtos gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais sudėtingose, ypač vertingose teritorijose, kurių apsauga ir tvarkymas siejamas su teritorijos funkcinių bei kraštovaizdžio tvarkymo zonų nustatymu. Jie skirstomi į:

- nacionalinius parkus;
- regioninius parkus.

Biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos. Tai yra:

- biosferos rezervatai – steigiami įgyvendinti tarptautinę biosferos pokyčių stebėsenos (monitoringo) programą ir atlikti gamtos saugos eksperimentus reprezentaciniuose natūraliuose gamtinių zonų kompleksuose bei juos supančiose teritorijose;
- biosferos poligonai – steigiami vykdyti nacionalinę ir regioninę aplinkos stebėseną (monitoringą) ypatingą geoekologinę svarbą turinčiose teritorijose.

3. **Ekologinės apsaugos zonos.** Pagal apsaugos pobūdį ekologinės apsaugos zonos yra:

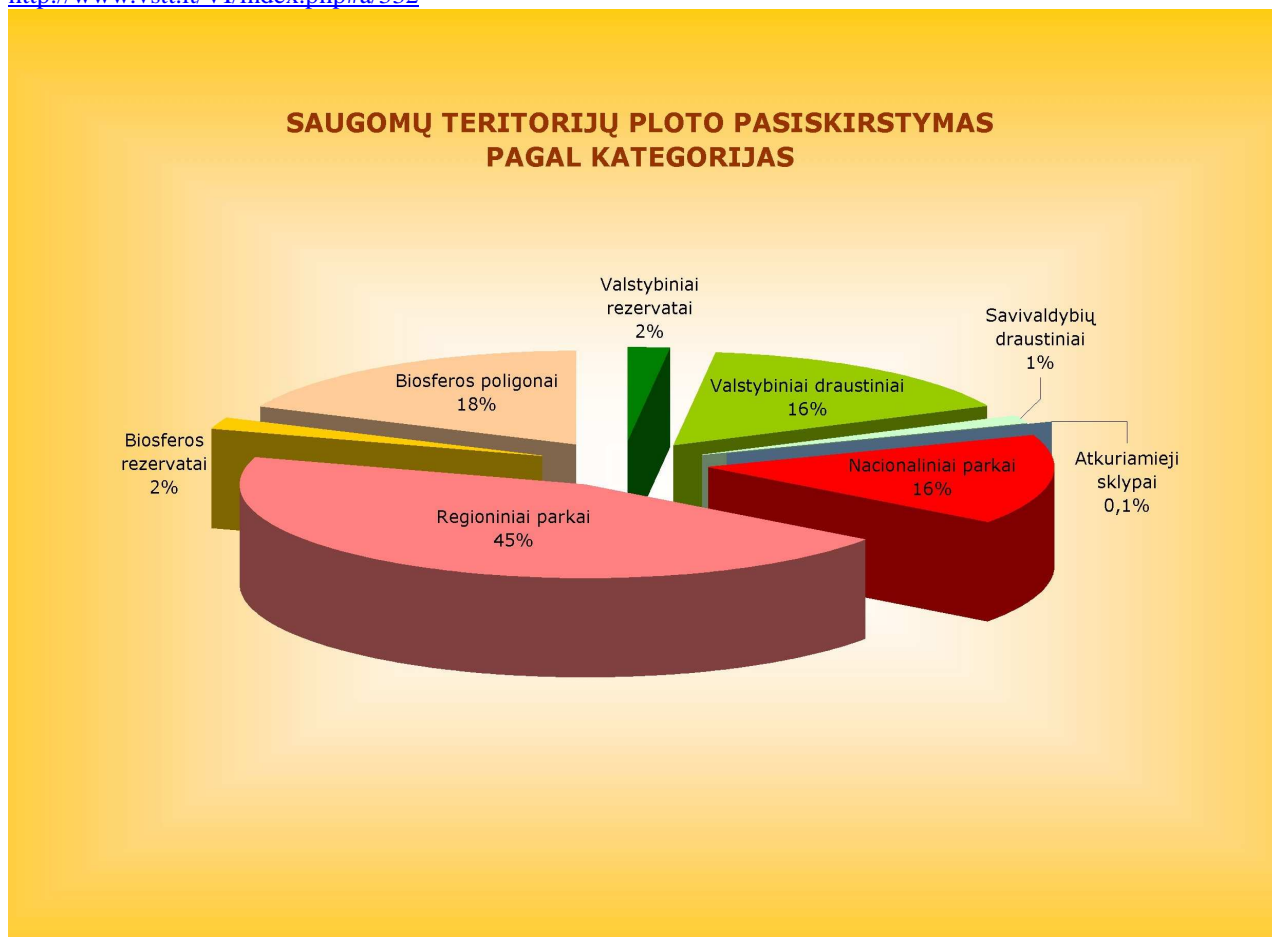
- bendrosios ekologinės apsaugos;
- buferinės apsaugos;
- fizinės apsaugos;
- vizualinės apsaugos;
- sanitarinės apsaugos;
- rezervuojančios apsaugos.

4. **Atkuriamieji ir genetiniai sklypai:**

- atkuriamieji sklypai – steigiami valstybinėje žemėje gamtos ištekliams atkurti reikalingam laikotarpiui;
- genetiniai sklypai – steigiami valstybinėje žemėje sėkliniams medynams ir kitų rūšių natūraliems genetiniams ištekliams išlaikyti.

Lietuvos saugomų teritorijų pasiskirstymas pagal užimamą plotą pateiktas schemeje Nr. 3. Tikslus kategorijų ir saugomų teritorijų užimamas plotas nurodomas priede Nr. 1.

3 schema. *Saugomų teritorijų ploto pasiskirstymas*. Šaltinis: *ST teritorijų ploto pasiskirstymas pagal kategorijas* [interaktyvus]. VSTT tinklalapis [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/332>

Išnagrinėjus Lietuvos saugomų teritorijų sistemą¹⁵⁴, svarbu pažymėti, kad svarbiausią vaidmenį atlieka pirmųjų dviejų kategorijų teritorijos, dar vadinamos ypač saugomomis teritorijomis. Iš jų savo savitumu išsiskiria valstybinių parkų tipas, kurio susiformavimas ir veikla tiesiogiai atitinka kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą.

4.1.4. Lietuvos kaimyninių šalių saugomų teritorijų tinklas

Išanalizavus Lietuvos saugomų teritorijų sistemos raidą, svarbu palyginti ją su kaimyninių šalių patirtimi. Pasirinktos Lenkijos ir Latvijos valstybės kaip artimiausios tiek savo geografine, tiek ir politine padėtimi. Šis skyrius suteikia galimybę pagrįsti ar paneigti teiginį, jog Lietuvos saugomų teritorijų sistema yra daug labiau pažengusi ir išsivysčiusi.

¹⁵⁴ Plačiau apie saugomų teritorijų tipus ir veiklos juose reglamentavimą žr. *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

Lenkijos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos pagrindiniai principai. Lenkijos saugomų teritorijų sistema skirstoma į nacionalinius parkus, gamtinius draustinius, biosferos rezervatus, kraštovaizdžio parkus ir kraštovaizdžio apsaugos teritorijas¹⁵⁵. Pastarosios saugomos teritorijos išsiskiria savo svarbumu, nes čia saugomi išskirtiniai kraštovaizdžiai ypatingi estetinėmis, istorinėmis ir kultūrinėmis vertėmis. Nacionaliniai parkai taip pat apibūdinami kaip teritorijos, kuriose saugomos gamtos ir kultūros vertybės, tačiau pabrėžiama, kad tai visiškai gamtinio pobūdžio saugomos teritorijos – juose gamtos apsaugai skiriamas didžiausias dėmesys iš visų Lenkijos saugomų teritorijų¹⁵⁶. Ši nuostata atsispindi bei peržiūrėjus visų 23 Lenkijos nacionalinių parkų internetines svetaines¹⁵⁷.

2003 m. Lenkijos Aplinkos ministerijos Valstybiniame pranešime apie saugomas teritorijas teigiama, jog Lenkijos saugomų teritorijų sistema yra erdvinė bendrų apsaugos formų visuma skirta papildyti gamtos apsaugos formas¹⁵⁸. Pabrėžiant tai, kad saugomų teritorijų apsauga grindžiama *Gamtos apsaugos įstatymu*, galima daryti išvadą, jog visose saugomose teritorijose Lenkijoje, tarp jų ir kraštovaizdžio parkuose, pagrindinis dėmesys sutelktas į gamtos paveldo apsaugą.

Latvijos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos pagrindiniai principai. Remiantis Latvijos Gaujos nacionalinio parko darbuotojos Indros Čeksterės pateikta informacija¹⁵⁹, Latvijos saugomų teritorijų sistema panaši į Lietuvos. Tačiau prieštaringa nuomonė susidaro išanalizavus šios kaimyninės valstybės teisės aktus bei įvairias internetines svetaines, susijusias su aptariama tema.

Atkūrus Latvijos nepriklausomybę buvo priimti keli gamtos apsaugai svarbūs įstatymai. Tačiau reglamentuojantis saugomų teritorijų veiklą įstatymas išleistas praėjus keletui metų. Įstatymas *Dėl ypač saugomų gamtos teritorijų* pradėjo galioti 1993 m. ir nustatė saugomų teritorijų sąvoką - tai apibrėžta teritorija, kuri valstybinių institucijų sprendimu yra saugoma valstybės dėl jos gamtinės įvairovės išsaugojimo (retos ir tipiškos gamtinės ekosistemos; egzistuojančios objekto aplinkos; originalaus, gražaus Latvijos kraštovaizdžio ir t. t.), dėl mokslinių tyrimų ir visuomenei svarbių teritorijų. Šis įstatymas klasifikuoja saugomų teritorijų tipus – tai gamtiniai rezervatai, nacionaliniai parkai, biosferos rezervatai, gamtiniai parkai, gamtos objektai, gamtos draustiniai, saugojamos jūrinės teritorijos ir saugojamos kraštovaizdžio teritorijos. Iš jų nacionaliniai parkai ir saugojamos kraštovaizdžio teritorijos vertinamos kaip kompleksinio paveldo apsaugos zonos.

¹⁵⁵ *Polish national parks* [interaktyvus]. National parks in Poland [žiūrėta 2008 m. kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.staff.amu.edu.pl/~zbzw/ph/pnp/pnp.htm>

¹⁵⁶ *Parks, reserves and other protected areas in Poland* [interaktyvus]. The portal about parks in Italy [žiūrėta 2008 m. kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parks.it/world/PL/Eindex.html>

¹⁵⁷ *Parks, reserves and other protected areas in Poland*, išnaša 152.

¹⁵⁸ *National report on protected areas* [interaktyvus]. Ministry of the Environment, Poland, May 2003 [žiūrėta 2008 m. kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mos.gov.pl:1094/biodiv/files/a.3.3.3.5..doc>

¹⁵⁹ ČEKSTERĒ, Indra. *About protected areas* [interaktyvus]. Elektroninis pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. vasario 4 d. [žiūrėta 2008 m. vasario 5 d.]. Asmeninis pranešimas.

Nacionaliniai parkai tai teritorijos, kuriose saugojama mažai ar visai nepakeista gamtinė aplinka, kultūriniai kraštovaizdžiai, kultūriniai ir istoriniai paminklai bei kultūrinių kraštovaizdžių savitumai. Pastarasis aspektas atspindi kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos pagrindinį principą išsaugoti natūralios gamtinės ir žmogaus veiklos sąveikos rezultata. Panašiai vertinamos saugojamos kraštovaizdžio teritorijos, kurių paskirtis saugoti originalius ir skirtingus kraštovaizdžius. Jų tikslas išsaugoti Latvijos kraštovaizdžio aplinką ir jo savybes, taip garantuojant tinkamas visuomenės poilsio ir turizmo galimybes. Latvijos saugojamos kraštovaizdžio teritorijos reprezentuoja žemesnio rango saugomas teritorijas¹⁶⁰. Palyginimui, galima teigti, jog šios teritorijos pagal savo paskirtį užtikrinti poilsio ir turizmo galimybes Lietuvoje atitiktų regioninio parko statusą, tačiau pagal saugojimo tikslą – kraštovaizdžio draustiniams.

Tačiau verta paminėti, kad pastebimas gamtos paveldo apsaugos svarbumas kultūros paveldo apsaugos atžvilgiu. Silpna kompleksinio paveldo arba kraštovaizdinės paveldosaugos situacija akivaizdi ne tik gamtine įstatymų pakraipa (nagrinėtas įstatymas *Dėl ypač saugomų gamtos teritorijų*, nors jame reglamentuojama visų saugomų teritorijų veikla; taip pat 1997 m. *Gamtos apsaugos*¹⁶¹ įstatymas [pabraukta mano – L. M.]). Tą taip pat įtakoja ir detalesnės informacijos kraštovaizdinės paveldosaugos tematika stoka, gamtinių saugomų teritorijų gausa palyginus su kultūros ar kompleksinio paveldo apsaugos zonomis, kurios vienodai vadinamos bendru „saugomų gamtos teritorijų“ pavadinimu [žiūr. 3 pav.]. Iš 247 Latvijoje esančių saugomų teritorijų, tik 9 galima priskirti atitinkančias kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą: 3 nacionaliniai parkai ir 6 saugomos kraštovaizdžio teritorijos¹⁶². Panaši situacija atsispindi apibūdinant Latvijos saugomų teritorijų sistemą, kai net nepateikiami saugomų kraštovaizdžio teritorijų pavyzdžiai¹⁶³. Pasak P. Kavaliausko, viena iš tokios situacijos priežasčių – buvusio sovietinio saugomų teritorijų tinklo nepakeitimas ir orientavimasis į daugiau objektinę apsaugą, bendros saugomų teritorijų sistemos nesukūrimas¹⁶⁴. Tą patvirtina bei J. Bučo suteikta informacija, kad Lietuvos kaimyninėse valstybėse vis dar veikia XX a. antros pusės paveldosauga ir ryškesnių pokyčių nematyti¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Pagal *On specially protected nature territories* [interaktyvus]. The Supreme Council of the Republic of Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vidm.gov.lv/eng/likumdosana/files/text/Elikumd/iadt//On_Specially_Protected_Nature_Territories.doc

¹⁶¹ *Law on environmental protection* [interaktyvus]. The Supreme Council of the Republic of Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://web.ceu.hu/envsci/eianetwork/legislation/latvialep.htm>

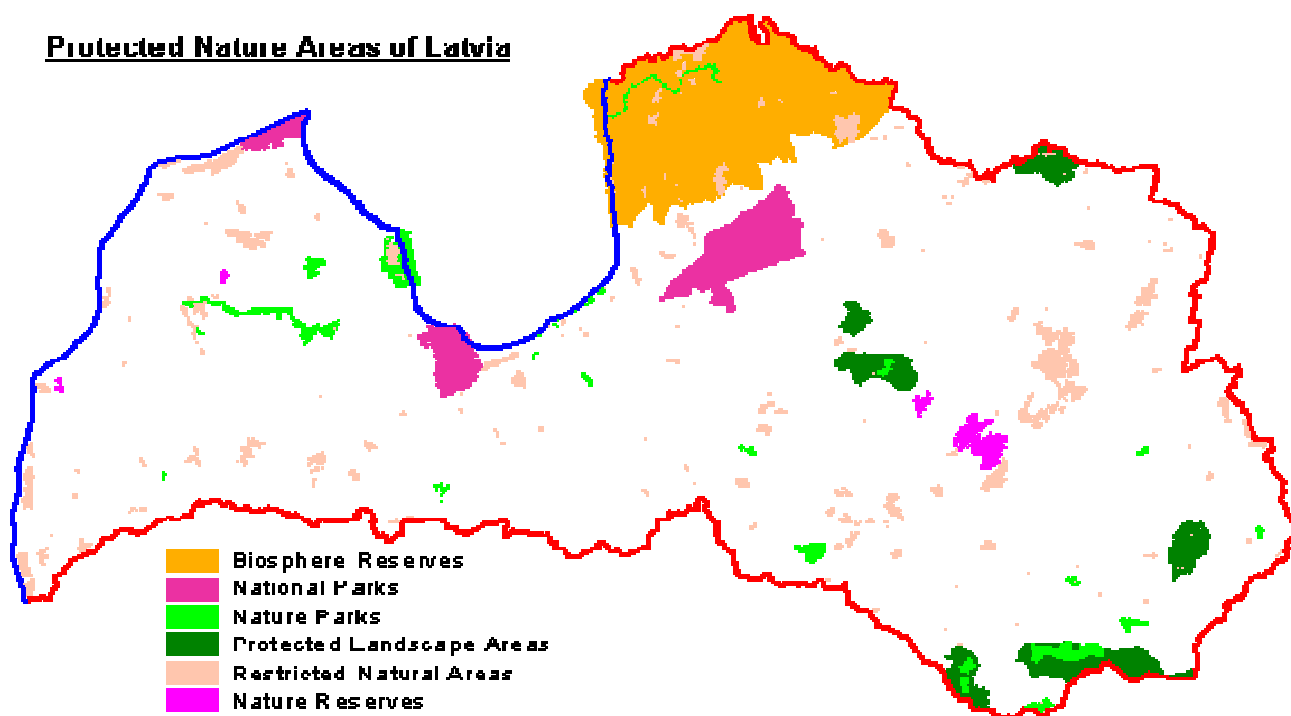
¹⁶² *National nature conservation legislation* [interaktyvus]. Biodiversity in Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://enrin.grida.no/biodiv/biodiv/national/latvia/legislat/prot_ter.htm

¹⁶³ *Parks, reserves and other protected areas in Latvia* [interaktyvus]. The portal about parks in Italy [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parks.it/world/LV/Eindex.html>

¹⁶⁴ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹⁶⁵ BUČAS, išnaša 132.

4 schema. *Saugomos teritorijos Latvijoje*. Šaltinis: *Protected nature areas of Latvia* [interaktyvus]. Biodiversity in Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://enrin.grida.no/biodiv/biodiv/national/latvia/legislat/prot_ter.htm

Nacionalinių parkų kompleksinės paveldosaugos paskirtis labiau atsispindi jų internetinėse svetainėse. Pirmasis Latvijos Gaujos nacionalinis parkas įsteigtas 1973 m. Didžiausias dėmesys čia skiriamas gamtos apsaugai, tačiau gausu ir kultūros paveldo objektų: pilių, bažnyčių, archeologinių vietovių. Tačiau jaučiama gamtos ir kultūros paveldo atskirtis pasireiškia tuo, jog dažnai išskirtinės gamtos vietos nepriklauso nuo žmogaus sukurtos aplinkos ir atvirščiai. Kraštovaizdinės paveldosaugos sampratą atitiktų nebent populiariais tarp turistų vadinami Siguldos ir Cesis miestai¹⁶⁶. Apibendrinant Gaujos nacionalinio parko ypatumus, galima daryti išvadą, jog gamtos vertybės yra labiau vertinamos negu kultūros, tokiu būdu kompleksinio paveldo teritoriją paverčiant skirtingų sričių apsaugos zona, gamtos ir kultūros paveldo vertybes traktuojant kaip atskirus objektus.

Tačiau kitas Latvijos nacionalinis parkas – Kemeris, įkurtas 1997 m. – vertintinas skirtingai nei Gaujos. Nors pagrindiniu akcentu čia įvardijami miškai, kompleksinio paveldo objektu laikytinas ne tik Kemeris miesto parkas, dirbtiniai kanalai susijungiantys su Veršupitės upe, tačiau ir seni pajūrio žvejybiniai kaimai, išlaikantys savo tradicijas¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Pagal *Gauja national park website* [interaktyvus]. Gauja national park, Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.gnp.gov.lv>

¹⁶⁷ Pagal *Kemeris national park website* [interaktyvus]. Kemeris national park, Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kemeris.gov.lv>

Lyginant Latvijos ir Europos kraštovaizdinės paveldosaugos pagrindinius principus, kaip bendrą aspektą galima vertinti istorinę materialistinę autentiškumo sampratą. Tačiau Latvijoje gana akivaizdi atskira gamtos ir kultūros paveldo apsauga, trukdo vystyti kompleksinei paveldosaugos sampratai. Tačiau žinant, kad ir Europoje kraštovaizdžio apsauga susirūpinta gana vėlai, t. y. tik XX a. paskutiniame dešimtmetyje rengiant ir priimant *Europos kraštovaizdžio konvenciją*, Lenkijos ir Latvijos saugomų teritorijų tinklas galbūt dar tik eina brendimo keliu. Tačiau Lietuvos atžvilgiu, Lenkijos ir Latvijos saugomų teritorijų raida vertintina kaip nepažengusi ir egzistuojanti dar XX a. antroje pusėje nubrėžtų ribų terpėje. Tokią prielaidą leidžia kelti bei tolesnė darbo dalis, kurioje analizuojama kompleksinių saugomų teritorijų raida ir ypatumai. Kaip jau minėta, pasak P. Kavaliausko ir J. Bučo, Lietuvos kaimyninės valstybės ir toliau remiasi daugiausiai elementine objektų apsauga¹⁶⁸.

4.2. Kompleksinės saugomos teritorijos

4.2.1. Ištakos ir raida

Kompleksinių saugomų teritorijų pradžia jau buvo paminėta analizuojamoje ankstesnėje darbo dalyje – tai 1960 m., kai įsteigti pirmieji kraštovaizdžio draustiniai. Jie įtakojo ir 1959 m. *Gamtos apsaugos įstatyme* numatyto kompleksinio saugomos teritorijos tipo – nacionalinio parko - atsiradimą. P. Kavaliauskas pažymi, kad Lietuva pasirinko tinkamiausią šaliai nacionalinio parko traktavimą – kompleksiškus nacionalinius parkus, kurie yra stambios, žymia dalimi sukultūrinto kraštovaizdžio teritorijos, skirtos rekreacijai santykinai natūralioje gamtoje bei moksliniams tyrimams¹⁶⁹.

Pirmojo Lietuvoje Aukštaitijos nacionalinio parko pradžia laikytini 1960 m., kai tuometinė šalies vyriausybė Č. Kudabos rūpesčiu įsteigė Ignalinos kraštovaizdžio draustinį¹⁷⁰, nors oficialiai nacionalinis parkas apimantis ir minėtą teritoriją įkurtas 1974 m. Remiantis kitu šaltiniu, pats nacionalinio parko mokslinis supratimas bei juridinis įteisinimas Sovietų sąjungoje susiformavo 1968-1971 metais¹⁷¹. Tiesa, šis supratimas vertinamas daugiau kaip gamtamokslinis, nes ir pats P. Kavaliauskas visus nacionalinius, regioninius ir tuo metu planuotus priemiestinius parkus vadino gamtiniais parkais¹⁷². Jo rūpestis apsaugoti didelius plotus vertingus savo kraštovaizdžiu ir turinčius intensyvaus ūkio sritis, įtakojo nacionalinio parko kūrimo paspartinimą. Čia taip pat reikia atkreipti dėmesį į vieną iš kompleksinės saugomos teritorijos tipo – regioninio parko, kaip žemesnės

¹⁶⁸ KAVALIAUSKAS, išnaša 8; BUČAS, išnaša 132.

¹⁶⁹ KAVALIAUSKAS, išnaša 19, p. 6.

¹⁷⁰ AUKŠTAITIS, Julius. *Lietuvos nacionaliniai parkai*. Vilnius: Margi raštai, 1996, p. 10.

¹⁷¹ KAVALIAUSKAS, išnaša 25, p. 15.

¹⁷² KAVALIAUSKAS, išnaša 19, p. 6-7.

nacionalinio parko grandies – sąvokos įvedimą į saugomų teritorijų sritį. P. Kavaliauskas ją vartoja jau nuo 1970 m.

Kitas variantas tai 1966 m., kai Kuršių Nerija buvo paskelbta kraštovaizdžio draustiniu su specialiu režimu. Tai reiškė, kad iš esmės šiai vertingai teritorijai buvo suteiktas nacionalinio parko statusas – atitinkantis dabartinius nacionalinio parko režimo reikalavimus, o 1968 m. ši teritorija jau turėjo generalinį planą atitinkantį nacionalinių parkų tvarkymo principus¹⁷³. Tačiau oficialiai jis taip ir nebuvo įteisintas, be to, 1976 m. Kuršių Nerijos miškai įvardyti kaip valstybinis miško parkas.

Todėl, nors faktiškai nacionalinio parko režimas pirmąkart Lietuvoje buvo pradėtas taikyti būtent Kuršių Nerijoje 1966 m. minėtojo „specialaus režimo landšaftinio draustinio“ statusu, „pirmuoju oficialiu“ nacionaliniu parku Lietuvoje derėtų laikyti Aukštaitijos nacionalinį parką. Tokią išvadą įtakoja kelti projektiniai ir teisiniai nacionalinio parko kūrimo aspektai. Planuojamo Aukštaitijos nacionalinio parko projektas buvo parengtas dar 1971 m., tačiau dėl tuometinio Gamtos apsaugos komiteto priekabiavimų, nacionalinis parkas veiklą pradėjo 1974 m. Galima teigti, kad minėtas Gamtos apsaugos komitetas ir jo vykdyta politika įtakojo kelti šioje pastraipoje paminėtą išvadą, nes Kuršių Nerijai tapti nacionaliniu parku greičiausiai sutrukdė tai, jog tuometinėje okupacinėje valdžioje buvo ypatingai svarbu gesinti bet kokias iniciatyvas susijusias su tautiškumu, nacionalinėmis nuotaikomis ir pan. Netgi nacionalinio parko pavadinimas (LTSR nacionalinis parkas) neteikė vilties turėti daugiau negu vieną tokios svarbos teritoriją ir buvo traktuojamas kaip vienintelis galimas. Valdžios, Gamtos apsaugos komiteto propaguotą atsargią slopinimo politiką nacionalinių ir regioninių (kraštovaizdžio, gamtos) parkų steigimo atžvilgiu, kaip vieną pagrindinių sunkaus sistemos vystymosi priežasčių, įvardija ir P. Kavaliauskas¹⁷⁴.

Aukštaitijos nacionalinio parko kūrimas prasidėjo nuo būsimos jo vietos paieškos. Verta paminėti, jog jis įkurtas tik trečdalyje planuotos teritorijos. Šį faktą galima įvardinti kaip dar vieną valdžios mėginimą riboti valstybines-tautines veiklas. Č. Kudabos, K. Eringio, V. Gudelio ir kitų iniciatyva, pirmojo nacionalinio parko vieta buvo pasirinkta Ignalinos – Molėtų apylinkės, o projektavimo darbai pavesti atlikti Statybos ir architektūros institutui, kurio siūlymu turėjo būti saugomi Lakajų-Aiseto-Ginučių ežerynai bei Labanoro ir Ažvinčių girios. Taigi, 1974 m. 30 tūkst. ha ploto teritorijoje buvo įkurtas LTSR nacionalinis parkas¹⁷⁵. Nors Aukštaitijos nacionalinio parko vardas jam buvo suteiktas tik 1989 m., tačiau jau 1976 m. publikuotoje LTSR Nacionalinio parko planavimo schemoje jis įvardijamas kaip LTSR Nacionalinis parkas „Aukštaitija“.¹⁷⁶

Jis buvo įsteigtas išsaugoti ir propaguoti vertingus moksliniu, estetiniu bei turistiniu požiūriu Rytų Lietuvoje esančius gamtos ir kultūros paminklus, retas gyvūnijos ir augalijos rūšis bei jų

¹⁷³ KAVALIAUSKAS, išnaša 119, p. 53.

¹⁷⁴ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹⁷⁵ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 12.

¹⁷⁶ DANIULAITIS, G. et al. *Lietuvos TSR nacionalinio parko planavimo schema (mokslinio tyrimo ir projektinio darbo patikslinta santrauka)*. Vilnius, 1976, p. 5.

augimvietes ir kraštovaizdžius, o nacionalinio parko principinės zonos padalytos pagal pagrindinę funkciją: rezervacinė-apsauginė (24% teritorijos), rekreacinė (45%) ir gamybinė (16%) su atitinkamomis pagrindinėmis funkcijomis. Likusį Nacionalinio parko plotą užima zonomis neskirstyti ežerai. Nuo pat oficialaus jo veikimo pradžios buvo pradėta mąstyti apie galimą jo plėtimąsi, svarstyta nacionalinio parko režimą išplėsti per visą Žeimenos aukštupio baseiną: Žeimenos-Kiaunos-Luknos-Peršokšnos-Lakajos upėmis apjungti Ginučių, Peršokšnos, Aiseto ir Lakajų ežerynus, kas sudarytų apie 70 tūkst. ha ploto¹⁷⁷.

Jau sovietmečiu buvo suvokta kompleksinio paveldo svarba, t. y. gamtos ir kultūros vertybių neatsiejamumas vienas nuo kito, apsaugos zonų suderinamumas. Kuriant pirmąjį nacionalinį parką Lietuvoje, tai taip pat gana ryškiai pasireiškė. Nacionaliniai parkai, kaip administracinė forma, organizuojami moksliniu bei rekreaciniu požiūriais vertingiausių gamtinio ir kultūrinio kraštovaizdžio kompleksų apsaugai ir racionaliam naudojimui. Pagal savo funkcinę struktūrą tai – teritoriniai vienetai, jungiantys ir derinantys savyje įvairios paskirties bei skirtingo naudojimo intensyvumo zonas¹⁷⁸.

8 – amė deš. pradėta mąstyti ir apie kitoms, savitumu išsiskiriančioms Lietuvos sritims būtinus nacionalinius parkus. 1975 m. Architektūros ir statybos institutas tuometiniam Gamtos apsaugos komitetui pasiūlė įsteigti Žemaitijos, Dzūkijos, Kuršių Nerijos, Kernavės ir Nemuno kilpų nacionalinius parkus¹⁷⁹. Tačiau tik 1986 m., kaip sudėtinę Lietuvos kompleksinės gamtos apsaugos schemos dalį tuometinė šalies Vyriausybė patvirtino Vilniaus universiteto Kraštovarkos grupės, vadovaujamos P. Kavaliausko ir talkinant Botanikos institutui, parengtą perspektyvinę saugomų teritorijų tinklo plėtros programą, kurioje buvo numatyta sukurti Lietuvoje 5 nacionalinius parkus: Aukštaitijos, Dzūkijos, Kuršių Nerijos, Žemaitijos ir Trakų¹⁸⁰. Jų steigimas patvirtintas 1989-10-31 Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu *Dėl nacionalinių parkų steigimo*, kuriuo reglamentuota būsimų nacionalinių parkų veikla, pobūdis ir uždaviniai¹⁸¹.

Kadangi nacionalinių parkų pagrindinė idėja yra kraštovaizdinė, jau 1976 m. P. Kavaliauskas siūlė tokių parkų bendrą tinklą pavadinti kraštovaizdžio parkais. Ši sąvoka traktuotina kaip dabartinių valstybinių parkų pirmtakė, nes tuomet kraštovaizdžio parkai turėjo apimti nacionalinius, būsimus regioninius ir planuotus vietinius parkus. Kraštovaizdžio parkų veiklos ribos taip pat atitiktų šiandieninių valstybinių parkų, nes pagrindinėmis zonomis įvardintos rezervatinė ir rekreacinė.

¹⁷⁷ Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo. In *LTSR galiojančių įstatymų sisteminių rinkinys*. Vilnius, 1978, t. 7, p. 390-391.

¹⁷⁸ DANIULAITIS, išnaša 176, p. 4.

¹⁷⁹ BUČAS, išnaša 3, p. 248.

¹⁸⁰ Plačiau: KAVALIAUSKAS, Paulius. Konservacinių teritorijų perspektyvinės sistemos geografinis pagrindimas. *Geografijos metraštis*, 1986, t. 23, p. 282-283.

¹⁸¹ Plačiau: LTSR nacionalinių parkų bendrieji nuostatai. In *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. Vilnius, 1989, Nr. 20-36, p. 732-737.

Įkūrus nacionalinį parką išskilo būtinybė turėti tokių pačių ar panašių tikslų siekiančią, tačiau mažesnę savo apimtimi teritoriją, kurioje taip pat būtų vykdoma kompleksinė paveldo apsauga. Tokio žingsnio naudą ir svarbą rodė bei kitų šalių, turinčių žemesnio rango nacionalinio parko atitikmenį, patirtis. Nežiūrint to, kad jose vyravo skirtingi pavadinimai, Prancūzijoje – regioniniai, JAV – valstijų, Kanadoje – provincijų, Japonijoje – prefektūrų ir t. t., jų paskirtis ir pobūdis buvo vienodas, t. y. sukultūrinto kraštovaizdžio vertybių saugyklos ir pažintinės rekreacijos prioriteto teritorijos¹⁸². Lietuvoje šio saugomų teritorijų tipo sąvoka kito, tačiau pirmoji jų atitiko šiandieninę. P. Kavaliauskas dar 1970 m. išskyrė regioninius parkus kaip papildančius nacionalinių parkų tinklą¹⁸³. Tačiau realiai jie veikė kaip gamtos arba kraštovaizdžio parkai. Gamtos parko pavadinimu įkurta bei pirmąją šalyje laikoma tokio tipo saugoma teritorija.

1984 m. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto iniciatyva Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimu buvo įsteigtas Valstybinis Pavilnių gamtos parkas¹⁸⁴, atitinkantis šiandieninio regioninio parko statusą, nors P. Kavaliauskas šioje teritorijoje kraštovaizdžio parką siūlė steigti dar 1978 m. Svarbiu šios sistemos elementu buvo bei Kurtuvėnų regioninis parkas, miškininkų ir žaliųjų iniciatyva pradėjęs savo veiklą *de facto* dar prieš oficialiai jį įteisinant¹⁸⁵.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, naują kvėpavimą įgavo ir saugomų teritorijų sistema. Dar kiek anksčiau, aktyviausiais Sąjūdžio laikais, 1989 m. buvęs LTSR nacionalinis parkas pervadintas į Aukštaitijos nacionalinį parką. Pradėjus naują jaunos valstybės etapą, nereikėjo ilgai laukti, kol bus žengtas žingsnis link keletą dešimtmečių brandintos, etnokultūrinių Lietuvos sričių savasties įprasminimo nacionalinių parkų forma idėjos įgyvendinimo. 1991 m. balandžio 23 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba įsteigė Dzūkijos, Kuršių Nerijos ir Žemaitijos nacionalinius bei Trakų istorinį nacionalinį parkus. Parengus Regioninių parkų steigimo programą, visi siūlyti ir iki šiol egzistuojantys 30 regioninių parkų buvo įsteigti 1992 m. rugsėjo 24 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu ir užėmė 370 880 ha plotą (šiuo metu regioninių parkų plotas sudaro 439 084 ha šalies ploto). Vienas jų – Dieveniškų regioninis parkas – paskelbtas istoriniu regioniniu parku¹⁸⁶ [nacionalinių ir regioninių parkų sąrašą žr. 2 priedas ir 3 priedas – L. M.].

Įdomu palyginti sovietmečio pabaigoje sudarytą būsimų regioninių parkų sąrašą su įkurtu 1992 – aisiais metais. Visų pirma – skyrėsi planuojamų parkų skaičius. Buvo sumanyta naujam regioninių parkų statusui priskirti 25 teritorijas. Tačiau į Nepriklausomybės metais sukurtą šių saugomų teritorijų tinklą pateko ne visi siūlyti, o taip pat prisidėjo nauji gamtos ir kultūros

¹⁸² BUČAS, išnaša 30, p. 16.

¹⁸³ KAVALIAUSKAS, išnaša 19, p. 6-7.

¹⁸⁴ BAŠKYTĖ, Rūta; ir KAVALIAUSKAS, Paulius. *Vilniaus regioniniai parkai: [atgyja, vilioja, dabina]*. Vilnius, 2002, p. 10.

¹⁸⁵ KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 12.

¹⁸⁶ BUČAS, išnaša 3, p. 248.

vertybėmis išsiskiriantys saugotini šalies plotai. Atitinkamai skyrėsi ir regioninių parkų plotai: 1988 m. siūlyti 25 parkai būtų užėmę apie 40 000 ha mažiau negu užėmė 1992 m. įkurti 30 parkų.¹⁸⁷

Būtina akcentuoti regioninių parkų susikūrimo priežastis. Šių parkų atsiradimą lėmė tai, kad ilgą laiką Lietuvoje egzistavusių kraštovaizdžio draustinių, įsteigtų vaizdingiems kraštovaizdžio kompleksams išsaugoti, rekreacinis bei ūkinis režimas neatitiko ir negalėjo atitikti draustiniam keliamų reikalavimų, nes šios polifunkciškai reikšmingos teritorijos negalėjo būti tvarkomos vien pagal konservacinius principus¹⁸⁸. Taip pat JAV, Kanados, Japonijos, Prancūzijos ir kitų šalių pavyzdžiai rodė, kad turėti žemesnio rango valstybinius parkus, kurie nuo nacionalinių parkų skiriasi pavaldumu ir mažesne santykinė svarba, yra naudinga saugomų vertybių atžvilgiu. 1988 m. rengiant LTSR kompleksinės gamtos apsaugos schemą iki 2000 m., buvo vykdytas specialus mokslinis tiriamasis darbas „Paruošti ir moksliskai pagrįsti perspektyvinę ypač saugomų respublikos teritorijų schemą“, kuriame nutarta tokius valstybinius parkus pavadinti regioniniais. Jie buvo siūlomi vaizdinguose gamtos saugos požiūriu vertinguose plotuose, pasižyminčiuose dideliu rekreaciniu potencialu, kur tenka vystyti gana intensyvų poilsį ir turizmą¹⁸⁹.

Visų Lietuvos saugomų teritorijų raidą ir kūrimą galima priskirti P. Kavaliauskui, kurio pastangomis šiandien veikia nuosekliai sukurta ir suplanuota sistema. Didžiausia svarba joje tenka valstybiniam parkams, kurių idėjos įgyvendinimas sukėlė daugiausiai rūpesčių ir prieštaravimų tiek politiniame, tiek visuomeniniame gyvenime. Viena iš tokios eigos priežasčių – nacionalinių ir regioninių parkų išskirtinumas savo pobūdžiu, veikla ir svarba visuomenei.

4.2.2. Savitumai

Esminis valstybinių parkų bruožas – kraštovaizdinės paveldosaugos propagavimas. Kompleksinė, bendrai saugant kultūrinės ir gamtinės prigimties dėmenis, kraštovaizdžio lygmens paveldo apsauga yra ne tik išskirtinis valstybinių parkų savitumas, tačiau ir vienas iš pagrindinių aspektų, nusakančių visos šalies saugomų teritorijų sistemos veiklos principus.

Valstybinių parkų savitumus geriausiai atspindi jų apibūdinimas šalies *Saugomų teritorijų įstatyme*¹⁹⁰:

¹⁸⁷ 1988 m. rekomenduotų steigti, plėsti bei keisti ypač saugomų teritorijų sąrašė regioniniais arba gamtos parkais buvo įvardinti: 1-Anykščių šilelio, 2-Aukštadvario, 3-Čibirio, 4-Daugų, 5-Dubingių, 6-Dubysos, 7-Girulių, 8-Kauno marių, 9-Kurtuvėnų, 10-Metelių, 11-Nemuno deltos, 12-Nemuno kilpų, 13-Neries, 14-Panemunių, 15-Pagermančių, 16-Plinkčių, 17-Rambyno, 18-Rubikių, 19-Sartų, 20-Šventosios aukštupio, 21-Tytuvėnų, 22-Veisiejų, 23-Žaliosios girios, 24-Žaliųjų ežerų. Iki sukuriant Aukštaitijos nacionalinį parką, laikinai steigti Aiseto ir Lakajų valstybinius regioninius arba gamtos parkus.

¹⁸⁸ KAVALIAUSKAS, išnaša 24, p. 11.

¹⁸⁹ KAVALIAUSKAS, išnaša 25, p. 17.

¹⁹⁰ *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

- *nacionaliniai parkai – saugomos teritorijos, įsteigtos nacionalinės svarbos gamtiniam ir kultūriniam kraštovaizdžiui, reprezentuojančiam šalies etnokultūrinių sričių gamtos bei kultūros savitumus, saugoti ir tvarkyti;*
- *regioniniai parkai – saugomos teritorijos, įsteigtos gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais regioninės svarbos kraštovaizdžiui ir ekosistemoms saugoti, jų rekreaciniam bei ūkiniam naudojimui reglamentuoti.*

Valstybinių parkų apibrėžimuose itin ryškus kultūrinis akcentas, kuris yra vienas iš esminių šių saugomų teritorijų bruožų. Kultūrinio dėmens vaidmuo čia daug didesnis nei daugelyje pasaulio šalių. Tokią išvadą leidžia kelti nagrinėtos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos bei P. Kavaliausko suteikta informacija¹⁹¹. Akcentuojant tai, jog Lietuvoje žmogaus nepalietos gamtos nebeliko, kultūrinio dėmens svarba suprantama. Tačiau tai nereiškia, kad kultūros paveldui skiriamas prioritetas, kas prieštarautų bendro gamtos ir kultūros paveldo idėjai. Kaip atsispindės praktinėje valstybinių parkų veikloje, būtent gamtos paveldas turi pranašesnę poziciją: didžiaja dalimi valstybinių parkų ribos planuotos remiantis gamtiniu pagrindu; daugiausiai praktinių problemų kyla saugant gamtos paveldą. Galbūt tai logiška, nes kultūros atsiradimą tam tikroje vietoje įtakojo gamtos dėsniai, t. y. išskirtinės ar palankios sąlygos žmogui kurtis ir kurti, nuo ko žmogus tapo priklausomas nuo gamtos. Žmogaus veikla ir palikimas bet koku atveju vertingas tik atitinkamoje aplinkoje. Dėl šių priežasčių saugoma turi būti visa teritorija, neišskiriant gamtos ir kultūros paveldo kaip atskirų dėmenų. Teritorijos apsauga ir yra valstybinių parkų raiškos priemonė.

Taip pat svarbus valstybinių parkų išskirtinumas yra jų grupavimas į istorinius parkus. Pagal *Saugomų teritorijų įstatymą* istoriniai nacionaliniai parkai gali būti steigiami istorinių Lietuvos valstybingumo centrų kultūriniais kompleksais ir jų gamtinei aplinkai išsaugoti. Žemesnio rango istoriniai regioniniai parkai steigiami išsaugoti istoriškai vertingus regioninius kultūrinius kompleksus bei jų gamtinę aplinką¹⁹². Pasak P. Kavaliausko, istoriniai nacionaliniai parkai Lietuvos saugomų teritorijų sistemai taip pat suteikia savitumo, nes tai gana retas atvejis pasaulyje, kur vykdoma tokio pobūdžio paveldo apsauga¹⁹³.

Nacionalinių ir regioninių parkų teritorijos ribos jau idėjos raidos pradžioje suvoktos kaip itin problemiškos. Projektuojant jų planus, suprasta, kad išvengti saugomų teritorijų idėjos ir žmoniškųjų poreikių ginčo gali nepavykti, nes didžiaja dalimi planuotos teritorijos buvo daugiau ar mažiau apgyvendintos ar kitaip veikiamos ūkinės žmogaus veiklos. Siekiant optimaliausio varianto, valstybiniai parkai sukurti kaip kompleksinio tipo saugomos teritorijos, kuriose galima įvairi veikla – tiek tinkanti saugomų teritorijų idėjai, tiek žmogiškiesiems poreikiams tenkinti. Valstybiniai

¹⁹¹ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹⁹² *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

¹⁹³ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

parkai suprantami kaip apsaugos zonų kompleksas, o jos akcentuotinos kaip kitas esminis valstybinių parkų savitumas.

Būtent apsaugos zonos buvo vienas tų aspektų, kurie padėjo formuoti kompleksinę apsaugą. Kompleksinės saugomos teritorijos suvokimas turėtų būti traktuojamas, kaip sudarytas iš įvairių apsaugos zonų – konservacinės, prezervacinės, rekreacinės – nes kraštovaizdžio apsauga turi būti vykdoma remiantis visais principais. Kompleksinio paveldo struktūros saugomoje teritorijoje negali būti prioritėtinės apsaugos zonos. Visos zonos turi sudaryti prioritėtų mozaiką, neakcentuojant vienos iš jų¹⁹⁴.

Apsaugos ar funkcinė zonų buvimas suteikia galimybę valstybiniuose parkuose neapsiriboti vien tik saugomų teritorijų pagrindiniu principu – išsaugoti. Be konservacinės apsaugos zonos, kurioje visiškai ar dalinai draudžiama žmogaus veikla (draustiniai, rezervatai), išskiriamos ekologinės, rekreacinės, ūkinės apsaugos zonos. Ekologinėje apsaugos zonoje nustatomi kai kurie veiklos apribojimai norint apsaugoti gretimas teritorijas ar objektus, taip pat aplinką nuo galimo neigiamo veiklos poveikio. Rekreacinėse zonose paprastai skatinama vystyti turizmo sritį, kurios dėka žmogus turėtų galimybę teritorijoje poilsiauti, keliauti ar gydytis¹⁹⁵. Ūkinė zona išsiskiria tuo, jog čia nedraudžiama iki tol besivysčiusi žmogaus veikla, toliau skatinama žemdirbystė ar kita ūkinė šaka. Draudimais gali būti apribotos tik stambių įmonių, fabriku statybos ir pan. Tačiau tikslesnes zonų apibrėžtis nusako kiekvieno valstybinio parko reglamentai, kuriais ir reikėtų vadovautis.

Apibendrinant valstybinių parkų ypatumus, verta konstatuoti, jog tai ryškiausia grandis Lietuvos saugomų teritorijų sistemoje. Kraštovaizdžio, kaip per ilgą laiką gamtinių ir antropogeninių veiksnių dėka susiformavusio darinio, apsauga, suteikia šiam saugomų teritorijų tipui išskirtinumo ne tik sudėties, raiškos ar pagrindinių funkcijų srityje, bet ir sudėtingo valdymo prasme. Išanalizavus Lietuvos kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos raidą ir praktinį jos įgyvendinimą kuriant valstybinius parkus, belieka išnagrinėti realias šiandienines šių saugomų teritorijų veiklas ir problemas.

¹⁹⁴ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

¹⁹⁵ Pagal: *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

4.3. Kompleksinių saugomų teritorijų veiklos kryptys ir rezultatai

4.3.1. Valstybinių parkų veiklos organizavimas

Nacionalinių ir regioninių parkų veiklos kryptis geriausiai atspindi *Saugomų teritorijų įstatyme* numatyti jų steigimo tikslai:

- išsaugoti gamtiniu ir kultūriniu požiūriais vertingą kraštovaizdį;
- išsaugoti tipiškas arba unikalias ekosistemas;
- atkurti sunaikintus ir pažeistus gamtinius bei kultūrinius kompleksus ir objektus (vertybes);
- sudaryti sąlygas moksliniams tyrimams gamtos ir kultūros paveldo apsaugos srityse;
- propaguoti ir remti Lietuvos regionų etnokultūros tradicijas;
- sudaryti sąlygas rekreacijai, pirmiausia pažintiniam turizmui;
- plėtoti aplinkosauginį švietimą, propaguoti ekologinę žemdirbystę;
- įgyvendinti kitus valstybinių parkų nuostatuose numatytus jų steigimo tikslus¹⁹⁶.

Tačiau jų veikla priklauso ne tik nuo atitinkamų institucijų darbo, bet ir nuo visuomenės ryšio su tam tikra teritorija. Remiantis šiuo aspektu, Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį galima išskirti į du etapus: idealistinis ir materialistinis. Idealizmo etapas pasižymėjo saugomų teritorijų kūrimo bumu, noru prisidėti prie to ir būti toje teritorijoje. Tai įtakojo tuomet vyravęs tautiškumo jausmas, o nacionalinio parko pavadinimas šį jausmą tik stiprino. Tiesa, dėl to kildavo ir nesusipratimų, kai visuomenės norai būdavo nerealistiški: nacionaliniu parku ketinta skelbti beveik visą Biržų rajoną ar Nemuno kilpų regioną kartu su Birštonu ir pan. Materialistinis etapas itin ryškus pastaraisiais metais, kai susigrąžinta žemė tampa didele problema saugomoms teritorijoms, o jos savininkai bet kokiais būdais stengiasi ją paversti tinkama statyboms. Su tuo susijęs visuomenės verčių pasikeitimas trumpai jau analizuotas.

Saugomų teritorijų ir valstybinių parkų veiklą ir kylančias dėl to problemas pavesta reguliuoti Valstybinei saugomų teritorijų tarnybai prie Aplinkos ministerijos (toliau – VSTT) ir valstybinių parkų direktijoms. Taip pat už Trakų istorinio nacionalinio parko, Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato bei Kernavės valstybinio kultūrinio rezervato veiklą atsakinga Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, o už Pavilnių ir Verkių regioninių parkų veiklą – Vilniaus miesto savivaldybė.

VSTT keliami uždaviniai įgyvendinti saugomų teritorijų strategiją ir politiką šalies mastu, organizuoti saugomų teritorijų apsaugą ir tvarkymą; dalyvauti formuojant šalies mastu saugomų teritorijų strategiją ir politiką bei saugomų teritorijų sistemą; organizuoti ir koordinuoti tarnybos

¹⁹⁶ *Saugomų teritorijų įstatymas*, išnaša 2.

reguliavimo sričiai priskirtų valstybinių rezervatų, nacionalinių ir regioninių parkų direkčių veiklą, valstybinių draustinių, gamtos paveldo objektų apsaugą ir tvarkymą; organizuoti ir koordinuoti veiklą šiose srityse: gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų ir objektų (vertybių) bei kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimo, specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimo, valstybinės saugomų teritorijų kontrolės, pažintinio turizmo ir rekreacijos, mokslinių tyrimų, leidybos ir ekologinio švietimo saugomų teritorijų klausimais srityse¹⁹⁷.

Valstybinių parkų veiklai vietiniu mastu užtikrinti įkurtos nacionalinių ir regioninių parkų direkcijos. Institucijos, sudarytos iš keleto darbuotojų (kraštotvarkos specialistas, ekologas, paveldosaugos specialistas), veikla dažniausiai apsiriboja organizacinio pobūdžio programa, t. y. informacijos rengimas, aplinkos tvarkymas. Tą patvirtina bei *Specialioji valstybinių parkų ir rezervatų paslaugų teikimo programa*, pagal kurią, pagrindinis direkčių uždavinys yra užtikrinti svarbiausių gamtos ir kultūros paveldo vertybių apsaugą ir tvarkymą, naudojant valstybinių parkų ir rezervatų direkčių lėšas, gautas už teikiamas paslaugas. Rezervatų ir valstybinių parkų direkčių gautos pajamos už lankytojų teikiamas paslaugas yra naudojamos rekreacinei infrastruktūrai gerinti, informacinei bazei kurti¹⁹⁸.

Tačiau svarbiausiu bruožu įprasminančiu valstybinių parkų direkčių veiklą yra esminė darbo sąvoka – kraštovaizdinė paveldosauga. Būtina nustatyti, ar teorinė valstybinių parkų formuluotė neatsilieka nuo realios jų veiklos ir gamtos ir kultūros paveldo reikšmė yra suvienodinta, kalbant apie bendrą gamtinių ir antropogeninių veiksnių sąveikos rezultato apsaugą. Praktinę kraštovaizdžio apsaugą galima vertinti kaip įvairialypę. Dažniausiai tai įtakoja konkrečios teritorijos geografinė padėtis ir jos areale esančių vertybių pasiskirstymas. Aukštaitijos NP, Dubysos RP ir Pajūrio RP ir Biržų RP direkčių atsakymai į klausimą, ar Lietuvoje tokio pobūdžio apsauga yra išvystyta, apsiriboja atsakymu, jog tai daugiau siekiamybė, negu realybė. Pasak Pajūrio RP ir Dubysos RP direkčių, vis dar giliai išsisknijusi elementinė selekcija, kai saugojami daugiau pavieniai objektai¹⁹⁹. Tokį požiūrį suformuoja bei išskirti objektai regioninių parkų teritorijoje. Pajūrio RP akcentuoti atskiri kultūros ir didžiąją vertybių dalį sudarantys gamtos objektai, kai bendras gamtos ir žmogaus darinys – etnokultūrinis Karklės draustinis – vertinamas tik kaip kultūros paveldo objektas. Atskirų objektų išskyrimas įtakoja ir parko direkcijos požiūrį į

¹⁹⁷ VSTT nuostatai [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#r/30>

¹⁹⁸ *Specialioji valstybinių parkų ir rezervatų paslaugų teikimo programa* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.vstt.lt/VI/files/File/Strateginis%20veiklos%20planas/88_1%20programa%201%20b%20forma.doc

¹⁹⁹ AUKŠTAITIJOS NP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 15 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 17 d.]. Asmeninis pranešimas; BIRŽŲ RP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 23 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 24 d.]. Asmeninis pranešimas; DUBYSOS RP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 18 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 18 d.]. Asmeninis pranešimas; PAJŪRIO RP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 15 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 17 d.]. Asmeninis pranešimas.

saugotinas sritis. Bent jau Karklės kaimo traktavimas kaip etnokultūrinio šalies palikimo, kuris susikūrė veikiamas tiek gamtinių, tiek kultūrinių veiksnių dėka, būtų žingsnis link kraštovaizdinės paveldosaugos vystymo.

Tačiau kaip teigia VSTT direktorės pavaduotojas Vidmantas Bezaras, saugomoms teritorijoms dažnai priekaištaujama, kad būtent elementinės selekcijos nėra tiek jau daug. Savivaldybių specialistai kaip netikslų teritorijos planavimą nurodo faktą, kai saugoma paskelbiama teritorija, kurioje tėra keletas atskirų vertingų objektų²⁰⁰. Visgi tai įrodo, kad kraštovaizdžio apsauga Lietuvoje egzistuoja, nes būtent tie atskiri objektai yra sujungti į vieną teritoriją kaip atspindintys tam tikrą vertybių arealą, formuojantį išskirtinį kraštovaizdį, kuris ir yra saugojamas kaip vientisas darinys. Prioritetas kraštovaizdžio apsaugai atsispindi bei įvairiuose įstatymuose (*Statybos įstatymas*²⁰¹, *Teritorijų planavimo įstatymas*²⁰² ir kt.). Tokiu būdu akcentuojama vientisa apsauga, kai išsaugant vieną darinį, išsaugojamos tiek gamtos, tiek kultūros vertybės. Jeigu išsaugojus atskirą objektą nyksta jo aplinka, tai tas pats objektas praranda savo vertę. Šiai paveldosaugos sričiai dar reikia laiko, tačiau susidaro nuomonė, jog kai kurių institucijų veikla jai kelia trukdžius, prioritetu iškeliant savo srities problemas, pvz. biologija.

J. Bučas pažymi, kad sukultūrinto kraštovaizdžio turinį sudaro ir jo egzistenciją užtikrina trys pagrindiniai komponentai: gamta, žmogus ir jo tvariniai, kad ūkinė frakcija jame yra paveldėta, perimama iš kartos į kartą ir tradicinė, kad tokios teritorijos negali būti saugomos kaip neliečiamybė ir monofunkcinės zonos, kad jose privalo būti užtikrintos vietinių gyventojų palaikymo socialinės garantijos²⁰³. V. Bezaras patvirtina, kad Lietuvoje labiausiai išvystyta konservacinė išsaugančioji apsauga, atitinkanti draustinių ir rezervatų statusą valstybiniuose parkuose. Siekiant optimalaus valstybinių parkų ir kompleksinio paveldo apsaugos varianto, trūksta laiko ir finansinių išteklių. Neigiamą poveikį vystant kompleksinę apsaugą turi mažas savivaldybių ir visuomenės vaidmuo. Remiantis Prancūzijos ar Vokietijos pavyzdžiais, vietos bendruomenės saugomos teritorijos vystymuisi ir apsaugai turi dar didesnę reikšmę negu direkcija²⁰⁴. Tačiau minėtą J. Bučo teiginį galima paneigti tuo, jog valstybiniuose parkuose numatytos įvairių sričių apsaugos zonos ir netgi skatinama tradicinė veikla ir amatai. Problema yra ne J. Bučo įvardinti trukdžiai, tačiau pačių vietinių bendruomenių nusistatymas prieš saugomas teritorijas bei tradicinės veiklos neperspektyvumas. J. Bučo įvardinta patikimiausia garantija išsaugoti kraštovaizdžio vertybėms, išsaugant patį jo kūrėją, palaikantį vertybių egzistenciją ir perduodantį jas iš kartos į kartą²⁰⁵,

²⁰⁰ BEZARAS, Vidmantas [interviu]. Atliko Laimis Mikelevičius. Vilnius, 2008 m. balandžio 22 d.

²⁰¹ *Statybos įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=297903&p_query=&p_tr2=

²⁰² *Teritorijų planavimo įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319074&p_query=&p_tr2=

²⁰³ BUČAS, išnaša 30, p. 16.

²⁰⁴ BEZARAS, išnaša 200.

²⁰⁵ BUČAS, išnaša 30, p. 16.

praranda reikšmę, nes saugomos teritorijos didžiaja dalimi yra kaimiškos vietovės, kurios ypatingai veikiamos gyventojų senėjimo problemos, o jaunoji karta retai kada lieka puoselėti tradicinių amatų. Taip pat Lietuva nėra Japonija, kur pats amatininkas ir amatų perimamumas yra vertybė.

Gamtos ir kultūros dėmenų vaidmenį valstybiniuose parkuose galima įvardinti taip pat kaip įvairialypį. Tai priklauso nuo to, kokių vertybių arealai yra esminiai formuojant parko bendrą vaizdą. Viename parke pagrindiniais akcentais galima įvardinti gamtą (Aukštaitijos NP, Kuršių Nerijos NP, Krekenavos RP, Labanoro RP, Metelių RP ir kt.), kitame – kultūros paveldą (Trakų INP, Dubysos RP, Dieveniškų IRP, Žagarės RP ir kt.). Nagrinėjant valstybinių parkų bruožus, svarbu pažymėti, kad kiekvienas jų pasižymi tiek gamtinėmis, tiek kultūrinėmis savybėmis, kurios apjungtos į bendrą visumą. Bene kiekviename jų saugomi vertingi etnografiniai kaimai, urbanistinės vietovės, kitaip žmogaus paveiktos ir veikiamos vietos²⁰⁶. Vertinant kultūrinį kraštovaizdį reikia atsižvelgti į kultūros ir gamtos vertybes, jų aplinką ir jas papildomai vertinti erdvinio kraštovaizdžio aspektu (gamtiniu, geografiniu, kraštovaizdžio architektūros ir pan.)²⁰⁷. Pasak V. Bezaro, regioninių parkų direkcijose pagrindinis dėmesys visgi yra skiriamas nekilnojamajam paveldui, t. y. objektų aplinkos tvarkymas, restauravimas ar atstatymas. Tai įtakoja kultūros paveldo pažeidžiamumas, nes gamtos specialiai nenaikinant, grėsmės jai sunykti gali nekilti 50 ar daugiau metų. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga vykdoma netgi tokiais būdais, kai valstybinio parko direkcija įkuriama vertingame/sename pastate. V. Bezaras kaip pavyzdį pateikia Kurtuvėnų regioninį parką, kurio direkcijai atkuriamas dvaro sodyba, Gražutės regioninio parko direkcija įsikūrusi sename žydo name Salake, Veisiejų – dvaro oficinose patalpose, Biržų – buvusioje rotušėje, Anykščių – senojoje mokykloje ir t. t. Visgi gamtos ir kultūros dėmenų vaidmenį stengiamasi suvienodinti, kad šie neturėtų išskirtinio statuso²⁰⁸. Taip pat negalima vienareikšmiškai teigti, jog valstybinių parkų ribos nustatomos tik pagal gamtines vertybes. Kaip jau buvo minėta, dažniausiai jie kuriami remiantis gamtiniu pagrindu, tačiau ribos plečiamos ir dėl kultūros paveldo objektų, pvz. piliakalnių ar pilkapių. Gamtinį pagrindą galima laikyti labiau paslankesniu, nes ypatingo išskirtinumo kultūrinių arealų tinkamų valstybiniais parkams Lietuvoje nėra tiek jau daug. Tiesa, Lietuvoje vyraujantis kultūrinis ar sukultūrintas kraštovaizdis leidžia kelti prielaidą, kad ir valstybiniai parkai yra teritorijose, kuriose svarbiu dėmeniu apibrėžiant jų ribas yra tiek gamta, tiek kultūra.

²⁰⁶ Plačiau: BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 102-263.

²⁰⁷ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius, 2002, p. 153.

²⁰⁸ BEZARAS, išnaša 200.

4.3.2. Valstybinių parkų pasiekimai ir problemos

Siekiant skyriaus tikslumo ir aiškumo verta išskirti pagrindines valstybinių parkų problemas ir laimėjimus.

Pasiekimai:

- dominavimas saugomų teritorijų sistemoje;
- apsaugos zonų taikymas;
- informacinės-turistinės bazės propagavimas.

Problemos:

- neigiamas visuomenės požiūris;
- nesuderinamumas su žemės reforma;
- žemas atitinkamų institucijų bendradarbiavimo lygis.

Šiame skyriuje tikslingiausia remtis 2008-2010 metų strateginiu VSTT veiklos planu²⁰⁹, kuriame įvardinti tiek teigiami, tiek neigiami saugomų teritorijų veiksniai. Deja, neigiami aspektai jame yra daug ryškesni. Kita vertus, būtent kylančios problemos įtakoja veikti ir siekti rezultatų, gerinti atitinkamas sritis.

Valstybinių parkų pasiekimu galima įvardinti akivaizdų dominavimą Lietuvos saugomų teritorijų sistemoje. Tai suteikia saugomai teritorijai savotišką statusą ir reikšmę, nes tiek nacionaliniai, tiek regioniniai parkai reprezentuoja šalies kraštovaizdžio savitumus. Būtent kraštovaizdžio apsauga, kaip pagrindinis valstybinių parkų kategorijos akcentas, yra kertinis veiksnys, saugant ir gamtos, ir kultūros vertybes dabarties ir ateities kartoms. Nors J. Bučas kritikuoja apsaugos zonų taikymą, jų egzistavimą taip pat galima laikyti valstybinių parkų pranašumu, nes taip sudaromos galimybės žmogui tęsti ir plėtoti teritorijos vystymuisi svarbią veiklą, o tuo pačiu – užtikrinti išskirtinių sričių išsaugojimą.

Neabejotinu pasiekimu verta laikyti informacinės–turistinės bazės propagavimą, kuri suteikia galimybę pažinti kraštą bei vystyti su tuo susijusias veiklas, skatinti tradicinių amatų tęstinumą. Apie 70 % valstybinių parkų turint planavimo ir tvarkymo dokumentus arba baigiant juos parengti, gerėja jų valdymas, apsaugos, rekreacinės ir kitos galimybės.

Tačiau problemų kyla žymiai daugiau. Pradedant jas nagrinėti, verta pacituoti retorinį V. Bezaro klausimą: „Kada pastarąjį kartą žiniasklaidos priemonėse buvo pasirodžiusi teigiama informacija apie saugomas teritorijas?“²¹⁰ Neigiamas visuomenės požiūris saugomoms teritorijoms jau trumpai analizuotas, todėl apsiribosiu apibendrinimais. Visuomenės nebrandumas ir gamtos bei

²⁰⁹ 2008-2010 m. strateginis VSTT veiklos planas [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/files/File/Strateginis%20veiklos%20planas/Str%20pl%202008-2010%201a%20f.doc>

²¹⁰ BEZARAS, išnaša 200.

kultūros paveldo vertės nesuvokimas ir negerbimas, įtakoja esamą padėtį. Tokią situaciją galima paaiškinti platesnio požiūrio stoka, kai rūpinamasi tik savo padėtimi, nekreipiant dėmesio į supančią aplinką. Nemažą įtaką čia daro jau minėta žiniasklaida, kuri saugomų teritorijų sritį dažnai piešia tamsiomis spalvomis, akcentuodama absoliutų draudimą. Nors, pasak VSTT direktorės Rūtos Baškytės, kitų šalių saugomose teritorijose taikomi daug griežtesni draudimai. Tačiau daug kas priklauso nuo susiklosčiusių tradicijų, papročių, nuo žmonių mentaliteto. Pavyzdžiui, Anglijoje niekam net į galvą nešauna savo žemėje iškirsti šimtamečius medžius, todėl ir tokio draudimo nėra, nes jis neturi prasmės²¹¹.

Didžiausia problema vystant kraštovaizdinę paveldosaugą tapo žemės reformos nesuderinamumas su saugomomis teritorijomis. Žemės gražinimas buvusiems savininkams neatsižvelgiant į jų ribas, sukėlė bene opiausią problemą per visą saugomų teritorijų sistemos egzistavimą. Pasak P. Kavaliausko, gražindama žemę Lietuva sugrįžo į XVI amžių ir tarsi atnaujino rėžinį ūkininkavimą, nors turėjo unikalią galimybę pasirūpinti visomis vertingomis teritorijomis²¹². V. Bezaras teigia, kad įsigydami žemę žmonės dažnai nepagalvoja, jog joje gali būti tam tikri apribojimai, o paskui bet kokiais būdais bando juos apeiti, kad įgyvendintų savo planus. Žemės naudojimo problema pasireiškia tuo, jog daugelyje valstybinių parkų privati žemė užima jau daugiau negu 50 % teritorijos. Naudingų iškasenų (žvyro, smėlio) karjerų plėtimasis, miškų kirtimas ir panaši žmogaus veikla siekiant pasipelnyti taip pat naikina saugomą kraštovaizdį. Netinkamas teritorijos naudojimas ir privačios valdos didėjimas iššaukia ir kitas problemas – priėjimo ribojimą prie vandens telkinių, visuomeninio naudojimo teisių pažeidimą²¹³.

Žemėvaldos problemos ir visuomenės prieštaravimai dažniausiai susiję su statybomis. Sunkiai suvaldomas statybų bumai valstybiniuose parkuose smarkiai įtakoja kraštovaizdžio raidą. Pastebima visuomenės nuomonės kaita, kai prieš įsikuriant saugomoje teritorijoje žmogus būna itin prieštarinčiai nusistatęs, ir po to, kai jau įsikūręs jis tampa saugomų teritorijų šalininku ir prieštarauja kitai aplink vykstančiai veiklai, statyboms²¹⁴.

Vertinant valstybinių parkų valdymą P. Kavaliauskas, V. Bezaras ir J. Bučas paminėjo tam tikrą prarają tarp atskirų institucijų. Alternatyvi Kraštovarkos ministerija ar panaši institucija, kuri turėtų lemiamos įtakos saugomų teritorijų valdyme, būtų žingsnis link optimalaus varianto. Tačiau šiuo metu pastebima tiek Aplinkos ir Kultūros ministerijų atskira, tiek ir VSTT ir Kultūros paveldo departamento (toliau – KPD) nebendradarbiavimas, dėl ko kyla problemos apsunkinančios sprendimus. Kaip pavyzdį galima pateikti kultūrinių draustinių pavyzdį: valstybiniais kultūriniais

²¹¹ Plačiau apie saugomų teritorijų ir Kuršių nerijos problemas: BAŠKYTĖ, Rūta. *Gamtos kantrybė anksčiau ar vėliau baigiasi* [interaktyvus]. Bernardinai.lt 2008 m. vasario 4 d. [žiūrėta 2008 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/73538>

²¹² KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

²¹³ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

²¹⁴ KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

draustiniams suskaičiuoti pakanka vienos rankos pirštų, nes kultūros paveldo apsaugos srityje įsisenėjusi objekcinė apsaugos tradicija ir net tokie objektai kaip miestelių urbanistinė struktūra, etnokultūriniai kaimai, kurių apsaugos formą geriau atitiktų draustinio statusas, tebevadinami paminklais²¹⁵. Svarbu paminėti, kad visi kalbinti pašnekovai KPD įvardijo kaip instituciją, kuri orientuojasi tik į tam tikrus objektus ir nesistengia žvelgti ir veikti platesniu aspektu. Tam tikrą požiūrį įrodo bei *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*, kuriame saugomomis vietovėmis nurodomi tik kultūrinis rezervatas, kultūrinis draustinis, istorinis nacionalinis ir istorinis regioninis parkas²¹⁶, nors saugomų teritorijų tipų, kuriuose vertybe laikomas ir kultūros paveldas, yra daugiau. Kaip dar vieną atvejį, galima paminėti tai, jog pagal saugomų gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų (vertybių) pobūdį išskiriami gamtiniai, kultūriniai ir kraštovaizdžio draustiniai. Tačiau saugomų teritorijų kategorijų ir jų plotų lentelėje²¹⁷ įvardijami tik gamtiniai ir kompleksiniai draustiniai. Taip pat, išskirtinai gamtiniuose draustiniuose kartu tarp saugojamų vertybių dažnai įvardijami ir kultūros paveldo objektai. Kitas pavyzdys jau konkrečiai šiam darbui aktualiose saugomose teritorijose, t. y. valstybiniuose parkuose: Dzūkijos nacionaliniame parke kultūros paveldo vertybėms išsaugoti išskirti 2 etnokultūriniai ir 1 urbanistinis draustiniai. Pirmieji tai – Musteikos ir Žiogelių kaimai, dėl kurių reikšmės niekas nesiginčija, tačiau ypač vertingu laikomas Zervynų kaimas nėra paskelbtas etnografiniu draustiniu, nors į kultūros paveldo vertybių sąrašą jis buvo įtrauktas vienas pirmųjų Lietuvoje ir yra laikomas vienu vertingiausių etnokultūros palikimų šalyje. Kitas atvejis su urbanistiniu draustiniu – Merkinės miestelio istorinė dalis, kuri kartu yra ir valstybės saugomas paveldo objektas (U 28). Taigi kartais tokiose situacijose atsispindi šalies institucijų prieštaravimai viena kitai ir veiklos nesuderinamumas, nors ypatingai svarbu būtų veikti kuo labiau atsižvelgiant į bendrus interesus.

Valstybinių parkų ir kitų teritorijų veiklą reglamentuojantis *Saugomų teritorijų įstatymas* vertinamas gana palankiai ir tai atsispindi atliktose valstybinių parkų direkcijų internetinėse apklausose²¹⁸. Tiesa, galimos naujos pataisos, atsižvelgiančios į pasikeitusią visapusę Lietuvos padėtį, jau rengiamos. Tačiau didesnę reikšmę saugomoms teritorijoms turėtų tikslesni poįstatyminiai aktai, kurie dažnai tik apsunkina padėtį. Pasak V. Bezaro, naudinga būtų tiksliai reglamentuoti kas ir kiek leidžiama valstybiniuose parkuose, kokiai veiklai pritariama ir ji yra skatinama, o kas – draudžiama²¹⁹.

Apibendrinant reiktų iškelti sąlygą minėtoms problemoms spręsti. Viena jų – kompensavimo sistemos įdiegimas. Beveik neabejojama, kad tai padėtų ne tik išspręsti

²¹⁵ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 93.

²¹⁶ *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. sausio 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

²¹⁷ BAŠKYTĖ, išnaša 41, p. 22.

²¹⁸ AUKŠTAITIJS, išnaša 199.

²¹⁹ BEZARAS, išnaša 200.

nekontroliuojamas statybas, tačiau ir skatintų mirštančių kaimų ir gyvenviečių atgaivinimą. J. Bučo nuomone, į kompensavimo sistemą tikslinga būtų įtraukti privataus verslo kapitalą²²⁰. Tradicinių medžiagų kainos, projektų rengimo skirtumo padengimas įtakotų natūralią kraštovaizdžio kaitą. Kaip teigia V. Bezaras, perspektyvu būtų pasiremti Didžiosios Britanijos pavyzdžiu, kai tarp valstybės ir saugomoje teritorijoje gyvenančio asmens sudaroma sutartis ir jam suteikiama tam tikra išlyga vystyti savo veiklą. Tuo tarpu Lietuvoje tai būtų vertinama kaip korupcija, nes griežti įstatymų reikalavimai turi būti vienodi visiems²²¹. Tačiau pasiekti ir įgyvendinti tai Lietuvoje trūksta tiek valstybės, tiek visuomenės brandos.

4.3.3. Valstybinių parkų perspektyvos

Lietuvos saugomų teritorijų sistemą įvertinus kaip puikiai suplanuotą, belieka išnagrinėti galimos plėtros klausimą ir nustatyti ar ji reikalinga. Pasiremiant aukščiau esančiu skyriumi, tikriausiai daugelis tam prieštarautų, tačiau Lietuvos saugomų teritorijų sistemos kūrėjas P. Kavaliauskas prie esamų valstybinių parkų pridėtų Suvalkijos nacionalinį parką, bei išvystytų istorinių regioninių parkų tinklą. Pasak profesoriaus, vienintelis Dieveniškių IRP tokiu buvo paskelbtas dėka didelės bendruomenės iniciatyvos, nors daugiau priežasčių tokiu būti turi Radviliškio rajone esantis dabartinis Daugyvenės valstybinis kraštovaizdžio draustinis, kurio areale esančios vertybės suteikia jam istorinio regioninio parko statusą *de facto*²²².

Remiantis J. Bučo išsakyta nuomone, dabartiniai valstybiniai parkai įkurti mažai atsižvelgiant į kultūros vertybių sanklodas. Pagal J. Bučo schemą²²³, kultūros paveldo sancaupų arealų įjungimas į valstybinių parkų sistemą, leistų siekti pilno jų tinklo užpildymo. Tai suteiktų progą geriau reprezentuoti šalies gamtos ir kultūros paveldą, o ateityje – visiškai įgyvendinti kompleksinę paveldosaugą²²⁴.

V. Bezaras valstybinių parkų tinklą vertina kaip pilnai suformuotą, išskyrus keletą teritorijų praplėtimo galimybę ir Suvalkijos nacionalinio parko įkūrimą. Tačiau bendrą saugomų teritorijų sistemą tikslinga papildyti dar vienu negriežto režimo kompleksinio pobūdžio saugomos teritorijos tipu, kuriame pagrindiniu akcentu būtų kraštovaizdis²²⁵.

Realiausiu kandidatu į naujo regioninio parko statusą laikytinas Daugų RP. VSTT internetiniame tinklalapyje galima susipažinti su steigiamo regioninio parko taisyklėmis, ribų projektų planais. Teritorija išsiskiria vertingais Didžiulio ir kitais mažesniais ežerais ir aplink juos

²²⁰ BUČAS, išnaša 132.

²²¹ BEZARAS, išnaša 200.

²²² KAVALIAUSKAS, išnaša 8.

²²³ BUČAS, išnaša 3, p. 222.

²²⁴ BUČAS, išnaša 132.

²²⁵ BEZARAS, išnaša 200.

susiformavusiais kraštovaizdžiais, turtingais kultūros vertybėmis: archeologinėmis vietovėmis, Daugų miestelio istoriniu centru, partizanų mūšių ir žūties vietomis, senuoju geležinkeliu ir t. t. Šią teritoriją skelbti regioniniu parku skatina jau minėtos problemos – privati žemėvalda ir statybos. Daugų regioniniame parke didžiausia problema šiuo aspektu yra Daugų miestelio plėtra Doškonių kaimo link. Problemos esmė – naujų pastatų, daugiausia vasarnamių statyba ir chaotiškas anksčiau susiformavusios urbanistinės erdvės bei žemės paskirties keitimas. Tai kelia problemų kultūros paveldo ir gamtinės aplinkos apsaugos bei kraštovaizdžio estetiškumo išsaugojimo srityse. Šiuo metu, ką nors pakeisti šiose teritorijose yra labai sunku, tačiau siūlomas griežtas reglamentavimas ir kontrolė. Taip pat problemų kelia teritorijoje esantys ir naujai išžvalgyti žvyro karjerai²²⁶.

Svarbu tai, kad su šiomis steigimo priežastimis nesutinka regiono gyventojai. Įvykęs viešas projekto ir ribų svarstymas sukėlė didelį pasipriešinimą tarp vietos bendruomenės ir projekto rengėjų²²⁷, nors plane numatytos rekreacinės zonos suteikia galimybę toliau vystyti savo veiklą. Tiesa, V. Bezaras Daugų RP steigimo galimybę vertina gana kritiškai. Pasak VSTT direktorės pavaduotojo, Didžiulio ežeras vertingas hidrologiniu požiūriu, tačiau taikyti regioninio parko statusą vargu ar verta, nes panašių savitumų parkų Lietuvoje jau yra, pvz. Aukštadvario RP²²⁸. Pažymėtina, kad Daugus ir miestelio apylinkes kraštovaizdžio draustiniu skelbti P. Kavaliauskas siūlė dar 1970 m. Būtent bendruomenės prieštaravimą ir ekonominius interesus galima laikyti esminiais faktoriais, lėmusiais Daugų RP neįteisinimą XX a. pabaigoje, kai rajono valdžia pasirinko žvyro gavybos prioritetą, kraštovaizdžio apsaugą laikydama nevertu dėmesio dalyku²²⁹. Tačiau šiandieninis Daugų RP likimas dar spės netolimoje ateityje.

²²⁶ Pagal: *Daugų regioninio parko ir zonų ribų planas bei tvarkymo programa (projektas)* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/291>

²²⁷ Gyventojai priešinasi Daugų regioninio parko kūrimui. *Merkio kraštas*, 2008, balandžio 18 d., Nr. 29, p. 4.

²²⁸ BEZARAS, išnaša 200.

²²⁹ BEZARAS, išnaša 200.

Kraštovaizdinės paveldosaugos ir valstybinių parkų tolesnį vystymąsi Lietuvoje galima vertinti kaip labai problemišką. Tam būtini visų nagrinėtų problemų sprendimai bei tolesnis pradėtų darbų įgyvendinimas. Kraštovaizdžio, kaip gamtos ir kultūros dėmenų komplekso, išsaugojimas įmanomas tik supratus, jog gyvenimas saugomoje teritorijoje nėra vien tik draudimas. Suvokimas, kad gyveni vertingame kraštovaizdyje, turi įtakoti norą išsaugoti jį ateities kartoms, bei skatinti tradicijos vystymąsi. Galbūt pasiekti tai reikia būti idealistų visuomenei. Galima iškelti viltį, kad bėgant laikui keičiasi ir žmogaus vertės. Tik ar sulaukus jų kaitos, dar bus ką saugoti.

Išvados

1. Supratimas, kad išsaugoti kultūros ir gamtos paveldą dabarties ir ateities kartoms įmanoma tik suvienijant skirtingus apsaugos būdus ir susiformavusius principus, skatina kraštovaizdinės paveldosaugos vystymąsi. Bendra gamtos ir kultūros paveldo apsaugos veikla teisiniame, instituciniame ir visuomeniniame lygmenyje turi įtakoti kraštovaizdžio, kaip per ilgą laiką susiformavusio gamtinių ir antropogeninių veiksnių dėka paveikto darinio, išsaugojimą.
2. Savitose paveldosaugos sistemose autentiškumo faktorius apibrėžia ribas, kuriomis remiantis ir formuojama kraštovaizdinė paveldosauga. Svarbu, kad tai, kas tinka Amerikos žemyne ar Japonijoje, gali būti nesuprasta Europoje ir atvirkščiai. Dar svarbesne detale tampa pripažinimas, kad dėl to nei viena paveldosaugos sistema nėra blogesnė ar pranašesnė už kitą.

3. Reliatyvistinės paveldosaugos pripažinimas įtakojo unikalių Japonijos, išskirtinių JAV, Kanados ir Australijos kraštovaizdinių paveldosaugų įsitvirtinimą pasaulinėje paveldosaugos sistemoje. Šių sampratų analizė suteikė galimybę ne tik jas pažinti, bet ir suprasti, kad tiek Europoje, tiek Lietuvoje vyrauja istorinės materijos autentiškumas, todėl ir šalies kraštovaizdžio apsauga formavosi veikiamą šio principo.
4. Kraštovaizdinės paveldosaugos pradžią Europoje galima laikyti XX a. 7 deš. kartu išgalėjus ir kompleksinei paveldosaugos paradigmai. Tačiau gamtos ir kultūros dėmenų santykis kito lėtai ir, pasak J. Bučo, kultūrinio kraštovaizdžio akcentavimas pastebimas tik nuo 1996 m., kai kultūros dėmuo tapo labiau vertinamas negu gamtos.
5. Kraštovaizdinės paveldosaugos idėjos iškėlimas Lietuvoje beveik sutapo su Vakarų Europos. Ji pasireiškė jau XX a. 6-7 deš. sandūroje, kai akcentuota kraštovaizdžio apsauga, įprasminant tai landšaftinių ir landšaftinių-istorinių draustinių statusu, kas įtakojo idėjinių kompleksinių saugomų teritorijų sukūrimą.
6. Lietuvos saugomų teritorijų sistemos kūrimas nuo pat pirmųjų idėjų iškėlimo buvo orientuotas į kraštovaizdžio apsaugos akcentavimą. Sistemos autoriaus P. Kavaliausko ir J. Bučo idėjų esminė mintis yra tai, kad kraštovaizdžio vertybių išsaugojimas įmanomas tik suvienytomis gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos pastangomis.
7. Lietuvos saugomų teritorijų sistema sudaryta remiantis moksliniu principu, apimanti visus įmanomus saugomų teritorijų tipus ir sujungianti visas galimas apsaugos zonas, kurioje ypatingai svarbų vaidmenį atliko kompleksinių saugomų teritorijų sukūrimas. Jos ypatingos savo reikšme ir statusu, nes čia suteikiama galimybė vystyti tradicines veiklas, skatinti turizmą, tuo pačiu ir saugoti išskirtines kultūros ir gamtos paveldo vertybes.
8. Kompleksinio paveldo apsauga Lietuvoje dar tik išsibėgėja ir skinasi kelią link optimaliausio veikimo varianto. Siekti to paspartintų glaudesnis valstybinių institucijų, atsakingų už gamtos ir kultūros paveldo apsaugą, bendradarbiavimas, tikslesnis teisinės bazės sukūrimas.
9. Kraštovaizdžio apsauga tarsi stringa problemų rate, kur kiekvienas aspektas yra priklausomas nuo kito: žemės reformos drastiškas įgyvendinimas, nekontroliuojamos statybos, visuomenės verčių pasikeitimas ir žmogaus būties suvokimas, valstybės dažnas nepaslankumas diskutuotiniais klausimais ir nesugebėjimas užtikrinti finansinę paramą.
10. Kompleksinių saugomų teritorijų tinklas vertinamas kaip pilnai užbaigtas, išskyrus Suvalkijos nacionalinio parko ir keleto regioninių parkų ribų praplėtimo, naujų istorinių valstybinių parkų apsvartymo galimybę. Tai tik įrodo, kad atgavus nepriklausomybę, Lietuvoje buvo sukurta tikra, įžvalgi saugomų teritorijų sistema, apjungusi beveik visas vertingas ir išskirtines šalies teritorijas.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisiniai dokumentai:

1. *Antiquities act of 1906* [interaktyvus]. National park service. U. S. Department of the Interior [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_AntiAct.pdf
2. *Burra charter* [interaktyvus]. The Australian National Committee of ICOMOS [žiūrėta 2008 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/australia/burracharter.html>
3. Dėl gamtinių draustinių įsteigimo LTSR. In *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1978, t. 7, p. 342-360.
4. Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo. In *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978, t. 7, p. 390-396.

5. Draustinių Lietuvos TSR teritorijoje nuostatai. In *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, Vilnius, 1983, Nr. 1-36, p. 885-893.
6. Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. In *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. Vilnius: Savastis, 1997, p. 71-75.
7. *Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas. [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=1019&p_d=8571&p_k=1.
8. *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas. [žiūrėta 2008 m. kovo 2d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/architekturos_paveldo.htm
9. *Europos kraštovaizdžio konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/krastovaizdzio.htm.
10. *Europos kultūros konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/kulturos.htm
11. Gamtos apsaugos įstatymas. In *Gamtos apsauga: normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 5-7.
12. *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1
13. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų, reguliuojamo užstatymo zonų ir saugomo gamtinio landšafto zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos instrukcija, In *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, Vilnius, 1981, Nr. 22-36, p. 808-815.
14. *Įsakymas Kultūros paminklams apsaugoti* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=9713&p_k=1
15. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8575&p_k=1
16. *Law on environmental protection* [interaktyvus]. The Supreme Council of the Republic of Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://web.ceu.hu/envsci/eianetwork/legislation/latvialep.htm>
17. *Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc l?p_id=156931&p_query=&p_tr2

18. LTSR nacionalinių parkų bendrieji nuostatai. In *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. Vilnius, 1989, Nr. 20-36, p. 732-737.
19. *National historic preservation act* [interaktyvus]. National park service. U. S. Department of the Interior [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_HistPrsrvt.pdf
20. *National park service organic act* [interaktyvus]. National park service. U. S. Department of the Interior [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_NPSOrganic1.pdf.
21. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. sausio 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm
22. *On specially protected nature territories* [interaktyvus]. The Supreme Council of the Republic of Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vidm.gov.lv/eng/likumdosana/files/text/Elikumd/iadt//On_Specially_Protected_Nature_Territories.doc
23. *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1992 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide92.pdf>
24. *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1994 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide94.pdf>;
25. *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1996 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide96.pdf>;
26. *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1997 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide97.pdf>;
27. *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 1999 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide99.pdf>;
28. *Operational guidelines for the implementation of the World heritage convention*, 2002 m. [interaktyvus]. UNESCO international website [žiūrėta 2008 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/opguide02.pdf>

29. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija* [interaktyvus]. Kultūros paveldo departamentas [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/paveldo_globos.htm
30. *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės*, 2006 m. [interaktyvus]. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unesco.lt/documents/Paveldas/igyvendinimo%20gaires.pdf>.
31. *Statybos įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=297903&p_query=&p_tr2=
32. Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija. In *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. Vilnius: Savastis, 1997, p. 236-239.
33. *Teritorijų planavimo įstatymas* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2008 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319074&p_query=&p_tr2
34. *The declaration of San Antonio* [interaktyvus]. ICOMOS international website [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org/docs/san_antonio.html
35. *The Nara document of authenticity* [interaktyvus]. ICOMOS international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/charters/nara_e.htm

Magistro darbai:

1. BLAŽULIONYTĖ, Dalia. *Integralioji kultūros ir gamtos paveldo apsauga: regioninė perspektyva*. [magistro darbas]. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2006, 89 p.
2. MENDELEVIČIŪTĖ, Milda. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija: idėja, įgyvendinimas, Lietuvos patirtis*. [magistro darbas]. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2007, 127 p.

Elektroniniai šaltiniai:

1. AUKŠTAITIJOS NP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 15 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 17 d.]. Asmeninis pranešimas.
2. BEZARAS, Vidmantas [interviu]. Atliko Laimis Mikelevičius. Vilnius, 2008 m. balandžio 22 d.

3. BIRŽŪ RP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 23 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 24 d.]. Asmeninis pranešimas.
4. BUČAS, Jurgis [interviu]. Atliko Laimis Mikelevičius. Kaunas, 2008 m. balandžio 24 d.
5. ČEKSTERĖ, Indra. *About protected areas* [interaktyvus]. Elektroninis pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. vasario 4 d. [žiūrėta 2008 m. vasario 5 d.]. Asmeninis pranešimas.
6. DUBYSOS RP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 18 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 18 d.]. Asmeninis pranešimas.
7. KAVALIAUSKAS, Paulius [interviu]. Atliko Laimis Mikelevičius. Vilnius, 2008 m. balandžio 15 d.
8. PAJŪRIO RP DIREKCIJA. *Atsakymas į anketą* [interaktyvus]. Pranešimas Laimiui Mikelevičiui. 2008 m. balandžio 15 d. [žiūrėta 2008 m. balandžio 17 d.]. Asmeninis pranešimas.

Kiti šaltiniai:

1. *2008-2010 m. strateginis VSTT veiklos planas* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/files/File/Strateginis%20veiklos%20planas/Str%20pl%202008-2010%20a%20f.doc>
2. *About ICOMOS* [interaktyvus]. ICOMOS international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/hist_eng.htm
3. *About IUCN* [interaktyvus]. IUCN international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://cms.iucn.org/about/index.cfm>
4. *Daugų regioninio parko ir zonų ribų planas bei tvarkymo programa (projektas)* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/291>
5. *Gauja national park website* [interaktyvus]. Gauja national park, Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.gnp.gov.lv>

6. *IUCN saugomų teritorijų kategorijos*. Sudaryta pagal: *Defining protected area management categories* [interaktyvus]. IUCN international website [žiūrėta 2008 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.unep-wcmc.org/protected_areas/categories/index.html
7. *Kemeri national park website* [interaktyvus]. Kemeri national park, Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kemeri.gov.lv>
8. *National nature conservation legislation* [interaktyvus]. Biodiversity in Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://enrin.grida.no/biodiv/biodiv/national/latvia/legislat/prot_ter.htm
9. *National report on protected areas* [interaktyvus]. Ministry of the Environment, Poland, May 2003 [žiūrėta 2008 m. kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mos.gov.pl:1094/biodiv/files/a.3.3.3.5..doc>
10. *Parks, reserves and other protected areas in Latvia* [interaktyvus]. The portal about parks in Italy [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parks.it/world/LV/Eindex.html>
11. *Parks, reserves and other protected areas in Poland* [interaktyvus]. The portal about parks in Italy [žiūrėta 2008 m. kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parks.it/world/PL/Eindex.html>
12. *Polish national parks* [interaktyvus]. National parks in Poland [žiūrėta 2008 m. kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.staff.amu.edu.pl/~zbzw/ph/pnp/pnp.htm>
13. *Protected nature areas of Latvia* [interaktyvus]. Biodiversity in Latvia [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://enrin.grida.no/biodiv/biodiv/national/latvia/legislat/prot_ter.htm
14. *Specialioji valstybinių parkų ir rezervatų paslaugų teikimo programa* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vstt.lt/VI/files/File/Strateginis%20veiklos%20planas/88_1%20programa%201%20b%20forma.doc
15. *ST teritorijų ploto pasiskirstymas pagal kategorijas* [interaktyvus]. VSTT tinklalapis [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/332>
16. *ST žemėlapis* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/332>
17. *The report of the study on the protection of cultural landscapes associated with agroculture, forestry and fisheries* [interaktyvus]. Monuments and sites division, Cultural properties department, Agency for culture affairs, Japan, 12 June 2003, p. 2. [žiūrėta 2008 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: www.bunka.go.jp/english/pdf/nourinsuisan.pdf -

18. *VSTT nuostatai* [interaktyvus]. VSTT internetinė svetainė [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#r/30>
19. *What is ICCROM?* [interaktyvus]. ICCROM international website [žiūrėta 2008 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/eng/00about_en/00_00whats_en.shtml

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. AUKŠTAITIS, J. *Lietuvos nacionaliniai parkai*. Vilnius: Margi raštai, 1996, 162 p.
2. BASALYKAS, A. *Žemė – žmonijos buveinė*. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 252.
3. BAŠKYTĖ, Rūta. *Gamtos kantrybė anksčiau ar vėliau baigiasi* [interaktyvus]. Bernardinai.lt 2008 m. vasario 4 d. [žiūrėta 2008 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/73538>
4. BAŠKYTĖ, Rūta; et al. *Lietuvos saugomos teritorijos*. Kaunas: Lututė, 2006, 328 p.
5. BAŠKYTĖ, Rūta; ir KAVALIAUSKAS, Paulius. *Vilniaus regioniniai parkai: [atgyja, vilioja, dabina]*. Vilnius, 2002, p. 10.
6. BUČAS, Jurgis. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 129-143.
7. BUČAS, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001, 282 p.
8. BUČAS, Jurgis. Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos kaita. *Kultūrinių kraštovaizdžių apskaita ir apsauga: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 2001 m. balandžio 27 d., p. 4-12.
9. BUČAS, Jurgis. Kultūros paveldas: paveldosaugos tikslai ir prognozės. *Humanistica*, 1998, Nr. 2, p. 47-51.
10. BUČAS, Jurgis. *Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai*. Kaunas, 1993, 209 p.
11. BUČAS, Jurgis. Lietuvos kraštovaizdžio vizijos koncepcija. *Lietuvos kraštovaizdžio vizija: konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas, 2005, p. 11-21.
12. BUČAS, Jurgis. Paveldosaugos koncepcijų kaita ir prioritetai. *Lietuvos kraštovaizdžio vertė ir savastis: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 2000 m. balandžio 28 d., p. 4-10.
13. BUČAS, Jurgis; ir KITUVIENĖ, R. Regioniniai parkai ir kultūros paveldas. *Statyba ir architektūra: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 1997 m. balandžio 9-11 d., p. 15-19.
14. ČEPAITIENĖ, Rasa. Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link. *Kultūros paminklai*, 2001, Nr. 8, p. 127-133.

15. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, 468 p.
16. ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 123-146.
17. DANIULAITIS, G. et al. *Lietuvos TSR nacionalinio parko planavimo schema (mokslinio tyrimo ir projektinio darbo patikslinta santrauka)*. Vilnius, 1976, 80 p.
18. FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*, Vilnius: Savastis, 1998, p. 14.
19. Gyventojai priešinasį Daugų regioninio parko kūrimui. *Merkio kraštas*, 2008, balandžio 18 d., Nr. 29, p. 4.
20. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius, 2002, 252 p.
21. GUDAVIČIUS, Henrikas; KAVALIAUSKAS, Povilas; KRUPICKAS, Rimantas. *Lietuvos draustiniai*. Kaunas: Šviesa, 1989, 126 p.
22. JANKAUSKAITĖ, Margarita. Kraštovaizdžio struktūros koncepcijos ir jų raida. *Geografijos metraštis*, 2002, t. 35, p. 7-17.
23. KAVALIAUSKAS, Paulius. Konservacinių teritorijų perspektyvinės sistemos geografinis pagrindimas. *Geografijos metraštis*, 1986, t. 23, p. 282-283.
24. KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos nacionaliniai parkai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1996, Nr. 6, p. 6-7, 19; Nr. 7, p. 35.
25. KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų teritorijų sistema ir regioniniai parkai. *Kurtuva*, 1997, Nr. 3, p. 7-17.
26. KAVALIAUSKAS, Paulius. *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius: Academia, 1992, p. 100.
27. KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų perspektyva. *Statyba ir architektūra*, 1970, Nr. 12, p. 6-7.
28. KAVALIAUSKAS, Povilas. *Ypač saugomų teritorijų perspektyvos Lietuvoje: (medžiaga lektoriui)*. Vilnius: Žinija, 1988, 25 p.
29. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kas yra nacionalinis parkas? *Mūsų gamta*, 1978, Nr. 2, p. 8-9.
30. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdžio parkai: kiek, kur ir kaip juos steigti. *Statyba ir architektūra*, 1976, Nr. 8, p. 8-11.
31. KAVALIAUSKAS, Povilas. Nacionalinių parkų kryžkelė. *Mūsų gamta*, 1990, Nr. 2, p. 2-3, 5.

32. KAVALIAUSKAS, Paulius; ir BAŠKYTĖ, Rūta. Lietuvos valstybinių parkų sistema. Kuršių Nerijos nacionalinis parkas. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1995, Nr. 1, p. 53-58.
33. KAVALIAUSKAS, Paulius; ir RUSA, E. Lietuvos gamtosaugos strategijos. *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, Nr. 7, p. 8 - 10.
34. KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo autentiškumas: reliatyvistinė perspektyva. *In Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 147-182.
35. KULEVIČIUS, Salvijus. Japonijos paveldosaugos savitumai. *Kultūros paminklai*, 2005, Nr. 12, p. 136-151.
36. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis. *Literatūra ir menas*, 1995, Nr. 32, p. 14
37. ROŽANKEVIČIŪTĖ, Aušra. Istorinis paminklas: sampratos disonansai ir genezės problema. *Kultūros paminklai*, 2005, Nr. 12, p. 17-25.
38. RUNTE, A. *National parks. The American experience* [interaktyvus]. University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska, USA., 1997 [žiūrėta 2008 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: http://books.google.lt/books?id=AsMwOjK_FaAC&dq=runte+a+national+parks+the+american+experience&pg=PP1&ots=NJjxZhQuRC&sig=EJxz39cZyefzYqRL2nU5RcTgLPQ&hl=lt&prev=http://www.google.lt/search?hl=lt&q=Runte+A.,+National+parks.+The+American+experience&btnG=Google+Paie%C5%A1ka&sa=X&oi=print&ct=title&cad=one-book-with-thumbnail#PPP1,M1
39. STOVEL, Herb. *Authenticity in Canadian conservation practice* [interaktyvus]. the Canadian National Committee of ICOMOS, 1995 [žiūrėta 2008 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org/usicomos/Symposium/SYM96_Authenticity/Canada_English.html

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1. *Saugomų teritorijų kategorijos ir plotai*. Pagal VSTT internetinę svetainę [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#a/332>
2. *Nacionaliniai parkai*. 2007 m., pagal VSTT internetinę svetainę [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#r/>
3. *Regioniniai parkai*. 2007 m., pagal VSTT internetinę svetainę [žiūrėta 2008 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/index.php#r/>

1 PRIEDAS: *Saugomų teritorijų kategorijos ir plotai.*

SAUGOMŲ TERITORIJŲ KATEGORIJOS			
Kategorija	Kiekis	Plotas* (ha)	Šalies teritorijos dalis (%)
Valstybiniai rezervatai	6	18769,14	0,29
Gamtiniai	3	18406,72	0,28
Kultūriniai	2	242,90	0,004
Rezervatinės apyrbės	1	119,52	0,002
Draustiniai	372	175246,33	2,68
Valstybiniai draustiniai	260	163266,92	2,50
Kraštovaizdžio	47	49559,64	0,76
Geologiniai	10	629,95	0,01
Geomorfologiniai	40	22752,62	0,35
Hidrografiniai	34	12858,73	0,20
Pedologiniai	11	1272,06	0,02
Botaniniai	32	5207,92	0,08
Zoologiniai	30	15846,74	0,24
<i>ornitologiniai</i>	<i>10</i>	<i>2897,37</i>	

<i>ichtiologiniai</i>	10	12343,00	
<i>teriologiniai</i>	1	8,00	
<i>herpetologiniai</i>	3	123,62	
<i>entomologiniai</i>	6	474,75	
Botaniniai-zoologiniai	16	17253,38	0,26
Telmologiniai	39	23858,78	0,37
Talasologiniai	1	14027,10	0,21
Savivaldybių draustiniai	112	12040,00	0,18
Kraštovaizdžio	19	5062,00	0,08
Geomorfologiniai	4	544,00	0,01
Hidrografiniai	4	569,00	0,01
Botaniniai	34	2154,00	0,03
Zoologiniai	25	1325,00	0,02
<i>ornitologiniai</i>	12	804,00	
<i>teriologiniai</i>	11	304,00	
<i>herpetologiniai</i>	1	1,00	
<i>entomologiniai</i>	1	216,00	
Botaniniai-zoologiniai	24	2310,00	0,04
Telmologiniai	2	76,00	0,00
Atkuriamieji sklypai	3	875,42	0,01
Valstybiniai parkai	35	603283,65	9,24
Nacionaliniai parkai	5	156948,33	2,40
Regioniniai parkai	30	446335,32	6,84
Biosferos rezervatai	1	18489,69	0,28
Biosferos poligonai**	26	182617,46	2,80
IŠ VISO:		999342,28	15,30

* saugomų teritorijų plotai paskaičiuoti naudojantis Geografinių informacinių sistemų (GIS) programine įranga

** Iš biosferos poligonų plotų atimtas į juos patenkančių valstybinių draustinių plotas

2 PRIEDAS: Nacionaliniai parkai.

Eil. Nr.	Saugomos teritorijos pavadinimas (įsteigimo metai)	Plotas, ha	Savivaldybė
1.	Aukštaitijos (1974)	41 154	Ignalinos r., Švenčionių., Utenos r.
2.	Dzūkijos (1991)	58 519	Alytaus r., Druskininkų, Lazdijų r., Varėnos r.
3.	Kuršių nerijos (1991)	27 219	Klaipėdos m., Klaipėdos r., Neringos, Šilutės r.
4.	Trakų istorinis (1991)	8 150	Elektrėnų, Trakų r.
5.	Žemaitijos (1991)	21 904	Plungės r., Skuodo r.
	Iš viso:	157 469	

3 PRIEDAS: *Regioniniai parkai.*

Eil.Nr.	Saugomos teritorijos pavadinimas (steigimo metai)	Plotas, ha	Savivaldybė
1.	Anykščių (1992)	16 183	Anykščių r.
2.	Asvejos (1992)	11 704	Molėtų r., Švenčionių r., Vilniaus r.
3.	Aukštadvario (1992)	17 032	Kaišiadorių r., Prienų r., Trakų r.
4.	Biržų (1992)	14 534	Biržų r., Pasvalio r.
5.	Dieveniškčių istorinis (1992)	8 609	Šalčininkų r.
6.	Dubysos (1992)	10 053	Kelmės r., Raseinių r.
7.	Gražutės (1992)	29 471	Ignalinos r., Zarasų r.
8.	Kauno marių (1992)	9 898	Kaišiadorių r., Kauno m., Kauno r.
9.	Krekenavos (1992)	11 763	Kėdainių r., Panevėžio r.
10.	Kurtuvėnų (1992)	15 090	Kelmės r., Šiaulių r.
11.	Labanoro (1992)	55 305	Molėtų r., Švenčionių r., Utenos r.
12.	Metelių (1992)	17 680	Alytaus r., Lazdijų r.
13.	Nemuno deltos (1992)	29 013	Šilutės r.
14.	Nemuno kilpų (1992)	25 372	Alytaus r., Birštono r., Prienų r.
15.	Neries (1992)	10 524	Elektrėnų r., Trakų r., Vilniaus r.
16.	Pagramančio (1992)	13 431	Šilalės r., Tauragės r.
17.	Pajūrio (1992)	5 870	Klaipėdos r., Palangos m.

18.	Panemunių (1992)	10 235	Jurbarko r., Kauno r., Šakių r.
19.	Pavilnių (1992)	2 162	Vilniaus m.
20.	Rambyno (1992)	4 812	Pagėgių
21.	Salantų (1992)	13 104	Kretingos r., Plungės r., Skuodo r.
22.	Sartų (1992)	12 248	Rokiškio r., Zarasų r.
23.	Sirvėtos (1992)	9 044	Ignalinos r., Švenčionių r.
24.	Tytuvėnų (1992)	10 257	Kelmės r., Raseinių r.
25.	Varnių (1992)	33 472	Kelmės r., Šilalės r., Telšių r.
26.	Veisiejų (1992)	12 515	Lazdijų r.
27.	Ventos (1992)	9 935	Akmenės r., Mažeikių r., Šiaulių r.
28.	Verkių (1992)	2 686	Vilniaus m., Vilniaus r.
29.	Vištyčio (1992)	10 085	Vilkaviškio r.
30.	Žagarės (1992)	4 835	Joniškio r.
	Iš viso:	439 084	

SANTRAUKA

Kraštovaizdinė paveldosauga – tai gamtinių ir antropogeninių veiksnių sąveikos dėka teritorijoje susiformavusio gamtos ir kultūros paveldo apsauga. Tokia paveldosauga laikoma perspektyvesne kitų atžvilgiu, nes tai bendra kompleksinė paveldo apsauga, kai saugomas ne atskiras paminklas, bet visa susiformavusi aplinka – kraštovaizdis. Tai veda link geresnio užtikrinimo, kad vertingas kultūros ir gamtos paveldas bus išsaugotas dabarties ir ateities kartoms.

Šios temos pasirinkimą įtakojo siekis išnagrinėti ar tokia paveldosauga egzistuoja Lietuvoje ir kaip ji įgyvendinama praktikoje, taip pat kokią vietą moksliniu pagrindu suformuotoje saugomų teritorijų sistemoje užima kraštovaizdžio apsauga. Vienas esminių darbo aspektų – Amerikos (JAV ir Kanados), Australijos, Europos, Japonijos ir tarptautinės kraštovaizdinės paveldosaugos sampratų palyginamoji analizė su Lietuvoje išvystyta ir suformuota samprata. Pastarasis akcentas svarbus, nes Lietuvos bendros gamtos ir kultūros paveldo apsaugos idėjinis lygmuo dar nebuvo nuosekliai nagrinėtas. Taip pat svarbia detale galima įvardinti kraštovaizdinės paveldosaugos lokalizavimą bendrame paveldosaugos kontekste bei nagrinėtą gamtos ir kultūros dėmenų kaitą.

Lietuvos kraštovaizdinę paveldosaugą galima vertinti kaip idėjiniu lygmeniu paremtą ir šios sampratos kūrėjų atstovaujama šaką, kas ją išskiria iš kitų paveldosaugos sričių. Tokią išvadą leidžia kelti P. Kavaliausko ir J. Bučo sampratų analizė ir nuoseklus darbas vystant kraštovaizdžio apsaugą. Jos įgyvendinimas praktinėje veikloje pasireiškia saugomų teritorijų kūrime. Daugiausiai P. Kavaliausko pastangomis Lietuvoje sukurta moksliniu pagrindu paremta saugomų teritorijų sistema, kurioje numatyti visi galimi saugomų teritorijų tipai ir apsaugos zonos. Šiuo požiūriu, Lietuvos saugomų teritorijų sistema vertintina kaip viena moksliausių pasaulyje.

Esminius kraštovaizdinės paveldosaugos bruožus Lietuvos saugomų teritorijų sistemoje atitinka valstybiniai parkai – nacionaliniai ir regioniniai. Tai kompleksinio pobūdžio saugomos teritorijos, kuriose bendrai saugojamas kultūros ir gamtos paveldas bei numatytos visos galimos funkcinės zonos. Būtent šis bruožas leidžia valstybiniuose parkuose ne tik išsaugoti paveldo vertybes, bet ir vystyti tradicinę veiklą, skatinti turizmą, užtikrinti visavertį gyvenimą.

Išanalizuoti valstybinių parkų veiklą taip pat yra vienas iš darbo uždavinių. Akcentuotina, kad puikiai suformuota kraštovaizdžio apsaugos idėja sunkiai įgyvendinama praktikoje. Nustatyta, kad pasiekti optimalų kraštovaizdinės paveldosaugos lygį trukdo lėtai besikeičianti paveldosaugos funkcija saugoti ne elementą, bet kompleksą. Pagrindinėmis valstybinių parkų ir kraštovaizdžio apsaugos problemomis galima įvardinti saugomų teritorijų sistemos nesuderinamumą su žemės reforma, neigiamą visuomenės požiūrį į saugomas teritorijas ir žmoniškųjų verčių pasikeitimą, nereguliuojamas statybas, valstybinių institucijų nebendradarbiavimą bei valstybės finansinį nepajėgumą įgyvendinti kompensacijos programą.

SUMMARY

NATIONAL AND REGIONAL PARKS OF LITHUANIAN REPUBLIC WORK IN INTEGRATED HERITAGE PROTECTION FIELD: IDEAS AND PRACTICE

Landscape heritage protection is nature's and culture's heritage protection which was settled because of interaction of natural and anthropogenic factors in the area. This heritage protection is better than others because it is common integrated, when not a separate monument is protected, but all landscape. This type of heritage protection leads to a better security that valuable culture and nature heritage will be saved for nowadays and future generations.

The topic of this paper was chosen to see if this kind of heritage protection exists in Lithuania and how it is performed in practice. In addition to this, to see what place landscape heritage protection takes in system of protected areas formed on scientific bases. One of the aims of this paper is to compare Lithuanian landscape heritage protection concepts with concepts of USA, Canada, Japan, Australia, Europe and international landscape heritage protection concept. This is

very important because this concept in Lithuania was not analyzed before. What is more, it is important to name the localization of landscape heritage protection in the context of common heritage protection and vicissitude of nature and culture factors.

Lithuanian landscape heritage protection could be rated as a concept based on ideological level and represented by its creators. That is what separates it from other fields of heritage protection. This conclusion can be made because of analyses made by P. Kavaliauskas and J. Bučas and consistent work developing landscape heritage protection. Its implementation practically evidence in the creation of protected areas. Mostly because of efforts of P. Kavaliauskas, in Lithuania is created a system of protected areas, which is based on scientific grounds. This system foresees all types of protected areas and zones of protection. By this view Lithuanian system of landscape heritage protection is the most scientific in the world.

The main lineaments of Lithuanian landscape heritage protection are represented with national and regional parks. It is integrated protected areas where is protected culture and nature heritage and foreseen all functional zones. Exactly this lineament in national and regional parks let not only protect heritage values, but also develop traditional trades, tourism and ensure everyday life.

To analyze the work of national and regional parks is also one of the aims of this paper. It is known that greatly stated concept of landscape heritage protection is hardly implemented in practice. It is settled that to achieve the optimal level of landscape heritage protection is hard because of slowly changing heritage protection function to save not element, but complex. The main problems of national and regional parks and heritage protection are incompatibility of the system of protected areas and land reform, negative attitude of society and change of human values, what is more, bad control in construction, uncooperative authority and lack in country's finances to implement the program of compensation.